

Hugo Raab

HUGO RAAB

REDIGERAD AV

© ? institutionen
samt respektive författare

ISBN ?

Försvarshögskolan Stockholm 2003

Grafisk form och teknisk redigering: *Doris Arenander*

Tryck:

Förord	1
Hugo Raabs liv och personlighet	3
Gunnar Artéus	
Hugo Raab och den militära högskoleidén 17	
Gunnar Åselius	
Hugo Raab och generalstabsidén	41
Gunnar Artéus	
Hugo Raab och värnplikten	59
Lars Ericson	
Hugo Raab och den samtida krigföringens	
utveckling (1848-71)	115
Jan Glete	
Hugo Raab och sjöförsvaret	163
Thomas Roth	
Hugo Raabs nätverk och historiska betydelse:	
en skiss	175
Kent Zetterberg	
Författarna	203

FÖRORD

*H*ugo Raab (1831-1881) var ett stort namn i sin tids Sverige, men är idag i det närmaste okänd även för historiskt bildade svenskar. Under de senaste åren har hans namn emellertid åter aktualiserats genom att Försvarshögskolan har inrättat den så kallade Raab-dagen för att celebrera hans minne. Den närmaste anledningen till denna åtgärd är att den reformering av Krigshögskolan som ägde rum 1876-78 och som fortfarande influerar pedagogiken på Krigshögskolans nutida efterföljare, Försvarshögskolan, byggde på ett memorial av Hugo Raab (dagtecknat den 16 november – Raab-dagen – 1876). Arvet från Raab har varit ett skäl för Försvarshögskolan att låta framställa denna bok, med ett knippe uppsatser om Raabs verksamhet och betydelse.

Raab lyckades i sin professionella gärning med två stora saker och misslyckades med en ännu större sak. Som redan sagts, lade han grunden för en modern högskoleutbildning vid försvarsmakten. Och han var en av krafterna bakom Generalstabens reformering 1873 och ledde den nya organisationen med utomordentlig energi och skicklighet under de första kritiska åren. Detta var de två stora framgångarna i hans yrkesliv. Det stora misslyckandet – som framgångarna inte kunde kompensera – var att han, trots

passionerade ansträngningar, aldrig fick se sitt överskuggande försvarspolitiska mål realiserat: en stor värnpliktsarmé. Detta misslyckande, tillsammans med hans förtidiga död, ger en tragisk dimension åt Raabs annars lysande framgångsrika bana. Raabs stora men glömda försvarspolitiska insatser jämte hans fängslande personlighet har varit ytterligare skäl för att låta framställa denna bok.

Ämnena för bokens uppsatser har koncipierats av mig i samförstånd med skolledningen och författarna. Dessa har sedan haft full frihet i sitt arbete vad gäller komposition, stil och värderingar samt det sätt på vilket de redovisar sitt underlag. Jag tackar dem för ett friktionsfritt och mycket trevligt samarbete.

Det finns även andra att tacka, inte minst skolledningen. Försvarshögskolans prorektor, professor Berndt Brehmer, födde idén om Raab-dagen (med prisutdelning och andra festiviteter) och ett *bokprojekt* om Raab, när han läste Raabs ovannämnda memorial om en reformerad krigshögskola. Skolans dåvarande rektor, generalmajor Karlis Neretniks, understödde idén med sin karaktäristiska entusiasm. Karlis och Berndt har hela tiden utgjort ett osvikligt stöd i mitt arbete.

Slutligen, men inte minst, vill jag tacka bokens tekniska redaktör Doris Arenander och dess bildredaktör förste intendent Thomas Roth för högkompetenta insatser.

Stockholm i juni 2003

Gunnar Artéus

HUGO RAABS LIV OCH PERSONLIGHET

Gunnar Artéus

Inledning

Det har tett sig lämpligt, för att inte säga nödvändigt, att denna samling av uppsatser om Raabs verksamhet och tankevärld inleds med en biografi över honom, låt vara kortfattad. Skälen är två. Det första är att Raab, trots sin prominenta plats i dåtidens offentliga liv, numera är närmast okänd utanför en liten krets av militärhistoriskt intresserade personer. Det andra skälet är att det torde vara lättare att tillgodogöra sig innehållet i de följande uppsatserna om Raabs verksamhet och tankevärld, om läsaren har för ögonen en konturteckning av Raabs liv. Den korta biografien kompletteras med ett försök att porträttera Raabs svårfångade personlighet.

Denna uppsats kan inte sägas bygga på någon egen forskning i egentlig mening, även om jag givetvis är ansvarig för dess struktur, formuleringar och bedömningar. De huvudsakliga källorna är Lars Ericsons artikel i Svenskt biografiskt lexikon (1996), Berndt Oskar Stackelbergs nekrolog i Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1882, Elias Tiselius lilla biografi från 1953 samt övriga uppsatser i denna bok.

Familjeförhållanden och ungdomstid

Raab härstammade från en friherrlig adelsätt (baroniserad 1771). Han föddes den 27 november 1831 på Ryssbylund i Kalmar län. Fadern var löjtnanten vid Kalmar regemente Adam Christian Raab, sedermera känd politiker och storjordbrukare. Modern var friherrinnan Carolina Fleetwood. Hon hade i ett tidigare gifte sonen Emil Key, den kände lantmanapolitikern och Ellen Keys fader, som alltså blev Raabs halvbror. Modern dog, när Raab endast var sex år gammal.

Förhållandet mellan Raab och hans far syns ha varit ömsesidigt kärleksfullt, men när modern dog sände fadern honom till en pensionatsskola. Där stannade han till 1844, då han inackorderades hos överstelöjtnant J. A. Hazelius, den bekante militärförfattaren och sedermera generalen, för att undervisas på Nya Elementarskolan. Hazelius blev en av hans beskyddare. En god vän under dessa år blev Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens skapare. Efter studentexamen på Nya Elementar genomgick han Karlberg 1847-50 och utnämndes till underlöjtnant vid Kalmar regemente 1850.

Den bild källorna förmedlar av Raabs uppträdande under tidiga år, är knapphändig men entydig: Han var som barn ovanligt livlig och ostyrig, och som kadett på Karlberg ”en vildbasare” (Tiselius).

Några ungdomsförälskelser är inte kända. Överhuvudtaget vet vi nästan ingenting om Raab och kvinnorna, bara att han sedan 1869 var gift med Louise Grill (1841-1908) som han träffade i J. A. Hazelius hem. Äktenskapet blev barnlöst men sägs ha varit lyckligt.

Sjukdom och Tysklandsvistelse

Mellan de korta tjänstgöringsperioderna förväntades en indelt officer huvudsakligen ägna sig åt jordbruk eller någon annan lönande sysselsättning. Raab var ingen jordbrukare. Fadern ville att han vid Högre artilleriläroverket i Marieberg skulle avlägga en "generalstabsexamen" (efter tre års studier). Kursen var dock inte särskilt inriktad mot generalstabstjänst utan mot artillerivetenskap och ingenjörskonst. Raab påbörjade kursen, men blev sjuk och nödgades avbryta utbildningen. Nu var han åter sysslolös. Då sändes han – möjligen utan entusiasm – av fadern till Stettin för att lära sig bryggerinäringen (fadern ägde ett ölbryggeri). Han kom emellertid aldrig att tillämpa sina vunna kunskaper på detta arbetsfält. Vi kan ana att åren mellan 1850 och 1855, då ett nytt liv började, inte var en tid av livslust för honom: höggradigt aktiv till naturen, men i praktiken nödtvunget överksam vid sidan av den kvantitativt obetydliga militärtjänstgöringen; och troligen ovisst, om ett liv som "lantjunkare i vapenrock" (Artéus) var en meningsfull och stimulerande framtid för honom. Men under dessa år syns han ha genomgått en mognadsprocess som fick till resultat att han beslöt att allvarligt och helhjärtat satsa på officersbanan, inte för karriärens skull utan för att försöka bidra till att reformera och modernisera Sveriges militära försvar. Att detta befann sig i ett beklagligt tillstånd, ansåg många av dåtidens svenska officerare.

Men först måste han skaffa sig en position som gav honom verksamhetsrum. Ett nytt försök på Marieberg har tydligen inte frestat honom (Mariebergs-episoden är överhuvudtaget dunkel). I stället valde han Europas erkänt främsta högre mili-

tärutbildning, den vid Allgemeine Kriegsschule i Berlin. Denna utbildning var treårig, inriktad på högre stabstjänst och ledning och obligatorisk för inträde i den preussiska generalstaben, som redan då – Moltke blev chef 1857 – åtnjöt utomordentlig prestige. Raab genomgick den med framgång 1855-58. Som led i utbildningen tjänstgjorde han även viss tid vid två gardesregementen, ett artilleriregemente och en fortifikationsenhet. Dessutom hann han under denna högaktiva tid göra tjänst som adjutant hos den svenske ministern i Berlin samt författa en broschyr om Sveriges behov av lätt infanteri. 1857 hade han befordrats till löjtnant vid sitt regemente.

Ung reformator

Höga militära befattningshavare hade uppmärksammat honom under tiden i Berlin. Till detta bidrog inte bara hans i Tyskland förvärvade meriter utan också hans börd och faderns och J. A. Hazelius inflytande. 1858 kommenderades han att tjänstgöra vid Lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition, och följande år utnämndes han till generalstabsofficer.

Under de närmast följande åren fick han flera viktiga officiella uppdrag, remarkabla i betraktande av hans grad (löjtnant). Bland dessa bör nämnas att han hösten 1862 beordrades att bevista Andra preussiska armékårens generalstabsövningar, och att han 1863 utarbetade en instruktion för generalstabens fältövningar. Samma år blev han ledamot av Krigsvetenskapsakademien.

Raab hade alltså förvärvat en position som officiellt erkänd expert på vissa militära områden. Men sin fulla kapacitet som

reformatorisk militär tänkare kunde han ännu inte demonstrera i tjänsten. Den blommade i stället i sällskapet "Krigsvetenskapens vänner", där Raab under flera år var sekreterare och hela tiden en mycket aktiv diskussionsdeltagare. Medlemmar i sällskapet var både yngre officerare med löftesrik begåvning och höga officerare med intellektuella intressen. Också kungen och prins Oscar Fredrik, sedermera Oscar II, bevistade sammankomsterna då och då. Några medlemmar var mer eller mindre konservativa, men reformvänligheten dominerade i debatten. I detta sällskap höll Raab flera föredrag. Främst bör kanske nämnas ett föredrag 1859 (utsträckt över tre sammankomster) om förhållandena inom den preussiska armén.

Deltagare i dansk-tyska kriget 1864

När Preussen och Österrike överföll Danmark i början av 1864, syns Raab inte ha tvekat om vad han skulle göra. Liksom sin fader var han en hängiven skandinavist. Visserligen var han utbildad i Preussen och beundrade den preussiska arméorganisationen, men han hade inte "preussifierats" mentalt. Hårtill kom det överväldigande skälet för att delta i kriget på dansk sida, ett idealistiskt motiv, nämligen att Danmark var den överfallna och mycket svagare parten i konflikten. Ett särskilt motiv för deltagande torde ha varit kriget självt: att vinna krigserfarenhet, och därmed förhöja sin kompetens som officer.

Sin första befattning i danska armén erhöll Raab vid högkvarteret i Dybbøl vid Sønderjyllands östra kust mittemot Als. Här hade den danska huvudstyrkan bitit sig fast i en stark försvarsställning, och här förberedde den preussiska armén ett stormanfall. Raabs uppgift blev huvudsakligen att hålla staben underrättad om läget i förbindelsevägarna inom förpostlinjen

och mellan den och skanslinjerna. Han syns ha varit initiativrik, och föreslog bl a att man skulle göra ett nattligt överfall och förstöra de batterier med långskjutande artilleri som preussarna var i färd med att färdigställa. Av detta blev inget. När preussarna stormade Dybböl den 18 april, hade de mycket stor nytta av sitt långskjutande artilleri. Men då var Raab inte kvar i högkvarteret.

I mars fick Raab erbjudande om en befälspost i en frikår som var under organisering. Han accepterade, sannolikt för att få pröva på en mer påtaglig och aktiv form av krigföring än han kunde få i högkvarteret. Kårens uppgift var att störa fienden på alla sätt den kunde, t ex genom överfall på posteringar och inkvarteringsställen. Raab blev chef för ett kompani av svenskar och norrmän, frivilliga alla. Kåren gjorde några framgångsrika räder före vapenstilleståndet den 9 maj. Kungen av Danmark lät genom krigsministern meddela Raab sin belåtenhet med dennes "under Krigen ydede gode Tjeneste" och framhöll i sammanhanget Raabs "ved alle Leiligheder erviste Tapperhed och Conduite".

Den militära karriären 1864-77: en översikt

Det har syntts lämpligt att behandla Raabs militära karriär 1864-77 i ett sammanhang och att sedan i särskilda avsnitt skissera hans befattning med olika frågor som engagerade honom speciellt: skarpskytterörelsen, försvarsfrågan (arméorganisationsfrågan), generalstabsfrågan och den högre officersutbildningen.

Efter hemkomsten från Danmark fick Raab omedelbart ett viktigt uppdrag: att vara sekreterare i en kommitté som skulle uppgöra ett förslag till reglemente för svenska arméns tjänstgö-

ring i fält. 1865 befordrades han till kapten i armén (först 1869 till kapten vid Kalmar regemente) och lärare vid Karlberg. Följande år började han en längre tjänstgöringsperiod vid Lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition, där han 1870 blev major (i armén) och 1872 blev chef och samtidigt överstelöjtnant (i armén). 1866 började han även en sjuårig period som lärare i krigskonst och krigshistoria vid Högre artilleriläroverket (fr o m 1866 Krigshögskolan). Ett mycket krävande och vida uppmärksammat uppdrag fick han 1871, då han planlade de första realistiska fälttjänstövningarna i Sverige. Samma år blev han sekreterare i försvarsutskottet vid den urtima riksdagen. 1873 blev han överste och chef för den reformerade generalstaben. Åren 1873-74 arbetade han i olika funktioner med att framtaga olika arméorganisationsförslag. Under de första åren av sin verksamhet utarbetade den reformerade generalstaben under Raabs omedelbara ledning ett nytt och modernt mobiliseringsverk. Självt blev han generalmajor i armén 1877.

Det kan här vara på sin plats att säga något om de faktorer som torde ha medverkat till Raabs lysande karriär. Begåvningen och den väldiga energin (mer härom nedan) bör ha lagt grunden, men samtidigt torde begåvningen och den efterhand allt snabbare karriären ha framkallat avund hos personer med inflytande. Och hans offentliga ställningstagande i försvarsfrågan mot den indelta armén (mer härom nedan) torde ha förskaffat honom mäktiga fiender. Vi bör räkna med att hans karriär också har befordrats av protektion: från fadern och dennes politiska vänner, från Hazelius och andra höga officerare, från krigsminister Weidenhjelm och inte minst från Oscar II som prins och kung.

Raab och skarpskytterörelsen

I mitten av 1800-talet kom som en import från England den s k skarpskytterörelsen till Sverige. Skarpskyttarna, som en tid uppgick till 40 000 man, var ett slags frivillig milis som övade på söndagarna under militär ledning och fick låna gevär ur kronans förråd. Rörelsen hade liberala förtecken och vände en udd mot idén om stående arméer. Raab var ingen vän av skarpskyttarna och deklarerade det offentligt. Han menade att de var odugliga i krig på grund av brist på disciplin och grundlig militär träning. Vidare såg han dem som ett substitut för mer angelägna uppgifter: att kraftigt utöka beväringkontingenten – som kompletterade den indelta armén – och att skapa en s k landstorm inom armén för hemortsförsvaret. Raab hann uppleva hur vågen av entusiasm för rörelsen ganska snart ebbade ut.

Utförligare om Raab och skarpskytterörelsen i Lars Ericsons uppsats i denna bok.

Raab och försvarsfrågan

Den fråga som kallades försvarsfrågan under senare 1800-talet, handlade väsentligen om en sak: arméns organisation eller, som den då benämndes, härordningen. Den svenska armén var sammansatt av indelta soldater – den stora majoriteten – och värvat manskap samt kompletterad med s k beväring. Beväringen bestod av korttidsutbildade värnpliktiga som vid mobilisering förstärkte den jämförelsevis lilla indelta indelta armén med en tredjedel. De indelta soldaterna var också korttidsutbildade, även om de var långtidsanställda; i praktiken var de jordbrukare på tillnärmelsevis heltid. Det var

uppenbart för alla sakkunniga att den svenska armén vid ett krig skulle vara totalt chanslös mot exempelvis den helprofessionella ryska armén eller den långtidsutbildade preussiska armén, vilka dessutom var mycket större. Men en modernisering av armén efter preussisk modell (den ryska modellen var inte aktuell) motverkades av mäktiga politiska intressen. De privilegierade klasserna såg i den indelta armén ett skydd mot folklig oro. En värnpliktsarmé skulle innebära att rikets fattiga beväpnades och vapenövades. Och bönderna var emot värnplikt som en form av utskrivning, hatad sedan århundraden. De kunde inte desto mindre tänka sig att godta värnpliktsarmén, om de slapp beskattningen av jorden – men det passade inte de privilegierade klasserna. Försvarsfrågan var m a o också en social och statsfinansiell fråga, sammantvinnad i en till synes ouplöslig knut.

Raab önskade med brinnande intensitet för Sveriges del en värnpliktsarmé av preussisk modell i stället för den indelta armén. Den skulle genom maximalt uttag av soldater bli stor nog att mäta sig med storleken hos en tänkbar invasionsarmé. Och den skulle genom långtidsutbildning bli kapabel att hävda sig i strid med en sådan armé.

Raab arbetade i tjugo år med ousinlig energi, med uppfinningsriktighet och med taktisk skicklighet på att förverkliga sin och sina ”vapenbröders” vision om en stor och välövad värnpliktsarmé. Han fick se den som idéskiss accepterad av riksdagen 1873, den s k kompromissen. 1875 fick riksdagen på sitt bord en proposition som gick långt i riktning mot ett förverkligande av den preussiska arméorganisationsmodellen. Den var starkt inspirerad och även direkt influerad av Raab.

Men den föll. Och sedan kom döden emellan för honom.

Utförligare om Raab och försvarsfrågan i Ericsons ovan-nämnda uppsats.

Raab och den nya generalstaben

Raab blev som nämnt officer vid generalstaben 1859. Den generalstaben var i fråga om organisation och tjänstgörings-förhållanden väsentligt annorlunda än den vars chef han blev 1873. I jämförelse med den preussiska generalstaben kan den betecknas som omodern. I krigen mellan Preussen och Österrike 1866 och mellan Tyskland och Frankrike 1870-71 hade den preussiska generalstabens excellens blivit uppenbar för den västerländska världen. Det var nu bara en tidsfråga, när den svenska generalstaben skulle reformeras efter preussisk modell. De motstånd och komplikationer av social, statsfinansiell eller emotionell natur som belastade försvarsfrågan saknades här. 1873 kom en proposition om en reformerad generalstab som riksdagen tog närmast gnisselfritt.

Raabs insats i sammanhanget var betydande, men inte avgörande. Som kommandoexpeditionschef författade han propositionen, och han påverkade sannolikt dess innehåll i flera väsentliga avseenden. Men utan krigsminister Weidenhjelms stöd och utan en välvillig riksdagsopinion skulle Raab inte ha kommit någonvart med sina reformidéer för generalstaben. Han har kallats för ”den moderna generalstabens skapare”. Detta syns inte motiverat, om vi ser till hans trots allt begränsade roll vid den nya generalstabens tillkomst och utformning. Däremot ter sig karaktäristiken försvarlig, om vi betraktar hans insats som chef för den nya generalstaben

under de första åren. Det var ett stort organisationsarbete, liksom ett stort moralskapande och laguppbyggnadsarbete, som han då genomförde med utomordentlig framgång. Det kan tillfogas att detta arbete sannolikt definitivt knäckte hans aldrig starka fysiska konstitution.

Utförligare om Raab och den nya generalstaben i min uppsats om Raab och generalstabsidén i denna bok.

Raab och den högre officersutbildningen

En kanske viktigare insats än för generalstaben gjorde Raab för den högre officersutbildningen vid armén. Högre artilleriläroverket hade 1866 döpts om till Krigshögskolan, men inte förändrat sin inriktning. Den sk generalstabslinjen förblev väsentligen teknisk till sin karaktär. Som generalstabschef ville Raab skapa en mer adekvat utbildning för generalstabsofficerare, men inte bara för dem utan för alla officerare vid armén som kunde tänkas lämpliga för högre befälsposter och stabsbefattningar. 1876 ingav han till K M:t ett memorial om den högre officersutbildningen vid armén. Här yrkade han på etablering av en särskild krigshögskola, skild från Artilleriläroverket, och här propagerade han för sina idéer om undervisningens form och innehåll. Memorialet accepterades ograverat, och 1878 upprättades den nya Krigshögskolan med den inriktning som Raab pläderat för. Om vi ser till betydelsen av Raabs personliga insats i sammanhanget, syns det vara på sin plats att beteckna honom som den moderna högre officersutbildningens skapare i Sverige. Och den reformens verkningar torde ha varit större än effekterna av generalstabens modernisering.

Utförligare om Raab och Krigshögskolan i Gunnar Åselius uppsats i denna bok.

Sjukdom och död

Raabs fysiska konstitution hade, som redan nämnts, aldrig varit stark. Många år av oavbrutet hårt arbete tog efterhand sitt pris. Sedan 1875 hade hans hälsa varit vacklande. Hösten 1877 var han mycket sjuk, men återhämtade sig. Dock måste han sköta sitt arbete från sjuksängen under vintern 1877-78 och ta tjänstledigt under ett år fr o m september 1878. Vintern 1878-79 tillbragte han på Rivieran och återkom med mycket förbättrad hälsa. Men det fanns inte mycket styrka kvar hos honom. Den som fanns förbrukade han snabbt genom att inte minska takten i sitt arbete. Det syns som om han ville uträtta så mycket som möjligt inför ett oundvikligt och nära förestående slut. Hösten 1881 var krafterna förrunna, och den 11 december dog han. Två dagar före sin död hade han fortfarande varit i tjänst. Själv trodde Raab att han led av magcancer, men obduktionen utpekade som dödsorsak ett av arbete fullkomligt utslitet nervsystem.

Personligheten

De dominerande dragen i Raabs personlighet var viljestyrka och kraftfullhet. Viljestyrkan var lyckligt förenad med seghet och uthållighet. Kraftfullheten tempererades dels av naturlig välvilja, vänlighet och rentav vekhet, dels av taktiska överväganden. Stackelberg har beskrivit hans agerande i försvarspolitiska sammanhang: ”För framgången av sina organisationsförslag stridde han också manliga, utan att modfällas af den tillfälliga motgången, utan att tröttna och städse färdig att

begagna hvarje gynsam tillfälle att rycka ett nytt steg framåt, om än ett aldrig så litet. Undfallande var han icke; men rönt hans framställningar allt för starkt motstånd inom granskningskomitéerna, ändrade han, såsom god taktiker, i rätta ögonblicket sin ställning, hellre än att förlora allt emot öfvermagten, och underkastade sig tålmodigt att utarbeta nya, mindre långt gående förslag, allenast de finge följa den i hans tanke rätta stråten”.

Raab kan också karaktäriseras som en typisk handlingsmänniska, praktisk och pragmatisk. Utan att vara vad man kan kalla lärd, besatt han stora kunskaper som han var ständigt inriktad på att omsätta i handling. Som vanligt är med handlingsmänniskor, var han också en utpräglad realist, som klar-synt såg var framgång var möjlig och var vägen var stängd. Men realismen var på ett spänningsfyllt sätt förenad med ett drag av passionerad idealism.

En mycket stor del av Raabs framgång i sin karriär och verksamhet berodde på hans kreativa intelligens men också på hans fantastiska arbetsförmåga. Snabbheten och den höga kvaliteten i hans arbeten möjliggjordes av att de förberetts av en lång intellektuell mognadsprocess.

Som tidigare nämnt, gav Raabs kamp mot den indelta armén honom många fiender. Hans efterhand mycket snabba karriär bidrog inte heller till hans popularitet. Men han vann också många vänner. Förklaringen till detta finner vi i hans varmhjärtade – ja, i grunden ömsinta – natur och i hans öppna och oförställda karaktär. Kanske också i det förhållandet att hans personlighet kunde uppfattas som fascinerande.

HUGO RAAB OCH DEN MILITÄRA HÖGSKOLEIDÉN

Gunnar Åselius

Ännu under 1700-talet fanns i Västerlandet en föreställning om fältherreförmåga som en delvis medfödd egenskap. Den egentliga fackkompetensen i arméer och flottor återfanns sällan hos de furstar och förnåma adelsmän som var satta att leda dem. Även om ett visst mått av praktisk militär utbildning ingått i deras uppfostran, förväntades kungliga och aristokratiska personer främst tillföra verksamheten sin status, auktoritet och vana att befalla. De taktiska dispositionerna, förbandens förflyttningar, deras underhåll och utbildning tillhörde däremot hantverket, som bäst anförtroddes åt chefer på mellannivå. I dagens Sverige kan på samma sätt meriterade politiker utnämnas till generaldirektörer eller chefer för statliga bolag, framgångsrika direktörer i näringslivet utan problem vandra från en bransch till en annan. Det är individens status som ledare som efterfrågas. Sakkunskapen och ansvaret för den löpande verksamheten delegeras utan större vända till särskilda medarbetare.¹

Tanken att det militära ledarskapet skulle vara till sin natur annorlunda, behöva läras genom teoretiska studier i särskilda skolor, är historiskt sett ny. De äldsta militära skolorna (i Sverige

kadettskolan i Karlskrona 1756, Haapaniemi krigsskola i Finland 1780 samt krigsakademin i Karlberg 1792) hade till uppgift att förmedla tekniska specialistkunskaper, men även en grundläggande bildning inom skrået. De erbjöd en möjlighet för officerare som så önskade att fortbilda sig inom sitt yrke, men de var på intet sätt ett krav för erhållande av officersfullmakt. Först 1835 blev det tvång i den svenska armén med förberedande examen för anställning som officer, och det dröjde till 1867 innan examen från just Karlberg blev obligatorisk.²

I vissa delar av Europa blev officersskolorna också ett sätt att ordna statligt finansierad skolgång åt fattigadelns söner. I gengäld försäkrade sig kronan om en stadig tillgång på officerare. De kadettskolor som inrättades i Preussen och Ryssland under 1700-talet utgjorde fram till första världskriget i bägge länderna viktiga källor för officersrekrytering. I Norden existerade den finska kadettkåren mellan 1812 och 1903 (Finska kadettkåren är framför allt känd genom att den relegerade den 19-årige Carl Gustaf Mannerheim år 1886, varigenom denne tvingades söka sig till Ryssland och inleda en karriär där). Den akademiska standarden i kadettskolorna var i all-

1. Martin van Creveld, *The Training of Officers: from Military Professionalism to Irrelevance*, New York & London 1990, s. 7-21; Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge, Mass., s. 19-20; jämförelsen med modernt ledarskap utvecklas bland annat i Ingvar Sjöbloms kommande avhandling i historia vid Stockholms universitet *Flottans militära ledare. Sjöofficerskårens framväxt under 1500-talet*.
2. Wilhelm Sjöstrand, *Den militära undervisningens uppkomst och utvecklingshistoria i Sverige före 1792*, Stockholm 1941; Åke Bernström, *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöring från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm 1988, s. 33-34.

mänhet avsevärt lägre än i de civila läroverken, idrott, exercis och ideologisk fostran minst lika viktiga delar av verksamheten som kunskapsförmedling och intellektuell träning. I de preussiska kadettskolorna, varifrån omkring 40 % av de tyska officerarna rekryterades decennierna före första världskriget, var det få elever som fortsatte ända till studentexamen. Redan från sjätte klassen – när kadetterna var i 17-årsåldern – var det möjligt för dem att övergå direkt till förberedande officersutbildning. Bildningsnivån inom den tyska officerskåren hölls därför främst uppe genom rekrytering av medelklassens söner från de civila gymnasierna. Det fanns emellertid ett betydande motstånd mot att släppa fram dessa kolleger, som saknade anor och militära familjetraditioner, på ledande poster. Den tekniska och taktiska förnyelsen inom den tyska krigsmakten före 1914 höll därför inte jämna steg med den som ägde rum i Frankrike eller Ryssland.³

I Sverige fordrades från 1871 studentexamen för tillträde till Karlberg, och från 1881 genomgången volontärskola (underbefälsskola). Det är därför rimligt att anta att den allmänna bildningsnivån bland svenska officerare i slutet av 1800-talet var högre än bland deras preussiska kolleger.⁴ Däremot kunde man i den säsongaktiva, indelta svenska armén

3. Steven E. Clemente, *For King and Kaiser! The Making of the Prussian Army Officer, 1860-1914*, New York 1992, s. 81-110; Carl Enckell, *Finska kadettkåren 1887-1903: fortsättning af arbetet under samma rubrik för åren 1812-1887, med kort öfversigt öfver denna period*, Helsingfors 1990; Eric Dorn Brose, *The Kaiser's army: the Politics of Military Technology in Germany during the Machine Age, 1870-1918*, Oxford 2001.
4. Bernström, *Officerskår i förvandling*, s. 217-218.

aldrig förvärva samma praktiska erfarenhet av truppföring under fältmässiga förhållanden som i Preussen.

Preussen ansågs även som det ledande landet när det gällde den militära högskoleutbildningen. År 1810, samma år som det första moderna universitetet öppnades i Berlin under Wilhelm von Humboldts ledning, öppnades också en officersakademi i Berlin (från 1816 benämnd *Allgemeine Kriegsschule*). Dess grundare, Gerhard von Scharnhorst, var inspirerad av samma romantiska bildningsideal som von Humboldt. Syftet med akademiska studier skulle inte vara att bibringa de studerande ett bestämt kunskapsstoff, utan att träna deras omdöme och kritiska förmåga, lära dem att lära sig själva. Av det skälet innehöll läroplanen vid Scharnhorsts officershögskola ett betydande inslag av civila ämnen: filosofi, matematik, fysik, litteratur, historia och moderna språk. Den från början ettåriga studiegången hade redan i början av 1820-talet måst förlängas till tre år.⁵

Det var till denna institution den 24-åringe Hugo Raab sökte sig hösten 1855 från sina bryggarstudier i Stettin. Raabs biograf Elias Tiselius beskriver den treåriga Berlinvistelsen som en vändpunkt i Raabs liv, då han blev medveten om Sveriges militära efterblivenhet i relation till omvärlden och gjorde det till sin livsuppgift att försöka förändra situationen. Besviken på sin torftiga utbildning vid Karlberg fick han nu äntligen en chans att utvecklas intellektuellt. Det var under denna tid han debuterade som militär debattör med broschyren *Några ord om tidens krav på lätt infanteri*, tryckt i Stockholm genom

5. Clemente, *For King and Kaiser!*, s. 172-173, 175; van Creveld, *Training*, s. 22-24.

faderns försorg 1857.⁶

Intrycken från Allgemeine Kriegsschule spelade även stor roll för Raabs senare insatser när det gällde att förnya den högre officersutbildningen i Sverige. Det bör emellertid påpekas att hans ungdoms bild av de fria studierna vid skolan då hunnit bli föråldrad. Föreställningen att Preussens militära framgångar under 1860-talet varit resultatet av en officersutbildning enligt Scharnhorsts romantiska ideal vilade på ett missförstånd. Under ledning av den nye skolinspektören i den preussiska armén, general Eduard von Peucker, inleddes redan 1859 en ny inriktning, varvid skolan omdöptes till Kriegsakademie och de civila, allmänorienterande ämnena började trängas ut ur läroplanerna till förmån för fackkunskaper. Scharnhorsts storslagna vision av den militäre humanisten ersattes av ett snävt nyttotänkande. Inte heller före Peuckers reformer hade examen från Allgemeine Kriegsschule varit ett krav för att antas vid generalstaben. Raab överdrev därför sannolikt skolans betydelse inom den preussiska armén medan han själv studerade där. Många preussiska officerare hade med sin bristfälliga kadettskoleunderbyggnad i själva verket svårt att förstå värdet av högre studier, vilka inte var direkt relaterade till det egna yrkesområdet.⁷ Frånvaron av hets och jäkt vid Allgemeine Kriegsschule under Raabs tid illustreras möjligen av att han parallellt med sina studier hann

6. Elias Tiselius, Hugo Raab, *Banbrytaren för vår värnpliktsarmé*, Stockholm 1953, s. 19-20.

7. Clemente, *For King and Country!*, 173-198; Manfred Messerschmidt, "German Staff Officers Education since the beginning of the 19th century. Innovation and Tradition", *Militärhistorisk tidskrift* 1983.

tjänstgöra som adjutant hos den svensk-norske ministern i Berlin och praktisera vid olika preussiska regementen.⁸

I Sverige saknades förvisso inte institutioner för högre officersutbildning vid samma tid. Sedan 1818 bedrevs specialistutbildning för artilleri- och ingenjööfficerare vid högre artilleriläroverket vid Marieberg (beläget på nuvarande ryska ambassadens tomt på Kungsholmen). Skolan hade grundats på initiativ av Carl von Cardell, som börjat sin bana i den preussiska armén och under fälttågen i Tyskland och Norge 1813-1814 kunnat konstatera besvärande brister i de svenska artilleriofficerarnas teoretiska kunskaper. De ursprungliga ämnen vid Marieberg var matematik med mekanik, fysik, kemi, artilleriritning, befästningskonst, topografi, franska, historia (fram till 1824), artilleripjäasers tillverkning samt gymnastik och fäktkonst. Senare under 1800-talet tillkom ämnen som geometri, artilleri, krigskonst med krigshistoria, byggnadskonst, astronomi med geodesi, militär hygien och veterinärvetenskap. Medan i den övriga armén formella utbildningskrav saknades, var inom artilleriet och ingenjörtrupperna examen från Marieberg obligatorisk för befordran till löjtnant. När Marieberg 1832 i praktiken dessutom blev ett krav för anställning vid generalstabskåren, förvandlades skolan snabbt från en specialskola för de tekniska truppslagen till en läroanstalt dit ambitiösa officerare från hela armén – och även flottan – sökte sig. (Även Raab inledde efter Karlberg studier vid Marieberg, men tvingats snart avbryta dem på grund av sjukdom). Inom kort hade antalet elever fördubblats till drygt 40, och

8. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 19.

från 1834 delades kursen in i en lägre, allmän kurs – gemensam för alla elever – och en högre specialkurs med truppslagsvis fördjupning. Studiegången blev därmed lika lång som vid Allgemeine Kriegsschule – tre år. Åren 1842-1870 mottog skolan dessutom civila ingenjörelever.⁹ Termen civilingenjör är en reminiscens från denna tid, när Sveriges enda högre tekniska utbildning var förlagd till en militär skola.

Ändå var artilleriläroverket i Marieberg knappast en akademisk institution utan just ett läroverk, där tyngdpunkten låg på att lära ut ett färdigformulerat kunskapsstoff – inte på att träna de studerandes förmåga till självständigt kunskapsöskande. I de så kallade ”större kurserna” i krigskonst med krigshistoria läste man på 1830-talet internationella teoretiker som Jomini och Bülow, men detta pensum var sannolikt endast frivilligt och skars inom kort radikalt ned. Under perioden 1853-1865 utgjordes kurslitteraturen i krigskonst med krigshistoria istället av de inhemska författarna Johan Petter af Lefréns och Johan August Hazelius tryckta föreläsningar. Man tycks inte heller ha studerat några modernare operationer än Napoleons fälttåg i Italien 1796 mera ingående.¹⁰ Carl Johan Bergman, elev vid kursen 1865-1867 och sedermera generalmajor och chef för Fortifikationen, medgav senare att de under vår kurs pågående nordamerikanska och tyska krigen togo vår

9. Per Sylwan & Oscar Kuylenstierna (red.), *Minnesskrift med anledning av k. högre artilleriläroverkets och Krigshögskolans å Marieberg samt Artilleri-och Ingenjörhögskolans etthundraåriga tillvaro 1818-1918*, Stockholm 1918, s. 12-20; Tiselius, *Hugo Raab*, s. 17.
10. Gustaf Uggla, ”Krigshögskolan i Stockholm utväxer från högre artilleriläroverket å Marieberg”, Sylwan & Kuylenstierna (red.) *Minnesskrift*, s.129-130.

uppmärksamhet föga i anspråk. – Vi hade nog att göra med våra studier och förströelser.¹¹

Ludvig Stjernstedt, sedermera generallöjtnant och chef för V:e fördelningen, mindes från kursen 1861-1864 att han och hans kamrater i pressen studerade striden mellan *Monitor* och *Merrimac* – men endast som inspiration till festliga roddbåtsdueller på Mälaren.¹² Skriftliga prov existerade inte. Vid tentamina drogs lott ur en bunt med färdigformulerade frågor, vars sammansättning förblev densamma år efter år. Visserligen hotade avskiljning efter tre underkända repetitionsprov i rad, men som Stjernstedt påpekar i sina memoarer:

*om man under en viss tid icke fått någon ny nolla, 'dog' den första, och då hade man bara en. Jag, som många andra, höll mig merändels med två nollor; jag blev tvungen att läsa bättre då.*¹³

De återkommande fältövningarna ute vid borgen på Gärdet avrundades som regel med glada punschkalas, till vilka vänner och bekanta ur Stockholms societeten inbjöds. Under rekognosceringsövningarna på Södertörn var eleverna inkvarterade på olika herrgårdar, och ägnade eftermiddagarna utslutande åt visiter och samvaro med traktens unga damer. Från generalstabsövningarna i norra Uppland hösten 1862 mindes Sjernstedt:

Helan och halfvan flera gånger om dagen samt konjak

11. G. C:son Bergman, "Mariebergskursen 1865-1867", Sylwan & Kuylenstierna (red.), *Minnesskrift*, s. 118.

12. Wilhelm Stjernstedt, *Några minnesblad ur min liv*, Stockholm 1912, s. 37.

13. Stjernstedt, *Några minnesblad*, s. 39-40.

*efter kaffet på sängen brukades den tiden i Roslagen;
och man fick ju bjuda till att taga seden dit man kom.*¹⁴

Denna makliga idyll var emellertid hotad, eftersom 1861-års lantförsvarskommitté i sitt betänkande våren 1865 yrkade på genomgripande förändringar av officersutbildningen. Förutom krav på examen från Karlberg för alla officerare (skolan skulle samtidigt döpas om till krigsskola och inordnas i Krigsmakten) och inrättandet av en gemensam inspektörsbefattning för hela den militära undervisningen, föreslogs att Marieberg skulle bli krigshögskola och förutom tekniska specialister även utbilda generalstabsofficerare. Fastän det mesta av lantförsvarskommitténs reformförslag avlogs, accepterade ständerna förändringarna på utbildningsområdet, och den 13 november 1865 fattade Kungl. Maj:t beslut om artilleriläroverkets ombildande till krigshögskola. På skolans generalstabslinje skulle matematik och naturvetenskap inskränkas till förmån för ämnen som franska, militärförvaltning, militärgeografi, militärstatistik, generalstabstjänst, krigshistoria och krigskonst. De muntliga förhören skulle ersättas av utförliga skriftliga utredningar, de utflyktsliknande rekognosceringarna ge plats för avancerade taktiska övningar och krigsspel, där officerare ur olika truppslag gemensamt löste problem på samma sätt som i en modern stab.¹⁵

I januari 1866 förordnades också Hugo Raab som lärare i krigskonst och krigshistoria vid Marieberg. En av hans första

14. Stjernstedt, *Några minnesblad*, 42; H Fröding, "Kursen 1861-1863", Sylwan & Kuylensstierna (red.) *Minnesskrift*, s. 94-95.

15. Uggla, "Krigshögskolan", s. 127-128; Carl Carlheim-Gyllenskiöld & Jacob Johannes van der Burg, *Minnesblad ur Mariebergs historia 1818-1884*, Stockholm 1886, s. 21-22.

åtgärder blev att uppdatera undervisningen med det senaste halvseklens internationella krigserfarenheter. På den första generalstabskursen, som ryckte in i augusti 1867, kunde den nya ordningen tillämpas fullt ut. Inom ämnet krigskonst ingick grundliga studier av de olika vapenslagen och deras samverkan (med stöd av Anders Gustaf Örn, *Handbok i de trenne vapnens taktik* från 1864). När det gällde tillämpad taktik och strategi gällde Raabs egna föreläsningar, där studie-exemplen i första hand var hämtade från Napoleonkrigen. I uppsatsform förväntades de studerande diskutera olika påståenden hos klassiska militärteoretiker som Lefrén, Lloyd, Bülow, Jomini, Clausewitz och Willisen. I detta syfte läste de även schweizaren Friedrich Wilhelm Rüstows historia över 1800-talets fältherrekonst, samt preussaren K. G. von Bernecks verk om krigskonstens historia. Rüstows bok var även huvudbok inom krigshistoria, och kompletterades för de senaste decennierna med Friedrich Rudolf von Rothenburgs *Schlachten-Atlas*, ryssen Anitsjkovs verk om Krimkriget samt preussiska generalstabens verk om 1859 års österrikisk-franska krig. Samtliga dessa böcker förväntades eleverna inhämta på tyska. De skulle även närmare fördjupa sig i de franska revolutionskrigen 1792-1795, 1796 års italienska fälttåg, fälttågen i Tyskland och Italien år 1800, Napoleons operationer i Tyskland och Österrike 1805-1807, 1812 års ryska fälttåg, befrielsekriget 1813, Waterloofälttåget 1815, upproret i Polen 1831, 1848-1849 års krig i Italien, 1848-1850 års dansk-tyska krig, Krimkriget 1853-1856 samt 1859 års fransk-österrikiska krig. Som omväxling kunde man under kommande kurser byta ut några av dessa historiska exempel mot fälttågen 1809 och 1814, de

pyreneiska fälttågen 1808-1814 samt det ungerska frihetskri-
get 1849. De senaste europeiska krigen, 1864 och 1866,
användes främst för att hämta exempel till taktikundervis-
ningen.¹⁶

Bredden i de krigshistoriska exemplen imponerar, men
man slås samtidigt av att Raab tydligen ansåg erfarenheterna
från amerikanska inbördeskriget sakna egentligt värde. Här-
vidlag var han emellertid inte ensam. Denna konflikt, som
åtminstone i efterhand ter sig som det viktigaste förebudet om
1900-talets industrialiserade masskrig, nonchalerades vid de
flesta av Europas generalstabsakademier decennierna före för-
sta världskriget.¹⁷

De omfattande manuskripten till Raabs föreläsningar vid
Marieberg 1866-1873 kan studeras bland hans efterlämnade
papper på Krigsarkivet. Inom taktik genomgår en modern
armé vapenslag för vapenslag, inom krigshistoria och de
svenska krigsförfattningarnas historia den ena tidsepoken
efter den andra – från den forntida Orienten fram till 1800-
talets Europa, från ledungen fram till indelningsverket. Inom
varje kronologiskt skede får ett par utförliga bataljanalyser
bidra med färg och konkretion.¹⁸ Eleverna verkar inte ha haft
tråkigt. De respekterade dessutom Raab eftersom han hade
egen krigserfarenhet från dansk-tyska kriget.¹⁹

Innan Raab lämnat undervisningen vid Marieberg för att
bli chef för Lantförsvarets kommandoexpedition, hade fransk-

16. Uggla, "Krigshögskolan", s. 129-130.

17. Jay Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: the European
Inheritance*, Chicago 1959.

18. Hugo Raabs arkiv på Krigsarkivet, vol. 2-5.

19. Bergman, "Mariebergskursen 1865-1867", s. 116.

tyska kriget hunnit ge ytterligare intressanta erfarenheter. I en promemoria till krigsundervisningskommissionen våren 1872 föreslog han därför ytterligare omläggningar i generalstabslinjens kurs i krigshistoria och krigskonst. Eftersom Militär-literaturföreningen bildats i januari 1871 – Raab återfanns givetvis bland initiativtagarna²⁰ – existerade nu ett betydande antal översättningar som kunde användas som kurslitteratur. A. Borbstaedts *Kriget mellan Tyskland och Frankrike 1870* (1871, i översättning av Gustaf af Kleen) och Wilhelm von Blumes *Tyska härens operationer under 1870-1871 års fälttåg* (1872, i översättning av O. A. Busch) var de två böcker som anbefalldes för studium rörande de senaste årens händelser. I gengäld utgick Rüstow och Anitsjkov ur läslistan. Inom krigskonsten föreslog Raab att åtminstone tredje delen av Lefréns gamla *Föreläsningar uti krigsvetenskapen* från 1817 kunde bytas ut mot den ryske generalen Henrik Pavlovitj Leers *Positiv strategi, eller kritisk-historisk analys av krigskonstens lagar* (1873, översättning från den tyska utgåvan av Ernst von der Lancken; ryssen Leer blev sedermera ledamot av Kungliga krigsvetenskapsakademin).²¹ Efter att Raab i september 1873 efterträtts som ansvarig huvudlärare av Axel Rappe d.ä. tycks pensum i krigshistoria ha tunnats ut på nytt. Den svenska krigshistorien behandlades inte längre i föreläsningarna, och kriget 1870-1871 studerades numera genom den betydligt översiktligare *Kriget mellan Tyskland och Frankrike 1870 och 1871: föredrag hållna i militärsällskapet i Stockholm vintern 1872* (1872, föredragshållarna var Gustaf af Kleen, Adolf

20. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 102.

21. Uggla, "Krigshögskolan", s. 131-132.

Malmborg och Gustaf Uggla).²² I gengäld kunde Rappe säkert komplettera litteraturen genom att berätta om sina egna erfarenheter som frivillig i den franska armén 1870-71.

Raab gick i december 1873 från Lantförsvarets kommando-expedition till posten som chef för den nyorganiserade Generalstaben. Bristen på kompetent personal blev snart ett av hans akuta problem, varför han fick anledning att återvända till frågan om den högre officersutbildningen. Trots namnändringen till krigshögskola bevarade Marieberg sin gamla atmosfär av artilleriläroverk. Specialistutbildningen av artilleri- och ingenjööfficerare dominerade vid skolan och satte sin prägel på undervisnings- och examinationsformer. Generalstabslinjen lockade få intresserade (i medeltal elva elever per kurs åren 1867-1879).²³

Det var i detta sammanhang Raab författade sitt berömda ”underdånigste memorial” till konungen av den 16 november 1876, där han föreslog att generalstabsutbildningen skulle flyttas från Marieberg till en särskild skola och samtidigt utvecklade sina tankar kring innebörden av en officersutbildning enligt akademiska principer.²⁴

Raab framhöll inledningsvis skillnaden mellan att utbilda specialister och att träna generalister. Mariebergs generalstabslinje hade efter ombildningen till krigshögskola på ett

22. Claes Grill, ”Ett och annat från Mariebergskursen 1874-77”, Sylwan & Kuylenstierna (red.) *Minnesskrift*, s. 144.

23. *Kungl. Krigshögskolan 1878-1928. En minnesskrift*. Stockholm 1928, s. 11; jfr Bernström, *Officerskår i förvandling*, s. 256-260.

24. En förkortad version av Raabs memorandum finns tryckt som ”Krigshögskolan i Stockholm”, *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift* 1877:12-13, s. 361-378, 401-420.

olyckligt måst ”taga den undervisningsmetod för god, hvilken visserligen är det för artilleri- och ingenjörlinjen, men ingalunda för henne själv”.²⁵ Eleverna vid den tekniska linjen var efter genomgången utbildning berättigade till befordran inom sina truppslag. Som löjtnanter förväntades de också vara användbara på vissa bestämda befattningar. Undervisningen på artilleri- och ingenjörslinjen måste därför ha till syfte att säkra ett visst minimum av kunskaper hos varje elev inom varje ämne, och examina hade till uppgift att kontrollera att detta kunskapsminimum hos var och en fått varaktigt fäste: ”Ett öfverskott av kunskaper uti ett ämne kan icke ersätta den möjliga bristen uti ett annat, utan denna senare varder alltid en brist, som gör officeren i fråga uti ett visst afseende ej fullt användbar.”²⁶

Generalstabs eleverna däremot hade inget lika tydligt mål med sin utbildning. En mindre del av dem kunde hoppas på att bli utvalda till två och halvt års aspiranttjänstgöring vid Generalstaben. Endast en mindre del av dessa utvalda skulle därefter slutgiltigt anställas som generalstabsofficerare. Generalstabslinjen måste av den anledningen ha en mer allmänbildande målsättning med sina elever, som att ”öka deras militära insikter” och ”skänka dem vana vid arbete och förmåga att planenligt ordna detsamma”. För Raab var det självklart att vägen till ökade militära insikter gick genom ”krigs-

25. Raabs promemoria citerad efter Olof Ribbing, ”Kungl. Krigshögskolan och dess verksamhet under ett halvt sekel”, *Kungl. Krigshögskolan 1878-1928. En minnesskrift*, Stockholm 1928, s. 12; i den tryckta versionen uttrycks saken mer hovsamt (”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 363).

26. Raab, ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 365.

historiens studium”. Han varnade emellertid för ett meningslöst tragglande av årtal och fakta som endast tränade elevernas minne: ”Krigskonst kan icke inpluggas uti hufvudet, hon skall begripas.” Historiestudiernas syfte vid den framtida Krigshögskolan måste därför vara att

*skänka eleverne krigserfarenhet, dvs. bibringa dem förmågan, att försatte uti hvilket militärt läge det vara må, kunna med ogrumlad blick skärskåda omständigheternas betydelse och, då sålunda en fast utgångspunkt är vunnit, handla militäriskt riktigt och i öfverensstämmelse med krigskonstens lagar, dem detta studium, rätt ledt, på säkraste sättet gör till deras egendom.*²⁷

Enligt Raab skulle studierna i krigshistoria också kompensera det faktum att officerarna – till skillnad från andra statens ämbetsmän – saknade universitetsutbildning. Ämnet utövade

på icke blott den politiska historiens område utan äfven på den menskliga civilisationens – en allmänt bildande inflytelse, som icke är att ringakta.

Däremot behövde inte de blivande generalstabsofficerarna – som nu skedde på Marieberg – studera fysik menade Raab. Dels hade den grundläggande utbildningen i naturvetenskap förbättrats vid svenska läroverk under senare år, dels kunde man inhämta det man behövde veta på området vid krigshögskolan genom studierna i vapenlära.²⁸ Syftet med att studera ämnen som vapenlära eller befästningskonst var inte heller att eleven själv kunna konstruera vapen eller leda befästningsarbeten, utan att han skulle göras medveten om vapnets och

27. Raab, ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 365.

28. Raab, ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 411.

befästningarnas betydelse på slagfältet. Till det ändamålet kunde dessutom studier i krigshistoria vara väl så nyttiga.²⁹

Krigshögskolan skulle vara öppen för officerare med minst två års tjänstgöringserfarenhet, ansåg Raab, och avisade tanken på en propeteudisk kurs av det slag som funnits för officerare som önskade studera vid Marieberg. Istället skulle de sökande underkastas skriftliga inträdesprov i krigskonst, vapenlära, befästnings- och broslagningslära samt matematik och allmän historia. Proven skulle undersöka i hur hög grad de underhållit sina kunskaper från studentexamen och Karlberg. Det viktiga för att antas var inte att veta mycket, men att med omdöme kunna tillämpa det man visste sedan tidigare.³⁰

Raab menade också att generalstabskursen kunde förkortas från nuvarande tre år vid Marieberg till två år, eftersom åtminstone en tredjedel av tiden för närvarande användes till examinationer och föreläsningarna mest handlade om att "förtydliga, fullständiga och allmängöra läroböckernas uppgifter för de mindre begåfvade eleverne".³¹ Genom ökad undervisningstid i ämnen som krigshistoria och krigskonst och tillkomsten av nya ämnen som generalstabstjänst, militärförvaltning och ryska (medan fysik, ritning och repetitionsprov slopades) skulle undervisningstiden öka från 1 215 timmar under 28 och en halv månad, till 2 040 timmar under 19 månader.

Den höjda undervisningsintensiteten skulle mildras genom att den nya krigshögskolan praktiserade samma pedagogik

29. Raab, "Krigshögskolan i Stockholm", s. 365-366.

30. Raab, "Krigshögskolan i Stockholm", s. 373.

31. Raab, "Krigshögskolan i Stockholm", s. 403.

som man redan inom ämnena krigskonst och krigshistoria ”på senare tid börjat tillämpa” vid Marieberg. (Raab syftade här givetvis på sina egna reformer under tiden som lärare vid skolan). Genom att lärarens föredrag tilläts bilda grundstomme i undervisningen och särskilda kompendier och läroböcker endast användes i begränsad omfattning, skulle eleverna på ett helt annat sätt än tidigare tvingas engagera sig i undervisningen. De skulle bli tvungna att föra anteckningar under föreläsningarna, skilja ut det viktiga stoffet från det mindre viktiga och i efterhand komplettera sina anteckningar genom bredvidläsning i av lärarna rekommenderad facklitteratur. Eleverna skulle också tvingas ta ansvar för och långsiktigt organisera sina studier, eftersom några dagars pluggande inför tentamen inte längre skulle räcka.³²

Redan under sin tid som lärare vid Marieberg hade Raab arbetat för friare examinationsformer än de var fjortonde dag återkommande repetitionsproven.³³ Vid den nya generalstabslinjen skulle man också göra allvar av föresatsen att i första hand examinera genom skriftliga uppgifter, eftersom sådana enligt Raab tvingade ”eleven att vida djupare tänka sig in uti frågan, än det muntliga besvarandet medgifver.”³⁴

Sedan Raabs memorial fått stöd av Krigsundervisningskommissionen, beviljade riksdagen i maj 1877 25 640 kr – jämte lämplig höjning av anslagen för inkvarteringskostnader – för att Krigshögskolan skulle kunna inleda sin verksamhet.³⁵ I

32. Raab, ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 404.

33. Uggla, ”Krigshögskolan”, s. 132

34. ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 405.

35. ”Krigshögskolan i Stockholm”, s. 361.

april 1878 hölls de första inträdesproven, i juli samma år antogs skolans första reglemente och den 1 augusti ryckte den första kullen om 19 elever in de lokaler som iordningsstälts i vänstra flygeln i Generalstabshuset (Schering-Rosenhanes palats) på Riddarholmen.³⁶ Skolan i Marieberg, som döpts om till Artilleri- och Ingenjörhögskolan (AIHS), fortsatte att utbilda artilleri- och ingenjörofficerare där fram till 1884.³⁷

Att Hugo Raab spelade en central roll för den militära högskoleidéns framgång i Sverige – som lärare och introduktör av nya pedagogiska idéer likaväl som reformator och organisatör – är uppenbart. KHS tillkomst 1878 blev också hans sista stora triumf i livet. När undervisningen inleddes på sensommaren detta år hade den första i en serie längre konvalescentperioder inletts, vilka fram till hans död i december 1881 kom att avlösa varandra.³⁸

Avslutningsvis finns anledning att reflektera över hur Raabs idéer under det följande seklet förvaltades inom den svenska officersutbildningen. Ganska snart började KHS nämligen utvecklas i samma riktning som preussiska Kriegsakademie. I

36. Skolan blev kvar i denna byggnad fram till 1905-1908, då systemet med årsvisa kurser fördubblade antalet elever och framtingade omlokalisering, först till gamla riksdagshuset på Riddarholmen, därefter till Arméförvaltningens gamla byggnad på Munkbron och slutligen 1913 till en nyuppförd byggnad på Östermalmsgatan, som sedermera byggdes ut till Militärstabsbyggnaden. Här blev KHS kvar till 1961, då den slogs samman med flygets och marinens krigshögskolor till Militärhögskolan (MHS) och flyttade till gamla A1:s kanserner på Valhallavägen. Ribbing, "Kungl. Krigshögskolan", s. 19-21, 31-33; Bo Kjellander, "Militärhögskolan 1961-1986", Bo Kjellander (red.), *Militärhögskolan och dess förhistoria. Utgiven till Militärhögskolans 25-årsjubileum 1986*, Stockholm 1986, s. 43-47.

takt med att krigets tekniska komplexitet ökade fick de allmänbildande ämnena i schemat vika för de militära fackämnenena (parallellt fanns länge också tankar på att förlänga kursen till tre år, men detta var aldrig något realistiskt förslag). Genom de svenska officerarnas generellt sett högre allmänbildning märktes omorienteringen sannolikt mindre än i Preussen. Breda militära ämnen som krigskonst och krigshistoria delades 1886 in i specialiserade underämnena: krigskonstens historia och svenska krigsförfattningens historiska utveckling respektive taktik, strategi och härordningslära. Så småningom avskaffades svenska krigsförfattningens historiska utveckling och bakades in i härordningslära, medan krigskonstens historia återgick till att kallas krigshistoria, men med färre timmar eftersom hela behandlingen av 1870 års krig överlätits på strategiämnet. Matematikämnet, som Raab ansett viktigt ”för eftertankens och sjelfverksamhetens utbildning” tvingades samtidigt på reträtt. Det gjordes frivilligt från 1890 och berövades sitt meritvärde för generalstabsplats 1896 (dess-

37. AIHS flyttade detta år till Artillerigården på Östermalm (nuvarande Armémuseum), därifrån till Militärstabsbyggnaden på Östermalmsgatan 1926, sedan till A1:s f. d. kasern på Valhallavägen 1950, vilken dock blev för trång när MHS flyttat in varför man 1964 flyttade vidare till Ulriksdal och 1970 till Fredrikshovs slott, Östermalm, där AIHS blev kvar till sin nedläggning 1992 – jfr Jan von Konow, ”Från Marieberg till Fredrikshov. En liten krönika om AIHS’ miljöer”, Lennart Uller (red.), *AIHS 1818-1992. Minneskrift med anledning av högre artilleriläroverkets å Marieberg, Krigshögskolans å Marieberg, Artilleri och Ingenjörhögskolans, Artilleri- och Ingejörofficershögskolans samt (ånyo) Artilleri och Ingenjörhögskolans etthundrasjuttiofyraåriga tillvaro*. Stockholm, 1992.

38. Tiselius, Hugo Raab, s. 145-150.

förinnan hade ett ”med beröm godkänd” i matematik från KHS automatiskt inneburit aspiranttjänstgöring). År 1903 försvann det även från inträdesproven och slopades slutligen helt med kursen 1907-1909. Att endast en man bevistade undervisningen sista året visar att ämnets sjunkande status framgångsrikt kommunicerats till eleverna.

När den dåvarande skolchefen Carl Otto Nordensvan inför en revidering av läroplanen 1895 försökte få in allmänbildningsämnet ”allmän historia och statsvetenskap” på schemat var det inget förslag som kunde vinna gehör.³⁹

Genom läroplanen 1904 reducerades klassrumsundervisningen för fältövningar (så kallade ”taktiska övningsritter”). När ämnen som luftkrigskonst och signalväsende tillkom på schemat 1926 försvann militärgeografi och tillvalsämnet geodesi. Sammanslagningen mellan KHS och AIHS högre kurs ledde 1952 till att tre tekniska linjer infördes för specialister (vapentechnik, ingenjörteknik och fortifikation), men inte till att inslagen av teknik eller matematik inom stabsutbildningen ökade.⁴⁰

Bo Kjellanders studie av KHS efterföljare – den försvarsgrensgemensamma Militärhögskolan (MHS) i samband med dess 25-årsjubileum 1986 – illustrerade på ett tydligt sätt utvecklingen. Kjellander kunde konstatera att det totala antalet lektionstimmar per år inte skilt sig mycket mellan 1984 och 1878 (2040 mot 2 128 lektionstimmar). Ändå var de innehållsrika skillnaderna betydande. På 106 år hade den totala klassrumstiden minskat med närmare 40 % genom tätare

39. Ribbing, ”Kungl. Krigshögskolan”, s. 25-27.

40. Kjellander, *Militärhögskolan*, s. 31, 37.

fältövningar och studiebesök, och dessutom hade undervisningens inriktning på ett genomgripande sätt förändrats.

I Raabs läroplan hade kärnämnen utgjorts av krigshistoria, tekniska ämnen samt språk. I mitten av 1980-talet hade däremot krigshistoria (eller militärhistoria som det benämndes på MHS) helt försvunnit som självständigt ämne och gått upp i strategiämnet. Med 14 timmar på två år (varav endast 2 timmar ägnades åt tiden före 1914), motsvarade det nu en dryg halvprocent av undervisningstiden mot 14,7 % 1878. Teknikämnenas andel (här räknar Kjellander samman de ämnen som 1878 benämnts matematik, vapenlära, befästningskonst och geodesi) hade samtidigt reducerats från 31,9 till 3,7 % och språkens andel från 26,6 till 3,9 %. Det ämne som i gengäld tillåtits expandera kraftigt var det Raab år 1878 kallat krigskonst, och som nu vuxit ut till tre olika ämnen: taktik, strategi och operationer. Sammantaget omfattade dessa tre ämnen 61,4 % av undervisningstiden, mot 15,3 % 1878. Fredschefsutbildning hade också fått ökat utrymme: från 3,5 % av undervisningstiden 1878 (då det hade kallats militärförvaltning) till hela 10,1 % 1984.⁴¹

Tillbakarullningen hade främst ägt rum efter andra världskriget, men ännu 1966 hade militärhistoria 5 %, teknik 10 % och språken 5,3 % av lektionstiden.⁴² Den högre officersutbildningen i Sverige avvek därigenom från en generell trend i västvärlden under efterkrigstiden. I andra länder blev det nämligen allt vanligare att officerare under sin karriär läste in en civil universitetsexamen, eller att officershögskolor även

41. Kjellander, *Militärhögskolan*, s. 76-86.

42. Kjellander, *Militärhögskolan*, s. 82.

erbjöd kurser i civila ämnen. Den israeliske militärhistorikern Martin van Creveld såg i detta ett tecken på degenerering. I kärnvapnens tidsålder, när tanken på krig blivit alltmer orealistisk och de flesta officerares karriärer förflöt helt inom fredsverksamheten, blev det viktigt att sysselsätta officerskåren med något som kunde hålla uppe dess sociala status i ett allt mer högutbildat samhälle. Samtidigt kunde studier underlätta övergången till en civil karriär för officerare som blivit övertaliga. Den akademiska kvaliteten på officershögskolornas utbildning kunde dock aldrig mäta sig med de civila universitetens (därför hade de förra ingenstans heller tillerkänts fulla examensrättigheter). Likaledes var det högst tveksamt, menade van Creveld, om man blev en bättre militär ledare genom att ha en master-examen i företagsekonomi, statskunskap eller sociologi. Högre studier för officerare borde istället organiseras som i Sovjetunionen: inom det militära utbildningssystemet och med fokus på militära ämnen – men på fast vetenskaplig grund och för att tjäna som urvalsinstrument vid befordran.⁴³

Det är värt att notera att Creveld formulerade sin kritik medan det kalla kriget fortfarande formade föreställningsvärlden, och möjligen utifrån det perspektiv som för en israel var det mest naturliga: officerens kompetens handlade i första hand om att kunna utkämpa storskaliga krig för nationens överlevnad. Inslag i dennes utbildning som inte tydligt främjade detta syfte saknade omedelbar relevans. Att innehållet i den svenska högre officersutbildningen under det kalla kriget

43. van Creveld, *Traning*, s. 69-95, 105-110.

utvecklade i en annan riktning än övriga västländers, hängde sannolikt samman med den numerärt stora krigsorganisation som Sverige – åtminstone på papperet – in på 1990-talet hängde kvar vid. I ett försvar som efter mobilisering räknade 800 000 man skulle det behövas många stabsutbildade officerare.

I världen efter 1989, där militära stridskrafter på ett helt annat sätt än tidigare förväntas fungera som instrument för diplomati och krishantering i en global miljö, är det rimligt att officersutbildningen förändrar fokus. I den akademiseringsprocess som kommit att prägla den svenska officersutbildningen efter det kalla krigets slut, bland annat genom på militärteori grundad undervisning i krigsvetenskap, har också Hugo Raabs bredare bildningsideal fått förnyad aktualitet. Sedan år 2000 firar Försvarshögskolan följaktligen sin årliga högtidsdag till minne av Raabs memorial den 16 november 1876. Alltjämt förblir detta en av de intressantaste texterna rörande officersutbildning som skrivits på svenska.

HUGO RAAB OCH GENERALSTABSIDÉN

Gunnar Artéus

Inledning

*H*ugo Raab har traditionellt tillskrivits stort eller betydande inflytande på den moderna (1873 nyorganiserade) svenska generalstabens tillkomst och utformning. Detta sammanhang skall diskuteras närmare i denna uppsats. Men framförallt skall den närmare behandla frågan om Raabs förhållande till vad jag här kallar "generalstabsidén".

Generalstaber i någon mening har funnits inom alla historiska arméorganisationer utom de minsta och primitivaste. Idéns kärna – dess ursprungliga och dominerande element – är (1) att en armés högste befälhavare skall i sitt ledarskap direkt och personligt betjänas av en stab med "mellangradsofficerare" (motsvarande den internationella regementsofficersnivån) i besittning av hög utbildning, intelligens och allmänduglighet. Denna idé kompletterades tidigt – redan under antiken – med tanken att (2) statsledningen redan i fredstid skulle betjänas av ett slags ämbetsverk eller stabsorganisation för att bedriva spionage mot grannstaternas arméer och planer, för att framställa kartor över regionen och för logistisk planering. Under 1800-talet tillkom två

viktiga element i idékomplexet, båda med preussiskt ursprung: tanken att (3) generalstabsofficerarna skulle fungera som ett medel att på olika sätt förhöja kvalitetsnivån på en nationell armés hela officerskår, och föreställningen (4) att generalstaben egentligen vore mer betydelsefull än överbefälhavaren för en framgångsrik krigsledning (krigsledaren borde följdriktigt vara generalstabschefen, inte monarken eller någon annan general).

Uppsatsen har lagts upp på följande sätt. Först redovisas vad den historiska litteraturen har att säga om Raabs roll (agerande), betydelse (inflytande) och förebilder ("ideologi" i generalstabsfrågan) vid tillkomsten och utformningen av den nya generalstabsorganisationen (NGO) 1873. Därefter beskrivs denna i stort samt diskuteras och tolkas i vissa för sammanhanget väsentliga delar. Dessa två studier bildar utgångspunkt för de följande delundersökningarna.

Källäget i frågorna om Raabs inflytande etc på den nya generalstabens tillkomst och organisation är mycket otillfredsställande: de kan helt enkelt inte med säkerhet avgöras; vi får arbeta med sannolikheter – i och för sig vetenskapligt legitimt. Den enda vägen att komma på någorlunda säker mark vad gäller de berörda frågorna är, som jag ser det, att försöka identifiera den "ideologiska" karaktären (karaktären relaterad till "generalstabsidén") hos NGO genom jämförelse med den äldre svenska generalstabsorganisationen (ÄGO), med den berömda Napoleonska högcentraliserade generalstabsmodellen och med den Moltkeska eller preussiska generalstabsmodellen. Dessa tre jämförelser utgör nästa steg i undersökningen. Och sedan vi förhoppningsvis kunnat fastställa

den karaktären – väsentligen svensk, Napoleonsk eller Moltkesk – bör vi ha förbättrat våra möjligheter att tackla frågorna om Raabs betydelse m m i sammanhanget.

Raab's betydelse för NGO enligt biograferna

Hugo Raab's förste biograf var kommandören Berndt Oskar Stackelberg som i sitt minnestal över Raab i Krigsvetenskapsakademien 1882 konstaterade beträffande de för oss aktuella frågorna att Raab 1873 blev chef för generalstaben, ”om hvilken nydaning han inlagt så mycken förtjänst”.¹ Karaktäristiken är mångtydig. Den kan åsyfta Raab's insats som NGO-propositionens välkände författare, eller hans verksamhet för den som ”lobbyist”, eller hans arbete som chef för NGO under de betydelsefulla första åren, eller en kombination av dessa insatser. Vad vi vet, är att en välinformerad samtida ansåg att Raab spelat en betydelsefull roll för NGO:s tillkomst.

I Generalstabens jubileumsskrift 1923 (fortsättningsvis benämnd Generalstabsverket) sägs överraskande litet om Raab, bara att han egenhändigt författat förslaget på uppdrag av sin chef krigsministern E. O. Weidenhielm och i sin egenkap av chef för Lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition samt att han blev NGO:s förste chef.²

Även i uppslagsverket ”Svenska män och kvinnor” beskrivs Raab's förhållande till NGO mycket kortfattat (Frank Martin 1949), nämligen så att förslaget var ”uppgjort” av Raab som

1. B. O. Stackelberg, ”Andre B Styresmannens anmälan om afgangne och tillkomne ledamöter”. *Krigsvetenskapsakademiens handlingar (KVH)* 1882, s. 137.
2. Generalstaben, *Generalstaben 1873-1923. En minnesskrift*. Sthlm, 1923 (cit: *Generalstabsverket*), s. 40, s. 73.

chef för Kommandoexpeditionen, och att detta ”synnerligen betydelsefulla förslag utgjorde grunden för Generalstabens organisation och verksamhet 1873-1936”.³

I den enda jämförelsevis utförliga biografien som föreligger över Raab, författad av Elias Tiselius och publicerad 1953, kunde vi förvänta oss en betydligt fylligare bild av Raabs betydelse för NGO, men även Tiselius är relativt kortfattad i sammanhanget. Han upprepar vad Generalstabsverket sagt om författarskapet till propositionen, men tillfogar, intressant nog, att Raab hade ”i sju år förberett detta förslag”.⁴ Och han citerar utan reservation L. W. Stiernstedts minnen från åren som generalstabsofficer under Raab-egiden, där denne skriver: ”Ehuru generalstaben ju tillkommit genom konungens och riksdagens samstämmiga beslut, visste dock alla, att Raab var själen i arbetet för dess organisation och mer än någon annan bidragit till detta för vår armé så ytterligt viktiga beslut”.⁵

Raab senaste biograf är Lars Ericson som i sin nödvändigtvis starkt komprimerade artikel 1996 i ”Svenskt biografiskt lexikon” lapidariskt tecknar Raabs förhållande till NGO på följande sätt: ”Raab tog djupa intryck av preussisk armé- och stabsorganisation. Följdriktigt blev han den svenska generalstabens förste chef när den efter preussisk förebild inrättades 1873”.⁶

3. Frank Martin, ”Hugo Raab”. *Svenska män och kvinnor (SvMoKv)*. Sthlm, 1949, s. 195.
4. Elias Tiselius, *Hugo Raab. Banbrytaren för vår värnpliktsarmé*. Sthlm, 1953 (Militärlitteraturföreningen. 207), s. 114-116 (citatet på s. 114).
5. Tiselius, s. 125. Jfr s. 121-127.

Vad vet vi då, och vad vet vi inte, sammanfattningsvis om Raabs betydelse etc för NGO? Vi vet med tillfredsställande säkerhet att Raab egenhändigt författade propositionen och att han som generalstabschef ledde implementeringen av riksdagsbeslutet med all sin energi och med allmänt observerad framgång. Men även om Lars Ericsons antagande om den preussiska modellens inflytande ter sig mycket sannolikt, kan vi inte betrakta det som mer än en hypotes utan ytterligare undersökning. Och en mycket betydelsefull omständighet återstår att förklara: Hur kunde det Weidenhielm-Raabska förslaget vinna riksdagens samtycke så förhållandevis smärtfritt – sedan inte mindre än fem förslag till reformerad generalstabsorganisation stött på grund under perioden 1855-71?⁷ Den närmast till hands liggande förklaringen är naturligtvis att Preussens segrar 1866 och 1870-71 lyft upp för Europa att se vad en högeffektiv generalstab kan betyda i krig. Men vi bör också ställa oss frågan, om det förekommit någon verkningsfull parlamentarisk ”lobbying” från regeringen och från Raabs vida nätverk av vänner och sympatisörer.⁸ Vi återkommer till dessa hypoteser och frågor längre fram.

NGO-propositionens väg

Det kan vara på sin plats att redovisa några data om NGO-propositionens gång, till den fulla implementeringen. Den

6. Lars Ericson, ”Hugo Raab”. *Svenskt biografiskt lexikon (SBL)*. Sthlm, 1996, s. 592.
7. Närmare om reformförslagen 1855-71 i *Generalstabsverket*, s. 15-35, och nedan.
8. Om Raabs politiska och andra nätverk se Tiselius, passim, och Kent Zetterbergs kapitel i denna bok.

undertecknades av krigsminister Weidenhielm den 8 januari 1873 och sändes till riksdagen som en bilaga till statsverkspropositionen. Statsutskottet tillstyrkte förslaget den 28 februari 1873, och det behandlades i kamrarna den 8 mars. Andra kammaren biföll förslaget utan votering och utan någon egentlig debatt. I första kammaren blev det däremot en ganska lång debatt – med ett flertal höga militärer i talarstolen – men den begränsade sig väsentligen till frågan om generalstabsofficerarnas rekrytering och befordringsvillkor. Förslaget bifölls utan votering: talmannen hörde ”övervägande ja”. Den 5 december 1873 kungjorde regeringen bestämmelser för den nya generalstaben (SFS 1873:87), och samma dag utnämndes Raab – då överstelöjtnant och chef för Lantförvarsdepartementets kommandoexpedition – till överste och chef för Generalstaben.⁹

Den nya generalstaben: uppgifter, organisation, personal

NGO:s förhållande till ”generalstabsidén” speglas ganska tydligt i de *uppgifter* som regeringsförordningen 1873 ålade den. Den skulle:

- a. bidra att vidmakthålla och utveckla den krigsvetenskapliga bildningen inom armén;
- b. utbilda sina officerare för deras särskilda sysselsättning i krig;
- c. inhämta, granska och sammanställa alla underrättelser rörande militärväsendet utomlands, främst grannländerna;

9. *Generalstabsverket*, s. 40, 62-65, 73.

- d. i detalj uppgöra planer för arméns mobilisering och dess koncentrerings på olika krigsskådeplatser, med allt som därmed sammanhängde (varmed naturligtvis främst avsågs hela den logistiska problematiken);
- e. skriva Sveriges krigshistoria och vårda dess krigshistoriska arkiv;
- f. ombesörja Sveriges kartläggning med hänsyn till de militära behoven;
- g. bemanna Lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition med nödig personal;
- h. ställa nödig personal till förfogande som biträde åt arméns högre befälhavare;
- i. utbilda lärare i vissa av de rent militära ämnena vid arméns högre utbildningsanstalter.¹⁰

Då vi jämför dessa uppgifter med "generalstabsidén" som den inledningsvis skisseras, är det två element i denna som särskilt aktualiseras för tanken. Dessa är (2) konceptet att statsledningen redan i fredstid skall betjänas av ett slags ämbetsverk eller stabsorganisation för att bedriva spionage mot grannstaternas arméer och planer, för att framställa kartor över regionen och för logistisk planering (jfr uppgifterna c, d, f); och (3) konceptet att generalstabsofficerarna skall fungera som ett medel att förhöja kvalitetsnivån på en nationell armés hela officerskår (jfr uppgifterna a, b, e, i). Den senare tanken är ju – för att föregripa kommande slutsatser – distinkt rotad i den preussiska militärideologin. Däremot finner vi i texten i fråga inget spår av den preussiska generalstabsideologin (4) att generalstaben egentligen är mer betydelsefull än överbefälhavaren för en framgångsrik krigsledning. Inte heller finner vi något spår av motsatsen, (1) att

10. *Generalstabsverket*, s. 66-67.

generalstabens allt överskuggande funktion är att betjäna överbefälhavaren.

Den nya generalstabens *organisation* skall här beskrivas endast vad gäller den sk huvudstationen – vi skulle säga ”högkvarteret”. Om de utanför huvudstationen tjänstgörande – inte många – generalstabsofficerarna torde det räcka med att säga att deras typbefattning var stabschef eller adjutant.

Huvudstationen var organiserad på fyra avdelningar: kommunikationsavdelningen, militärstatistiska avdelningen, krigshistoriska avdelningen¹¹ och topografiska avdelningen. Topografiska avdelningens uppgifter var, som torde framgå av namnet, kartverksarbeten. Den militärstatistiska avdelningen var med nutida terminologi en kombinerad underrättelse- och planeringsavdelning. Kommunikations- och krigshistoriska avdelningarna är intressantare i denna undersöknings perspektiv. Krigshistoriska avdelningens motsvarighet i den preussiska generalstaben var enligt Moltkes deklarerade uppfattning dennas viktigaste organ. Kommunikationsavdelningen kunde också ha kallats avdelningen för järnvägstransportplanering; och för varje krigshistoriskt bildad person är generalstabschefen Moltke då oskiljaktigt förknippad med järnvägar som strategiska instrument.¹²

I propositionen skrevs jämförelsevis mycket om generalstabsofficerarnas *tjänstgörings- och befordringsförhållanden*. Detta är mindre relevant här. Viktigare är att uppmärksamma

11. Militärhistoriska avdelningen (MHA) vid den nuvarande Försvarshögskolans strategiska institution är en direkt, men oigenkännligt annorlunda, efterföljare till denna avdelning.

12. *Generalstabsverket*, s. 55-60, 70.

hur befodrings- och tjänstgöringssystemet gjordes ägnat att befrämja generalstabsofficerarnas spridning av sin kompetens inom officerskåren och deras allmänt kvalitetsförhöjande verksamhet inom armén.

Generalstaben erhöll 1873 en egen lönestat, men dess officerares karriär avsågs inte äga rum inom en sluten kår. Generalstabsofficerarna skulle med jämna mellanrum delta i fälttjänstövningar. Och deras befodran skedde vanligen genom s k utpassage, dvs för att befodras måste de för det mesta ta en truppbefattning (varefter de efter någon tid kunde ”inpassera” i generalstaben igen, om de befanns lämpliga).¹³

ÄGO 1790-1873 och reformförslagen som föll

En central stabsorganisation för armén hade skapats och varit i verksamhet under krig – med benämningen högkvarteret eller generalstaben – sedan början av stormaktstiden, men ända till 1790 upplöstes denna organisation efter varje krig. Efter ryska kriget behöll Gustav III emellertid en del av högkvarterspersonalen i tjänst för att biträda honom med planering av truppinspektioner, fälttjänstövningar m m. Denna uppgift var och förblev ända till 1873 generalstabens väsentligaste uppgift i fredstid. Gustav III:s fredstida generalstab fortlevde i stort oförändrad till 1873. Chef för den var till 1840 tjänstgörande Generaladjutanten av armén, därefter krigsministern. Den var länge mycket tunnt bemannad; och fram till 1873 saknade den löne- eller personalstat, dvs var bemannad

13. *Generalstabsverket*, s. 45-55, 60-62, 67-70, 75.

uteslutande med officerare som ”kommenderats” dit från regementena (motsv) och fick sin lön från dessa.¹⁴

Perioden 1855-71 såg ett antal reformförslag från regeringen, vilka dock alla föll i riksdagen eller drogs tillbaka på vägen dit. Här skall endast nämnas de element i förslagen som pekade fram mot propositionen 1873. En kommitté som arbetade 1855-56 föreslog att tre avdelningar skulle inrättas vid huvudstationen: topografiska avdelningen, militärstatistiska avdelningen och krigshistoriska avdelningen (vi noterar särskilt idén om en krigshistorisk avdelning, tillkommen utan preussiskt inflytande rimligtvis).¹⁵ En annan kommitté föreslog 1865 att någon annan generalsperson än krigsministern skulle vara generalstabschef. Och krigsminister Abelin föreslog 1868 att generalstaben skulle få en egen lönestat.¹⁶

Vi återkommer till frågan om det nationella arvegodset i NGO, men låt mig redan här göra gällande att NGO inte framstår som ett ”brott” i utvecklingen – arvet från särskilt reformförslagen är påtagligt – men att den nya organisationen kan beskrivas som ett ”kvalitativt språng” i utvecklingen.

Den Napoleonska generalstabsmodellen

Det kan möjligen synas ansträngt att i vår jämförelse införa

14. Gunnar Artéus, *Den gamla krigsmakten. En översiktlig beskrivning av den svenska försvarsorganisationen 1521-1901*. Sthlm, 1985 (Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen. 1), s. 42-43, och *Generalstabsverket*, s. 3-14.

15. Moltke blev chef för den preussiska generalstaben 1857, och hans idéer om krigshistorieforskningens praktiska betydelse blev knappt världsbekanta före fransk-preussiska kriget 1870-71.

16. *Generalstabsverket*, s. 14-36.

Napoleons generalstab eller högkvarter. Då bör vi emellertid ha i åtanke att den franska krigsmaskinen under Napoleon kom att delvis imiteras av hela Europa och länge behöll sin nimbus för 1800-talets västerländska militärer, och att Frankrike, inte Preussen, var Europas militärorganisatoriska förebild fram till 1870.

Olikt ett vanligt ideal för centrala staber, var Napoleons generalstab en oerhört manstark organisation – med assistenter, tjänstefolk och vaktstyrka ca 5000 man 1805 och ca 12 000 man 1812 – och redan därför i praktiken omöjlig att efterbilda (utom för Ryssland och Österrike). Och dessutom var den mycket för ”speciell”, skräddarsydd för Napoleons centralstyre samt personliga önskemål och ideosynkrasier. Den fungerade resonabelt effektivt, när Napoleon själv var i sin bästa fysiska och intellektuella form, men var även då kapabel till mycket stora misstag och försummelse. Orsaken till detta syns ha varit en kombination av ”luckor och duplicering”. Vissa typer av uppgifter ombesörjdes av flera olika organisationsenheter eller befattningshavare, medan andra viktiga stabsuppgifter (enligt en normalstabsmodell) saknade tilldelade funktionärer att utföra dem. Mycket i den franska krigsmaskinen efterbildades av Napoleons fiender, men inte hans centrala stabsorganisation. Betecknande ter sig att marskalk Bernadotte som regent i Sverige 1810-44 inte introducerade några franska element i den svenska generalstabsorganisationen.¹⁷

Den preussiska generalstaben

Den föregående texten har gjort det möjligt och lämpligt att

här företa en direkt jämförelse mellan NGO och den preussiska generalstaben.¹⁸ En tydlig och allt överskuggande likhet – där den preussiska generalstaben är förebilden – är den betydelsefulla uppgiften att verka allmänt kvalitetsförhöjande inom armén som generalstabsofficerarna tilldelats i Sverige och Preussen/Tyskland. En annan påtaglig och betydelsefull likhet – likaså med Berlin som förebild – är den permanenta lönestaten samt befordringssystemet, alltså ”in- och utpasseringen”, och därtill generalstabsofficerarnas regelbundet återkommande deltagande i fältjänstövningar. Ännu en likhet – åter med preussisk förebild, men kanske mindre viktig – är den svenska kommunikationsavdelningen och den av Moltke inrättade ”järnvägsavdelningen”. Intressant är att den svenska krigshistoriska avdelningen tillkom utan preussisk förebild. Det vill också synas som om den svenska krigshistoriska avdelningen inte fått samma viktiga pedagogiska funktion som Moltkes skötebarn.¹⁹

17. Jag har förgäves sökt få tag i något *franskt* arbete om Napoleons generalstab, men måste nöja mig med kapitlet ”Imperial headquarters” (s. 367-378) i David G. Chandlers ytliga och klichéspäckade *The campaigns of Napoleon*. Weidenfeld & Nicolson: London, 1967.
18. Om den preussiska generalstabens organisation m m se t ex Walter Görnitz, *Der deutsche Generalstab. Geschichte und Gestalt 1657-1945*. Verlag der Frankfurter Hefte: Frankfurt am Main [1953], s. 89, 97, 100, 123-125 & Tafel II och Eberhard Kessel, *Moltke*, K F Koehler Verlag: Stuttgart, 1957, s. 230-239. Uppgifterna ifråga återfinns också i många handböcker om tysk militärhistoria.
19. Med pedagogisk funktion menas här inte chauvinistisk krigshistorieskrivning utan spridning av krigshistorisk bildning och djupare krigska insikter bland arméns högre officerare.

Efterföljd och eget: sammanfattande jämförelse mellan NGO, ÄGO med reformförslag och den preussiska generalstaben

Som ovan sagts, företer NGO inga franska inslag (och, intressant nog, inte heller ÄGO trots den Napoleonska krigsmaskinens nimbus). Däremot observerar vi ett påtagligt arv från ÄGO och i synnerhet från reformförslagen 1855-71, nämligen avdelningsorganisationen (frånsett kommunikationsavdelningen som tillkom 1873), den permanenta lönestaten samt den särskilde (från krigsministerposten skilde) generalstabschefen. Men framför allt är NGO, som nyss har demonstrerats, preussiskt influerad. Och det är denna påverkan som ger den dess karaktär, en kvalitativt ny karaktär.

Diskussion av Raabs förhållande till NGO

Det torde befrämja klarheten i analysen att dela upp denna fråga i fyra, nämligen (1) Raab och NGO-propositionen, (2) Raab och "generalstabsidén", (3) Raab som presumtiv "lobbyist" för propositionen och (4) Raab som generalstabschef.

Vad var då Raabs roll vid propositionens tillkomst? Att han egenhändigt skrev den, får anses klart. *Men hur mycket var den präglad av hans synsätt?* Det syns mig som om man alltför lätt förbiser krigsministern i sammanhanget. Weidenhielm var politiskt, dvs ministeriellt och parlamentariskt, ansvarig för propositionen. Sannolikt har Raab – med sin starka personlighet, sin målmedvetenhet och sin kreativitet²⁰ – påverkat sin förman i ganska hög grad. Men det är mycket svårt att tro att

20. Se min uppsats "Raab som personlighet" i denna bok.

Weidenhielm med sitt särskilda och stora ansvar kan ha influerats att godta något i förslaget som han inte helhjärtat trodde på och kunde argumentera för i statsrådet och riksdagen. Vi bör, menar jag, betrakta NGO-förslaget som ett verk av två nära och förtroendefullt samverkande personer, krigsminister Weidenhielm och chefen för hans kommandoexpedition Hugo Raab. Samtidigt infinner sig tanken att Raab kanske lika gärna kunde ha utbytt mot någon annan högre officer som propositionsskrivare.

Hur förhöll sig det Weidenhielm-Raabska förslaget till "generalstabsidén"? Eller annorlunda formulerat: Vad hade NGO för "ideologisk karaktär"? Låt oss framförallt kalla den *modern!* Inte "modern" i kvalitetsgraderande betydelse utan "modern" i den meningen att den innehöll det aktuella, det för epoken nya och tongivande inom det militärvetenskapliga tänkandet.

Vi urskiljer inom NGO också en svensk kontinuitet, även om den inte ter sig dominerande (uppgifterna c, d, f ovan). Dominerande är däremot det *preussiska eller Moltkeska* inflytandet (uppgifterna a, b, e, i ovan). Det gäller i synnerhet "ideologin" – generalstabens allmänt kvalitetsförhöjande uppgift – men också organisationen och personalpolitiken.²¹

Raab förhållande till Preussen förtjänar en särskild kommentar. Hans tjänstgöring i Berlin 1855-58, där han genomgick Allgemeine Kriegsschule (krigshögskolan), har tillskrivits avsevärd betydelse för hans krigsvetenskapliga åskådning och hans syn på arméorganisationens praktikaliteter. Men Raab

21. Att generalstaben 1873 åter fick en särskild chef, behöver inte förklaras med preussiskt inflytande.

var ingen "blind preussare", vilket demonstreras bl a av hans deltagande i fält på dansk sida vid Preussens och Österrikes anfällskrig mot Danmark 1864. Viktigare i sammanhanget ter sig att alla försvarsintresserade i Sverige s a s blev preussare efter Moltkes segrar mot Österrike 1866 och Frankrike 1870-71. Därmed förstås att preussisk strategi, preussisk teknikanvändning, preussisk arméorganisation och inte minst den preussiska generalstaben kom att betraktas som förebilder för svenskt försvarsväsen (vi återkommer till vad detta kan ha betytt för NGO i riksdagen 1873). En av dem som säkerligen kan antas ha "blivit preussare" var Raabs chef krigsminister Weidenhielm. Skall vi försöka karaktärisera essensen i Raabs förhållande till "generalstabsidén", vill jag föreslå att han benämns "modernist", inte preussare. Men det preussiska var det modernaste på hans tid – och blev därmed ett slags förebild.

Tidigare i texten har jag försiktigt lanserat hypotesen att Raab har verkat som parlamentarisk "lobbyist" för NGO-propositionen och gjort det med viss framgång. I brist på källmaterial – "lobbying" avsätter vanligen få spår – kan denna hypotes (egentligen två) inte prövas i strikt mening. Det framstår dock som mycket sannolikt att Raab har agerat som "lobbyist" i riksdagen. Han hade gjort det tidigare i samband med försvarspropositioner²² och varför skulle han inte ha agiterat i kulisserna för NGO-propositionen som var en hjärtesak för honom? Det skulle emellertid bli alltför hypotetiskt (hypotes på hypotes) att därutöver diskutera den eventuella *fram-*

22. Tiselius, s. 83-98, 108, 111.

gången för en aktivitet (Raabs "lobbying") som *inte bevisligen* har ägt rum. Men vi vet att hans politiska nätverk var stort²³ – hjälpt av att han själv varit riksdagsman och att hans far Adam Christian var en inflytelserik riksdagsman till sin död 1872 – och att hans anseende för sakkunskap och integritet var högt,²⁴ och att parlamentarisk "lobbying" tveklöst var en naturlig aktivitet för honom. Men de frågor som här diskuteras måste placeras i ett större perspektiv. 1873 framstod i Europas ögon den preussiska generalstaben som den antagligen viktigaste faktorn bakom Preussens segrar över Österrike 1866 och Frankrike 1870-71. Kanske var det helt enkelt så, att de svenska riksdagsmännen ansåg att en reformering av den svenska generalstabsorganisationen "låg i tiden".

Som den nya generalstabens förste chef hade Raab ett stort organisationsarbete, liksom ett stort moralskapande och laguppbyggnadsarbete, framför sig. Detta arbete blev omvittnat och väldokumenterat framgångsrikt. Hans utnämning till generalmajor 1877 framstår som en belöning. Men sannolikt var det detta arbete som definitivt knäckte hans aldrig starka fysiska konstitution. 1877 var han en dödsmärkt man – ett högt pris, men ett som han synbarligen inte tvekade att betala, för att göra NGO till en högeffektiv organisation som vibrerade av arbetslust.²⁵

Låt oss sammanfatta den härövan förda diskussionen om Raabs förhållande till NGO. Han författade själva proposi-

23. Tiselius, passim och särskilt s. 93, 107-111, 129, 131-133 samt ovan not 8.

24. Se ovan not 20.

25. Tiselius, s. 121-127, 145-146, 149-150.

tionstexten och kan antas ha influerat krigsminister Weidenhielm på olika, dock begränsade sätt. NGO fick en starkt preussisk prägning, men detta var väsentligen en produkt av omständigheterna i tid och rum. Här har föreslagits beteckningen "modernist", inte preussare, för att karaktärisera Raabs förhållande till "generalstabsidén". Han har sannolikt arbetat hårt som "lobbyist" för propositionen bland riksdagsmännen, men mer kan inte sägas härom. Han har, synes det, "arbetat ihjäl sig" som chef för den nya generalstaben och var på alla sätt utomordentligt framgångsrik i denna högviktiga funktion.

Hugo Raab spelade en betydande roll vid NGO:s tillkomst och utformning och gjorde en mycket stor insats som dess förste chef. Han har kallats "den moderna svenska generalstabens skapare". Denna uppsats har problematiserat den karaktäristiken, men enligt min uppfattning knappast undergrävt den.

HUGO RAAB OCH VÄRNPLIKTEN

Lars Ericson

Inledning

*H*ugo Raabs militära karriär inföll under den tid i mitten av 1800-talet då det svenska försvaret började nydanas och byggas ut i flera avseenden, organisatoriskt såväl som materiellt. Processen var utdragen i tid och ingalunda rätlinjig, men det svenska försvar som formerades under 1880- och 90-talen hade en helt annan styrka, såväl kvantitativt som kvalitativt, än det som fanns att tillgå under 1850- och 60-talen.

Ett centralt inslag under hela denna tid, ja ännu mycket längre, var frågan om Sverige skulle basera sitt försvar på en stam i form av de indelta knektarna, spridda i sina soldattorp på landsbygden, kompletterade med en mindre mängd värvade soldater inom främst artilleriet och gardesförbanden i de viktigaste garnisonsstäderna. Alternativet var ett värnpliktsförsvar baserat på hela folket värnkraft, kvantitativt oändligt mycket större än yrkesarmén, men kvalitativt föga jämförbart med yrkesförsvaret. Frågeställningen känns förvisso igen från senare tiders försvarspolitiska debatt.

En stor del av den försvarspolitiska debatten vid mitten av

1800-talet kretsade kring frågan om värnpliktsförsvarets roll, i form av den allmänna beväringssinrättning som hade inrättats år 1812. En av de centrala aktörerna i denna process var Hugo Raab, som tillhörde dem som förespråkade en ökad roll för värnpliktiga soldater inom armén.¹ Mot bakgrund av hans erfarenheter av värnpliktsförband från Sverige och utlandet, liksom hans syn på Sveriges strategiska läge och vad det krävde, kommer jag att teckna hans insatser i värnpliktsfrågan. Hugo Raab hade flera viktiga roller, bl a som chef för generalstaben och lantförsvarets kommandoexpedition, försvarsutredare, lärare i den högre officersutbildningen och aktiv i olika försvarsanknutna föreningar. Vilka för- och nackdelar såg han med ett värnpliktsbaserat försvar och hur agerade han i olika former för att driva sin åsikt? Eftersom Hugo Raabs insatser i den offentliga debatten behandlas på annan plats i denna bok, kommer jag inte att beröra hans offentliga debattinlägg i värnpliktsfrågan. Istället kommer den röda tråden i min framställning att utgöras av ett försök att utröna Hugo Raabs syn på värdet av en värnpliktsarmé som ett operativt och taktiskt instrument och vad detta i sin tur krävde för att vara realiserbart och militärt användbart. Vad gjorde han sedan, i sina olika roller, för att främja sina idéer om värnpliktsförsvaret?

1. Raabs i grunden positiva syn på värnplikten har länge varit känd inom forskningen, se t ex *Tiselius 1953* och *Ericson 1996*. Men en konsekvent genomförd utredning av hur han agerade i olika fora för att skapa en operativt användbar värnplikt armé har inte utretts.

Värnpliktens framväxt²

Det går att finna många historiska exempel på försvarssystem som har organiserats utifrån alla vuxna mäns plikt att vid behov tjänstgöra med vapen hand. Men oavsett om man finner värnpliktsliknande konstruktioner i det gamla Kina, antikens Rom eller medeltidens England, råder det ingen tvekan om att den moderna formen av värnplikt är yngre än så.

Under 1700-talet formulerade flera av upplysningens ledande män tankar om att de fria medborgarna inte bara hade en skyldighet utan även en rättighet att vid behov delta i försvaret av det egna landet. Genom att övertaga det ansvaret från yrkessoldaterna, i synnerhet från utländska legoknektar, motverkade man att fursten stödd på legotrupper, kunde införa ett absolut styre oberoende av de egna medborgarnas vilja. Det mest framträdande namnet i denna skara var den fransk-schweiziske filosofen Jean-Jacques Rousseau.

Den franska revolutionen som bröt ut sommaren 1789 och sedan kom att radikaliserats steg för steg under de följande åren, medförde å den ena sidan ett folkligt deltagande i statens aktiviteter på ett sätt som hade varit helt otänkbart före 1789. Medborgarbegreppet blev centralt för att beteckna den vanlige invånarens aktiva deltagande i statens affärer. Å den andra sidan utvecklade den nya franska regimen – med kulmen under Maximilien Robespierres terrorvälde 1793-94 och Napoleons alltmer enväldiga styre alltifrån 1799 – en suverän makt som på ett aldrig tidigare skådat sätt kunde kommandera landets materiella och mänskliga resurser till krigsmak-

2. För en översikt över den internationella utvecklingen med litteraturanvisningar se *Ericson, 1999*, kap. 3.

tens fromma. Dessa två utvecklingslinjer samverkade till att frambära historiens första moderna värnpliktsförsvar.

Vartefter den franska inrikespolitiken radikaliserades samlade sig landets grannar för att möta vad de med inte så lite fog såg som hotet mot den etablerade ordningen i Europa och ytterst de egna tronerna. Redan i april 1792 bröt krig ut mellan Frankrike och Österrike, som snart fick stöd av Preussen och Sardinien. Sedermera anslöt sig även England till koalitionen. I Frankrike hade samtidigt den kungliga armén nästa brutit samman, inte minst sedan många adliga officerare flytt undan revolutionen. Även många soldater i de formellt fortfarande kungliga regementena deserterade.

Istället fick fransmännen lita till frivilliga krafter. Genom att spela på patriotiska strömningar fick den franska regeringen stor anslutning av tiotusentals frivilliga som strömmade till den revolutionära arméns värvningskontor. De franska frivilligbataljonernas insatser under år 1791 markerade emellertid en kulmen för den frivilliga entusiasmen, och redan när revolutionsregeringen på våren 1792 försökte upprepa frivilligrekryteringen märktes en skillnad. Lågan hade börjat falna. Helt följdriktigt började myndigheterna under sommaren 1792 att använda sig av en del tvångsmedel för att fylla leden. Detsamma gällde i än högre grad våren 1793, då den s k *levée des 300 000* genomfördes, med målet att skaffa fram 300 000 nya soldater. Varje departement fick i uppgift att skaffa fram ett antal soldater som bestämdes utifrån området andel av befolkningen, och alla män mellan 18 och 40 skulle, under förutsättning att de var ogifta eller barnlösa änkemän, stå till statens förfogande. Därmed hade Frankrike brutit med frivil-

ligprincipen, och det sista steget på vägen mot värnpliktsförsvaret togs några månader senare, med augustilevén 1793. Symptomatisk nog inträffade under år 1793 också en rad uppror riktade mot tvångsinkallelserna, i synnerhet i de områden på landsbygden som i grunden var fientliga mot revolutionsregimen.

Med nationalförsamlingens beslut av den 23 augusti 1793, att kalla in alla ogifta män mellan 18 och 25 år stampades den europeiska historiens första miljonarmé fram. Denna *levée en masse* ledde till att mängder av rekryter strömmade till, ehuru i bästa fall mera entusiastiska än väl utbildade och utrustade. Det blev revolutionsgeneralen och ingenjööfficeren Lazare Carnot som fick till uppgift att förvandla denna väpnade mobb till något som påminde om stridsdugliga förband. De inkallade organiserades i 14 olika arméer, som opererade längs de olika fronterna. De franska revolutionsarméerna kunde dock bara slåss någorlunda effektivt så länge de inte tvangs utföra alltför komplicerade manövrer, vilket ledde till en enklare, förvisso framgångsrik men synnerligen förlustbringande taktik på slagfältet.

Först under år 1798 tog steget fullt ut och en systematiskt utbyggd värnplikt infördes i Frankrike. Det allierade anloppet mot Frankrikes gränser hejdades, och stegvis övergick revolutionskrigen i Napoleonkrigen. Under åren 1791-1815 rekryterades på olika sätt mellan 3 och 3,5 miljoner fransmän till armén. Av dem stupade runt 1,4 miljoner man.

Värnpliktsarmén hade visat sig fylla den avsedda funktionen, och den rekryteringsmässiga grunden var lagd till den väg som skulle leda till fransk dominans över större delen av

Europa, men också till katastrofen vid Waterloo och sammanbrottet 1814-15. Men då hade den franska revolutionens idéer om ett värnpliktsförsvar börjat nå andra länder.

Under Preussens befrielsekrig mot fransmännen 1813 organiserades en värnpliktig milis och ett hemvärn som komplement till de reguljära trupperna. Men det var först med kejsar Wilhelm I:s trontillträde år 1858 som Preussens då nästan avsomnade värnpliktsförsvar aktiverades. Under ledning av krigsministern von Roon och generalstabschefen Helmuth von Moltke d.ä. byggdes den preussiska värnpliktsarmén ut till Europas effektivaste krigsmaskin. Samtidigt gjorde preussarna ett viktigt vägval när de inkallade värnpliktiga gavs en ordentlig utbildning och en stor kår av officerare och underofficerare i reserven skapades för att leda förbanden tillsammans med de reguljära befälen. Preussen valde den professionella "linjearméns anda" och inte det folkligare "lantvärnets anda" som riktmärke för sin värnpliktsarmé. De preussiska framgångarna i krigen mot Danmark 1864, Österrike 1866 och Frankrike 1870-71 gav inte bara det 1871 enade Tyskland en stark maktställning i Europa. En lång rad andra länder såg och lärde, varefter de började införa ett värnpliktsförsvar som grund för sina krigsmakter.

Frankrike utökade efter katastrofen 1870-71 sin värnplikts-tjänstgöring till hela fem år, innan man 1889 minskade övningstiden till tre år. I Ryssland hade Krimkriget på 1850-talet blottat arméns svagheter men det var först 1874 som en värnplikt liknande den i resten av Europa infördes. Det var dock fortfarande bara runt hälften av en årsklass som verkligen kallades in. I Österrike var värnplikten som idé etablerad

alltifrån år 1848, men den utnyttjades inte till fullo vilket bl a katastrofen 1866 visade och två år senare skedde en kraftig utbyggnad. I det splittrade Italien, som enades under en rad strider åren kring 1860 och slutgiltigt år 1870, spelade värnpliktsarmén en central roll. Den användes för att ”göra invånarna till italienare”. I Italien offrade man därmed, till skillnad från i Tyskland, en del av den militära effektiviteten, för att främja landets sammansmältning till en nation. Arméns samtliga regementen skulle sättas samman av värnpliktiga från minst två olika delar av landet, och därefter stationeras i en tredje landsända. De här principerna fick svåra konsekvenser för såväl möjligheterna att mobilisera snabbt, som för samverkan och ren språklig förståelse inom regementena. För att klara de uppnådda målen var värnplikten till en början hela fem år, och först 1875 kortades den till tre år. Av Europas stora stater var det bara Storbritannien som höll fast vid en värvat försvar med ett mindre antal väl utbildade soldater. Först när det första världskriget malde ned den lilla, men effektiva brittiska yrkesarmén i Flanderns lera, infördes våren 1916 värnplikt även på de brittiska öarna.

I Norden var Danmark först ute med en fullständig värnplikt redan år 1848, under tryck av det första slesvigska kriget mot tysknationella grupper i hertigdömena Slesvig och Holstein. Men redan 1788 hade en form av personlig värnplikt införts för en stor del av Danmarks manliga befolkning. I Norge blev värnplikten allmän år 1858, kompletterad med frivilliga skytteförband, de s k ”folkebevaepningssamlagene”. Men ännu efter 1888 års värnpliktslag uttogs bara runt hälften av männen i en årsklass till utbildning.

I Finland var värnpliktsfrågan synnerligen infekterad på grund av det ryska styret. Från 1881 började några värnpliktiga bataljoner formeras, men det var under 1890-talet som saken ställdes på sin spets, när kejsarmakten krävde att Finlands militära pålagor skulle utökas till samma nivå som i resten av det ryska imperiet. En ny värnpliktslag år 1899 väckte våldsamma protester, inte minst eftersom de finska värnpliktiga skulle sändas till tjänstgöring i ryska förband. Namninsamlingar, demonstrationer och värnpliktsstrejker kulminerade 1902 och 1903, medan knappt hälften av de värnpliktiga inställde sig till tjänstgöring. Med den ryska revolutionen 1905 bortföll hotet och fram till självständigheten 1917 var Finland i praktiken undantaget från rysk värnplikt. I det självständiga Finland som föddes i det blodiga inbördeskriget 1918 infördes istället en inhemsk värnplikt.

Värnpliktsystemet låg med andra ord i tiden i mitten av 1800-talet och därför är det föga förvånande att frågan även kom att finnas på den politiska dagordningen i Sverige under hela det förförre seklet.

Beväringssinrättningen i 1800-talets Sverige³

I Sverige presenterades under 1700-talet en rad olika milisprojekt som på olika sätt syftade till att förstärka den professionella arméns indelta och värvade soldater med en större mängd trupper. Det var i första hand i särskilt hotade delar av riket som Finland och Gotland, som sådana idéer väcktes och ibland även realiserades i form av olika lantvärnsförband. I

3. Den svenska 1800-talsdebatten sammanfattas, tillsammans med litteraturanvisningar, i *Ericson, 1999*, kap. 4-5.

grunden låg en allmänt utbredd övertygelse om att alla män, i tider av yttersta nöd, var skyldiga att bidra till landets försvar. Sådana tankar förstärktes ytterligare under intryck av den franska revolutionens idéer och den svenska debatten i dessa frågor var livlig.

När det ryska kriget bröt ut i början av år 1808 var det därför naturligt att förstärka armén med ett lantvärn. Ett sådant hade redan 1806 organiserats i det svenska Pommern och i mars 1808 beordrade Gustav IV Adolf att mellan var fjärde och femte man mellan 18 och 25 år skulle kallas in till lantvärdnet. Totalt mobiliserades 28 000 lantvärnsmän. Några av dem sattes in vid fronten i Finland, men huvuddelen av lantvärnsmännen kom aldrig i närheten av ryska trupper innan de dukade under för rödsot och andra sjukdomar i usla fältläger. Totalt beräknas 6 000 lantvärnsmän ha avlidit under 1808 och 1809 och deras öde lade för många decennier kastade sin skugga över värnpliktsdebatten i Sverige. Det var få riksdagsmän, i synnerhet i bondeståndet, som ville införa ett system där deras egna söner riskerade att kallas in och möta det öde som drabbat lantvärnsunglingarna. Ännu på 1860-talet lyftes lantvärdnets öde fram som ett avskräckande exempel i riksdagsdebatterna.

På våren 1808 ockuperades Gotland av ryska trupper och även om svenska förband redan efter några veckor lyckades återta ön, framstod Gotlands totala beroende av trupper från fastlandet som alltför osäkert. I december 1810 möttes därför landshövdingen och militärbefälhavaren Rudolf Cederström representanter för allmogen och visbyborna i syfte att diskutera hur man skulle kunna skapa ett gotländskt försvar. Som

ett resultat av deras överenskommelse inledde i februari 1811 mönstringarna med den nyinrättade gotländska nationalbeväringen. Totalt 6 760 gotlänningar mellan 15 och 50 år mönstrades och övades för att vid behov kunna försvara ön. Med den gotländska nationalbeväringen hade värnpliktsidén för första gången realiserats i Sverige.

Året efter togs steget till fastlandet. Efter flera års intensiv debatt och oro vid inkallelser i bl a Skåne 1811 utfärdades den 27 oktober 1812 en kunglig ”kungörelse om utskrivningssättet och inrättningen av allmänna beväringsskapskapet”. Denna första värnpliktslag kom att gälla ända till 1849.

Fem årsklasser, män mellan 21 och 25 år gamla, skulle vara beväringsskyldiga, med undantag för vissa yrkesgrupper. Den som inte ville ställa upp kunde leja någon annan att rycka in i hans ställe. Övningstiden var kort, bara 12 dagar inklusive in- och uttryckningsdagar. På våren 1813 började inkallelserna sändas ut till de första beväringsskapen och ett mindre antal beväringar sändes i fält med armén i Tyskland hösten 1813. I fälttåget mot Norge sommaren 1814 utgjorde beväringarna hela 40 % av fältarméns totalt 45 000 soldater.

Större delen av beväringarna övades tillsammans med de indelta soldaterna på deras övningsfält. Men det fanns inte indelta förband i alla delar av landet och i städerna fanns det bara värvade enheter, till vars mera råa miljö få riksdagsmän ville sända sina söner. Därför skapades under 1800-talets första hälft en rad värnpliktsiga förband: Livbeväringsskapet, Hallands bataljon, Västernorrlands bataljon samt Marinregementet, senare omdöpt till Blekinge bataljon.

Omgående började en debatt, i och utanför riksdagen, om

avvägningen mellan de nya beväringstrupperna och den reguljära arméns värvade och indelta soldater. I synnerhet de indelta trupperna med sina runt 30 000 jordbrukande soldater på sina torp runtom i landet stod högt i kurs hos många militärer. Beväringens nära nog obefintliga utbildning var dessutom en stor svaghet. Det krävdes en kraftig utbyggnad av övningstiden för att beväringen skulle bli lika stridsduglig som yrkesarmén. Frågan indelt armé eller värnpliktigt komplicerades av att det militära indelningsverket intimt hängde samman med konstruktionen av de stående skatterna på jorden, vilket var en säker garanti för att frågan skulle dras i långbänk under 1800-talets samtliga riksdagar. Först i och med riksdagsbeslutet år 1901 om indelningsverkets avskaffande och införandet av ett helt värnpliktigt försvar var frågan definitivt avgjord. Då hade den krävt 90 år av debatt och delreformer.

För många i de samhällsbevarande kretsarna, alltifrån kung Karl XIV Johan och ledande politiker och militärer, stod den indelta armén för värdet av det bestående. En försvarskommitté år 1827 beskrev lyriskt den jordbrukande soldaten som tog hand om sin familj och bibehöll ”religion, moralitet och fosterlandskärlek”. För många bönder var dessutom beväringsexercisen av ondo, eftersom den luckrade upp disciplinen hos en del ynglingar, ”ty mången som innan vapenövningen tror, att skyldigheters uppfyllande bör vara dess huvudsyfte, tror efter fulländad exercis, att han är mer självständig än dess husbonde”. Den franska revolutionen 1789 visade också, liksom oron på många håll i Europa under det andra stora revolutionsåret, 1848, faran med ett folk som tränats i vapnets bruk. På motsvarande sätt vurmade många

radikala debattörer för en allmän folkbevärning och förespråkade de värvade och indelta förbandens avskaffande till förmån för en folkmilis.

För att beväringen skulle få ett större militärt värde krävdes under alla förhållanden att utbildningstiden utökades väsentligt och att alla möjligheter att friköpa sig eller leja någon annan i sitt ställe försvann. Men istället verkade utvecklingen länge gå i motsatt riktning, mot en nedsättning av försvarsanslagen och ett avskaffande av beväringens indelningsverksamhet. Vid 1847-48 års riksdag fastslogs dock för första gången uttalat att beväringen var en integrerad del av armén. Med Krimkriget 1853-56 fördes stormaktskonflikten in på Sveriges gränser med strider bl a på Åland och brittiska och franska örlogsfartyg i Fårösund 1854. Kriget in på våra knutar svängde debatten och säkrade de facto beväringens överlevnad. Riksdagen 1856-58 utökade dessutom övningstiden till 30 dagar. Det var en försiktig men principiellt viktig utveckling.

Kung Oscar I hade varit positiv till beväringens försvaret men när Karl XV kom till makten 1859 fick Sverige en kung som var för inledningsverket. Under Karl XV:s 13 år korta regering inföll dock de tre krig i vilka Preussen visade vad en väl utbildad värnpliktsarmé kunde utföra. Under 1860-talet föll visserligen ett antal utredningsförslag om utökad övningstid i riksdagen, men år 1860 försvann i alla fall möjligheten att leja sig fri från beväringens övning. Samtidigt var en del liberala debattörer någon form av milislösning, frigjord från kungamaktens kontroll.

Friköpmöjligheten avskaffades 1872 och året efter genomfördes ett försvarsbeslut som bl a betydde att värnplikten

skulle byggas ut och indelningsverket med grundskatterna skulle avvecklas under en 33-årsperiod. I praktiken hände dock inte mycket. Nya och mera radikala förslag till en omläggning i riktning mot ett värnpliktsförsvar såg dagens ljus de följande åren, men det var först år 1885 som det avgörande steget togs. Då utökades övningstiden till 42 dagar, medan värnplikstiden utökades från fem till tolv år, varav sex år i beväringen och de sista sex åren i den nya landstormen. Hela landet indelades i inskrivningsområden för att organisera inskrivningsprocessen. En materiell upprustning av både armén och flottan hade inletts så sakteliga på 1860-talet, men det var först under 1880- och 90-talen den fick riktig kraft. År 1885 var vattendelaren i värnpliktsförsvarets utveckling, vilket konfirmerades redan 1892 då övningstiden byggdes ut till 90 dagar. Med 1901 års beslut togs det sista och avgörande steget för att avskaffa indelningsverket och bygga ut en värnpliktig armé där de flesta skulle göra 150 dagars grundutbildning och sammanlagt 90 dagars repetitionsövningar.

Vägen till det svenska värnpliktsförsvaret hade således varit lång. Det faktum att värnpliktsfrågan kopplades ihop med rätten till ökade politiska rättigheter för den majoritet av svenska folket som saknade rösträtt gjorde den inte mindre komplex. Formuleringen ”en man - ett gevär - en röst” sammanfattade många liberalers och socialdemokraters syn på vad ett värnpliktsförsvar krävde i form av politiska reformer. Men det var indelningsverkets koppling till avvecklingen av skatterna på jord som definitivt komplicerade hela frågan om försvarsorganisationen. Det var mer än en riksdagsman som kunde instämma med Carl Ifvarsson som redan år 1871 bekla-

gade sig över hela den segdragna frågan och var "ledsen att vi icke få vara i fred för den förfärliga lantförsvarsfrågan mer än några månader; en fråga, som jag tror gör oss gråhåriga allesammans". Frågan debatterades under hela 1800-talet, men Hugo Raab gjorde sin entré i debatten just under de viktiga år då den stod och vägde för att sedan slutgiltigt tippa över i värnpliktsförsvarets favör.

Raab's syn på Sveriges strategiska läge

Det dryga 15 åren som förflöt mellan det första slesvigska krigets utbrott år 1848 och det andra slesvigska krigsutbrottet i december 1863 innebar en dramatisk omkastning av den strategiska hotbilden för Sverige.

Skandinavismen med dess idéer om en ödesgemenskap mellan danskar, norrmän och svenskar, hade börjat dyka upp redan under 1830-talet, men det var 1840-talet som var dess stora genombrottsdecennium. Lågan hölls brinnande under ett par decennier, men efter den katastrof som drabbade Danmark i kriget 1863-64, utan att varken Sverige eller Norge förmodade att samla sig till annat än halvhjärtade stödåtgärder utan effekt, falnade den skandinavistiska elden betänkligt. De eldande idéerna och idealen hade inte bestått provet i mötet med den realpolitiska verkligheten.⁴

Men en viktig effekt hade skandinavismen och den svensk-norska opinionens uppslutning på dansk sida, gångna tiders fientlighet mellan de nordiska länderna kunde man lämna bakom sig. För Sveriges del innebar det att Danmarks roll som

4. *Holmberg, 1946.*

arvfien­de defi­nitivt stäl­l­des på avskrivning. Kri­ge­et år 1814 blev det sista vapenski­f­te­et mel­lan svenskar å ena sidan och danskar och norrmän å den andra. Där­med bort­föll det danska ho­te­et ur den svenska strate­giska bilden. Inom ramen för unionen sam­ver­ka­de svenska och norska stridskrafter all­ti­från 1820-talets början och ett antal decennier framåt. Men när känslorna svalnade mel­lan unionsbröderna arbetade den svenska generalstaben från 1893 på planer för ett krig med Norge, en planering som fick sin kulmen i samband med unionsbrottet 1905. Men under en stor del av seklet räknades Norge som en allierad i händelse av krig.⁵

I motsats till denna genomgripande strate­giska omvälvning fanns det en konstant i den svenska hotbilden, nämligen Ryssland. Visserligen hade Karl Johans politiska omsvängning 1812 t o m lett till att svenska trupper slogs tillsammans med ryska mot Napoleons franska arméer i Tyskland år 1813, men detta skedde under ett tydligt knorrande från många svenska militärer. Snart var ordningen återställd och all krigsplanläggning var inriktad på att möta ett angrepp från Ryssland.

Ännu under Krimkriget på 1850-talet blom­ma­de tankarna på att återerövra Finland upp i en del svenska kretsar, vilket ytterligare spädde på fiendeligheten mot Ryssland. Den västmaktsvänliga politik som t o m tillät de brittiska och franska flottorna att år 1854 bunkra i Fårösund hade sin spets tydligt riktad mot Ryssland.⁶ Så sent som under det polska upproret 1863 upprättade den svenske officeren Julius Mankell en plan för hur en armé om 100 000 man (25 000 svenskar, 10 000

5. Rosell, 1982.

6. *Jansson, 1961*, s. 62-118.

norrmän och 65 000 fransmän) skulle gå iland i det av rysarna hållna Riga, för att sedan slå sig söderut och stödja polackerna. I potten för Sverige låg naturligtvis ytterst Finland.⁷ När Sverige skulle formulera sin neutralitetspolitik inför den hotande brittisk-ryska konflikten år 1885 märktes en tydlig reminiscens av de antiryska åtgärder som vidtagits till förmån för västmakterna tre decennier tidigare.⁸

Tsarernas Ryssland, och då i synnerhet Nikolaj I:s hårda regim från 1825 enade de flesta svenskar: socialister och liberaler som såg tsarregimen som ett reaktionens bålverk i Europa och strängt konservativa vilka såg Ryssland som ett dödligt hot mot Sveriges existens. Det yttersta hot som många svenskar upplevde som högst reellt var ett Ryssland som med sin övermakt när som helst kunde översvämma den skandinaviska halvön i sin ständiga strävan efter varma hav. Det ryska nederlaget i Krimkriget 1853-56 bidrog bara en kort tid till att hotbilden försvagades. När tsar Alexander II och hans krigsminister Dmitrij Miljukov efter krigsslutet inledde sina militärreformer uppfattade det ryska hotet som alltmer potent.

Men det uppstod också en ny komponent i hotbilden, nämligen i södra Östersjöområdet.

Kriget med Danmark 1848-49 hade visat Preussens aggressiva tendenser norrut och detta bekräftades med kraft 1863-64, när Lauenburg, Holstein och Slesvig slets loss från Danmark tillsammans med inte bara grevskapens tyska befolkning utan också en stor mängd dansktalande i Sönderjylland. För många svenskar framstod Preussen som ett väl så stort hot mot

7. Gäfvert, 1996.

8. Lindberg, 1966.

Skandinaviens gemensamma intressen som Ryssland. Preussen aktiva stöd till det ryska krossandet av de polska upproren 1831 och 1863 underströk ytterligare den för de mindre staterna, farliga intressegemenskap som Berlin och S:t Petersburg hade bildat i Östersjöområdet.⁹ Under den kritiska vintern 1863-64 framstod Sverige som inringat av potentiella fiender i norr och söder.

Men det fanns en viktig skillnad. Kulturellt och mentalt kände många svenskar samhörighet med de tyska stater som 1849 hade börjat sluta sig samman och som 1871 enades i det Tyska kejsardömet.¹⁰ Tyskland var en naturlig allierad för Sverige, i synnerhet efter det franska sammanbrottet 1870. Det gällde bara att avvärja de intressen Tyskland ansåg sig kunna ha i Skandinavien. Till dessa kretsar kan man räkna Hugo Raab.

Han hade alltsedan sin tjänstgöring i Tyskland 1855-58 varit en beundrare av många drag i det militära reformarbete som pågick i Tyskland, men Raab var för den skull ingalunda någon okritisk beundrare av det preussiska. Här kunde han falla tillbaka på en tradition alltifrån 1830- och 40-talen då många svenska militärer gjort studieresor till Tyskland – dock oftast till ickepreussiska stater som Bayern och Württemberg – och år 1845 infördes en ny svensk arméuniform efter tyskt mönster.

Hugo Raab deltog som bekant som frivillig i Danmark i kri-

9. För den prodanska och propolska opinionens i Sverige se *Ericson, 1996*, s. 23-32 och 37-44 samt däri anförd litteratur.

10. En bred rundmålning av de skandinavisk-tyska kontakterna under perioden ges i *Skandinavien och Tyskland 1800-1914. Möten och vänskapsband* (Sthlm, 1997).

get 1864, något som inte fick genomslag i form av en uttalad tyskfiendlighet. Tvärtom tycks hans sympatier för det hotade Danmark inte ha övergått i animositet mot angriparen. I sina otryckta "Minnen från kriget 1864" framhåller han hur många betraktare, implicit inklusive även Raab själv, "så allmänt förvånandes öfver tyskarnes fordran, att inga fremmande undersåtar fingo tjänstgöra i den danska armén".¹¹ Den tyska inställningen gjorde att de frivilliga svenskar och normän som föll i tysk fångenskap tidvis hamnade i en kritisk situation.¹²

Raab och många med honom levde kvar i en tidigare epok där i alla fall yrkesmilitärer efter eget skön kunde ta anställning i en främmande krigsmakt och deltaga i dennas strider, utan att man för den skull ansågs ha brutit mot några krigets lagar. I det avseendet hade han inte till fullo förstått vad den nya värnpliktstanken innebar, sådan den tolkades i Preussen. Om man förespråkade ett försvar grundat på ett lands hela manliga befolkning, så var det också nationaliteten som var gränssättande. Därmed kunde inte främmande länders undersåtar ge sig in i konflikter som deras hemländer förhöll sig neutrala till. Detta förstod inte Raab, tvärtom ansåg han inte sitt frivilliga deltagande i dansk uniform strida mot hans sympatier för Preussen: det var inte på något sätt "stridande mot god ordning att i en fremmande värnskaplig armé strida mot en annan fremmande vänskaplig armé".¹³

I Raabs föreställningsvärld kunde han behålla sin sympati

11. "Minnen från kriget 1864" i *Hugo Raabs arkiv* volym 1, Krigsarkivet.

12. *Ericson, 1996*, s. 41-43; *Müllern, 1964*.

för Preussen, trots att hans sympatier för Danmark för stunden gjorde att han reste vapen mot preussarna. Man kan diskutera om detta är naivt eller inte, men desto viktigare är, att det säger en del om Raabs syn på Preussen och senare Tyskland. I grunden såg han inte den södra stormakten som en fiende, utan som ett stöd för Sverige och ytterst Skandinavien. Inför eleverna på artilleriläroverket i Marieberg betonade Raab i en föreläsning att man kunde känna sympati för Danmark, men än viktigare var, att Sverige och Norge måste se ett enigt och starkt Tyskland som ”sin mäktigaste bundsförvant” inför ”Rysslands växande makt”.¹⁴

Ty det var Ryssland som var hotet. I flera av de pamfletter där Raab under 1870-talet diskuterar centraförsvarsfrågan och huruvida Stockholm skulle befästas, är det Ryssland som är den förmodade angriparen. Det är inför det ryska hotet som Sverige ska vidta sina dispositioner.

Hugo Raab bedömer den ryska överskeppningskapaciteten som ett formidabelt hot.

År 1860 bedömde han att Ryssland inom några dagar kunde skeppa över 30 000 man till Stockholm och efter 3-4 veckor kunde runt 100 000 ryska soldater finnas landsatta i området. Just 3-4 veckor var den tid som den svenska armén beräknades behöva för att kunna mobilisera runt 35 000 till huvudstadens försvar. Mot den bakgrunden varnade Raab för en alltför ensidig koncentration på Stockholms

13. ”Minnen från kriget 1864” i *Hugo Raabs arkiv* volym 1, Krigsarkivet.

14. Föreläsningen ”Krigets civilisatoriska förmåga” i *Hugo Raabs arkiv* vol 2, Krigsarkivet.

försvar, Det krävdes ett djupförsvar som utnyttjade hela landets yta för att kunna möta en rysk invasion.¹⁵ En fördel var dock, enligt Raabs syn på saken, att stormaktsmotsättningarna gjorde, att en koalition till Rysslands stöd var helt utesluten. Det gav också möjlighet för svensk diplomati att öka stödet för vårt land i ett kritiskt läge. I anslutning därtill definierade Raab de svenska och norska sjöstridskrafternas huvuduppgift vid sidan av försvaret av Stockholms skärgård och inloppet till Christiania (Oslo) – som ”att om möjligt söka bidra till förhindrandet af en verksam blokad af de förenade rikenas kuster”.¹⁶ På det sättet skulle inte bara försörjningen av viktiga varor och krigsmateriel säkras, utan även mottagande av eventuell hjälp utifrån. Detta sägs inte uttryckligen, men ligger i förlängningen av Raabs resonemang och i linje med hans syn på Tysklands roll och västmakternas ryskfientliga hållning. Här kan man se strategiska paralleller till svenskt säkerhetspolitiskt agerande under det kalla kriget.

En god sammanfattning av Raabs syn på tyngden i det ryska hotet ges i en den ovan nämnda föreläsningen från 1873, där han även betecknar Ryssland som ”en af världens mäktigaste stater”.¹⁷

Det är notabelt att Hugo Raabs syn på inriktningen av det ryska hotet mot Sverige tillhör tiden innan järnvägarna öppnade upp Nordkalotten. Det är efter hans tid, under 1880- och 90-talen, som det militära försvaret av övre Norrland och

15. *Raab, 1860*, s. 27 f.

16. *Raab, 1871*, s. 13.

17. Föreläsningen ”Krigets civilisatoriska förmåga”, i *Hugo Raabs arkiv*, vol 2, Krigsarkivet.

det norska Finnmark, uppmärksammades alltmer. Vartefter järnvägsbyggande avancerade norrut på båda sidor Bottenviken, försköts en del av det strategiska intresset från Stockholm och Mellansverige mot norr.¹⁸ Den förskjutningen fick extra kraft när Ryssland började basera marina stridskrafter på Kola-halvön. Järnvägarnas strategiska roll var något som Hugo Raab avfärdade så sent som år 1871, då han framhöll att det inte fanns någon järnväg som utgick från S:t Petersburg eller någon annan ort, varifrån Ryssland via det nya kommunikationsmedlet kunde nå Sverige.¹⁹ Ett par decennier senare hade viktiga delar av Nordkalotten öppnats upp med hjälp av järnvägsutbyggnaden. De preussiska mobiliseringarna 1866 och 1870 hade dessutom visat järnvägarnas operativa betydelse, något som inte kan ha undgått Hugo Raab. Han uppmärksammade också den operativa nyttan av järnvägarna kring Turin när han studerade fälttåget i Italien år 1859. När väl en järnväg var etablerad insåg Raab väl vad den kunde innebära såväl strategiskt som operativt.

Raabs erfarenheter från Tyskland, Danmark och Italien

Många svenska officerare reste under 1800-talet utomlands på studieresor för att förkovra sig själva, men självfallet också för att samla kunskap om militära förhållanden för det svenska försvarets räkning. I det avseendet var Hugo Raab inte unik, men han hade turen att befinna sig på rätt plats vid rätt tid och dessutom var han en av få svenska yrkesmilitärer som fick

18. För den strategiska förskjutningen mot norr i slutet av 1800-talet se *Cronenberg, 1990*.

19. Jfr *Åselius, 1994*, s. 104.

uppleva krigets verklighet. Ett antal frivilliga svenskar, yrkesmilitärer och civila, stred antingen för Danmark mot Preussen 1864 eller deltog i det nordamerikanska inbördeskriget 1861-65.

Hugo Raabs far var, bland mycket annat, bryggeriägare och 1855 sände han sin 24-åriga son till Stettin för att studera tyskt ölbryggande. Så gjorde också Hugo Raab, men snart fascinerades han av den militära utvecklingen i Preussen och han lyckades komma in som elev på Allgemeine Kriegsschule i Berlin. Mellan oktober 1855 och juni 1858 studerade han vid denna, Europas kanske främsta officershögskola. Under tiden i Berlin fungerade Raab också som adjutant hos den svensk-norske ministern Karl von Mansbach.

Under den treåriga skoltiden fick Raab praktiska utbildning vid flera tyska förband, år 1856 vid 8. artilleriregementet, år 1857 vid gardes- och gardesulanregementena och 1858 vid den 1. pionjärvdelningen.²⁰ På det sättet fick han insikter i alla fyra truppslagens verksamhet. Sedan mobiliseringen under 1850 års kris med Österrike obarmhärtigt hade avslöjat den preussiska arméns och i synnerhet lantvärnets svaghet, hade ett intensivt reformarbete inletts. Drivande var kung Wilhelm I och hans krigsminister Albrecht von Roon. I oktober 1857 blev en annan reformator, Helmuth von Moltke generalstabschef. Arbetet kulminerade med von Roons berömda memorial i juni 1858 och när det danska kriget bröt ut 1863 var en stor del av arbetet färdigt.²¹

Hugo Raab iakttog oroad hur preussarna bedrev en inten-

20. *Tiselius, 1953*, s. 19-22.

21. *Ritter, 1988*, kap 5-6.

siv övningsverksamhet, medan den svenska armén nästan helt hade upphört med fältmässiga övningar. Dessutom noterade han hur preussarna hade skolat särskilda enheter med lätt infanteri. I en broschyr, som 1857 trycktes genom faderns förmedling²², argumenterade Raab för behovet av lätt infanteri även i Sverige. Han framhöll också de franska Vincennesjägarna och zuaverna som viktiga förebilder. Den svenska beväringens ”ringa öfning” försvårade enligt Raabs synsätt ytterligare bristen på lätt, skjutskickligt infanteri till en svår svaghet i den svenska armén. I en tid när handeldvapenutvecklingen tog en allt kraftigare tribut av anfallande trupp, hade det lätta infanteriet till uppgift att inleda striden i spridd och därmed mindre sårbar formering, innan huvudmassan av infanteriet fullföljde anfallet. Här ser vi början till Raabs mångåriga argumentation för att det svenska infanteriet måste lära sig att uppträda i spridd formering.

År 1862 återvände Raab till Preussen som observatör vid den 2. armékårens generalstabsövningar. Det blev en skarp kontrast till hans upplevelser som stabsofficer i 4. militärdistriktets stab under 1862 års föga fältmässiga övningsläger på Ladugårdsgårde i Stockholm. Väl hemma från Preussen utarbetade Raab en lärokurs i krigshistoria för generalstabsofficerare. I den betonade han, med utgångspunkt i Preussens krig mot Napoleon 1813, eftertryckligt vikten av en folkmobilisering i kombination med en god utbildning av de inkallade. Målmedvetet hade preussarna visat detta när de ”utbildade i tysthet en krigsher som, vid folkets resning i massa, i sina leder

22. *Raab, 1857.*

skulle kunna emottaga och föra det rätt i striden”.²³

Hugo Raab hade således en gedigen erfarenhet av den preussiska krigsmakten när han år 1864 begav sig till Danmark för att som frivillig slåss på dansk sida mot det angripande Preussen. När Raab i ett brev till sin syster Anna Beata den 3 mars beskrev hur han gick ut i fält ”Med friska mod, varma kläder, goda vapen och litet kunskaper...för att se, huru kriget verkligen ser ut”, så nedvärderade han sin egen erfarenhet.²⁴

Nu fick han även pröva på krigets verklighet. Löjtnant Raab placerades först vid det danska överkommandot, men överfördes snart till den s k Strövkåren, där han blev chef för det ena av kårens båda kompanier. Kåren bedrev, som namnet antyder, gerillalikhande krigföring på Jylland och Als mot de överlägsna preussiska trupperna och gjorde bl a en överraskande landstigning i preussarnas rygg. Kulmen på den svenska insatsen blev deltagandet i den blodiga kampen om Dybböls skansar i april 1864, då över 1000 danskar och preussare stupade, liksom fyra svenska frivilliga.²⁵

Vid sidan av den preussiska effektiviteten imponerades Hugo Raab av hur väl de danska värnpliktiga bondpojkarerna slogs: ”Obegripligt nästan att de med denna godmodighet och säflighet som onekligen utmärka dem, kunde gripa sig an och slåss såsom vid Mysunde, Bustrup och Aversöe och icke minst i sjelfva Dybbölställningen. Det vill en icke ringa grad af pligtrogenhet för att under sådane omständigheter som vid

23. Manuskriptet ”Kriget i Tyskland” i *Hugo Raabs arkiv*, volym 5, Krigsarkivet.

24. Hugo Raab t systemn Anne Beata, dat. Köpenhamn 373 1864, i *Biograficasamlingen*, Krigsarkivet.

25. *Ericson, 1996a*, s. 37-44 och däri anförd litt.

Dybböl låta 'föra sig till slagtbänken' den ena veckan efter den andra".²⁶ De intrycken förstärkte säkert Raabs övertygelse att en rätt skolad värnpliktig armé kunde bilda en i alla fall i taktiskt hänseende slagkraftig styrka. På det sättet samverkade båda de krigförandes uppträdande till att förstärka Hugo Raabs grundläggande idéer om hur det svenska försvaret borde organiseras.

Hugo Raabs internationella utblickar ledde även till att han noga följde striderna i Italien mellan franska och sardiska förband å ena sidan och den österrikiska armén å den andra. Förutom föredrag inför *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänner* ledde Raabs studier till att han redan 1859 publicerade en skrift om kriget i Italien.

Häri kritiserade han starkt den österrikiska arméns genomreglerade övningar, där föga utrymme lämnades till den enskilde officerens självständiga tänkande och utveckling. Det franska infanteriets effektiva manövrerande under striden och användandet av lätt infanteri underströk ytterligare vikten av goda övningar. Däremot gav sig Raab i detta sammanhang inte in på några principiella utläggningar om värnpliktiga trupper.²⁷

Raab's egen erfarenhet av den svenska beväringens inrättningen

Direkt efter sin examen på Karlberg den 31 oktober 1850 knöts Hugo Raab till sin hembygds infanteriregemente. Den

26. Manuskriptet "Minnen från kriget 1864" i *Hugo Raabs arkivvolym I*, Krigsarkivet.

27. Raab, 1859.

9 november samma år blev han underlöjtnant utan lön vid Kalmar regemente och från den 28 oktober 1851 erhöll han lön vid regementet. Han hann bli utnämnd till 2. löjtnant vid regementet i maj 1854, innan han året efter reste till Berlin. Redan innan sin hemkomst blev Raab 1857 utnämnd till löjtnant vid regementet och 1869 fick han en kaptenbefattning vid samma förband.²⁸

Det var med andra ord vid Kalmar regemente som Hugo Raab mötte den svenska beväringssinriktningen i verkligheten. Här fick han möjligheter att studera hur den fungerade, effektiviteten i dess övande och möjligheter till utveckling. Just vid denna tid steg beväringen fram ur sin skuggtillvaro och blev en integrerad del av armén, inte bara i freds- utan även i krigsorganisationen.

Alltifrån 1813 hade mobiliseringsförberedelser gjorts för beväringen, men så sent som år 1843 trycktes en plan som gick ut på att beväringen i ett krigsläge bara mobiliserades vid de regementen som var närmast det aktuella frontavsnittet. De fyra äldsta beväringssinriktningarna införlivades i varje regementes fältbataljoner, medan den yngsta och därmed minst övade klassen ingick i en depåbataljon. Det var först 1849 som Oscar I fastställde arméns första mobiliseringsplan efter 1809, och även denna plan var egentligen en översikt över arméns beräknade resurser i händelse av krig, fjärran från modernare, detaljerade planer över truppersnas mobiliseringstider och tilltänkta krigsförband.

De största regementena skulle organisera två fältbataljoner

28. *Rudelius, 1955*, s. 143.

med vardera 400 indelta soldater och 240 beväringar, de mindre bataljoner med ett ytterligare inslag av beväringar. Resten av manskapet skulle ingå i en depåbataljon. Vid kavalleriet skulle beväringen bara ingå i depåbataljonen, vilket rimligen berodde på att ynglingarna knappast hann lära sig att slåss till häst under sin korta övningstid. Liknande principer styrde också 1853 och 1855 års mobiliseringsplaner, som dock gav beväringen en ökad roll och därmed underströk att den nu var en förutsättning för arméns fältstyrka. Men med det ökade inslaget av beväringar fick infanteriet snarast ett slags miliskaraktär med tanke på beväringens korta utbildning. Vid de flesta infanteriförband var relationen mellan stam och beväring 1:2, i de främsta linjebataljonerna dock med ett större inslag av välövad stam.²⁹

Kalmar regemente avvek inte från de andra infanteriförbandens mönster. I 1853 års mobiliseringsplan räknade regementet 974 man ur den indelta stammen och 481 beväringar ur 1. klassen, tillsammans med befäl totalt 1559 man stridande personal. Redan två år senare, i 1855 års mobiliseringsplan, hade proportionerna förskjutits. Nu räknade regementets två linjebataljoner 800 man ur stammen och 1096 beväringar, medan en reservbataljon formerades av 150 indelta soldater och 810 beväringar. Med befäl gav det Kalmar regemente sammanlagt 3000 man vid en mobilisering³⁰, en på papperet kraftig förstärkning jämfört med de 1200 man som de indelta

29. *Ericson 1999*, s. 80 f; *Dens. 1994*, s. 51-53; *Rosell 1973*; *Dens. 1975*.

30. Mobiliseringsförslag 1853 respektive 1 december 1855 för Kalmar regemente i *Äldre mobiliseringshandlingar*; volym *1853* respektive *1855:II*, Krigsarkivet.

infanteriregementena i allmänhet ställde upp. Kalmar regemente fick dock redan vid indelningsverkets inrättande 1684-86 en nedsättning till 1100 man med hänvisning till länets stora börda. Men det innebär också att Kalmar regementes krigsorganisation tredubblades när beväringen tillfördes linje- och reservbataljonerna.³¹

Men en blick på övningsinnehållet för beväringarna antyder klart att Kalmar regemente, eller för övrigt något annat infanteriregemente, inte kunde räkna att komma i närheten av en tredubbling av sin operativa och taktiska slagstyrka i krig.

Den beväringssomgång som var nyövad när Hugo Raab anlände till regementet hösten 1850 hade inkallats till 1. beväringssamling på Hulsfreds slätt (496 man från norra delen av länet) och Kulltorp två mil sydväst om Kalmar (360 man från södra delen av länet inklusive Öland) mellan den 25 maj och 7 juni. De totalt 86 övningstimmar användes på följande sätt:³²

Kyrkparad och gudstjänst	2 timmar
Brödmönstring	1 timme
Ställning, vändningar, marsch och gevärsexercis	44 timmar
Exercis kompanivis	18 timmar
Exercis med krut	3 timmar

31. *Ericson, 1995*, s. 61.

Hugo Raab och värnplikten

Övning i anfall med bajonett	3 timmar
Gymnastik	6 timmar
Bajonettfäktning	5 timmar
Framryckning i spridd ordning	3 timmar
Hälsning	1 timme

Granskar man övningsverksamheten så är det egentligen bara några få timmar som ägnas uppträdandet i stridsituationer. Än mindre fick beväringarna någon övning i uppträdande i stridsformationer, möjligen med undantag för den kompanivisa exercisen och framryckning i spridd ordning. Den bilden är viktig att komma ihåg, eftersom det var sina intryck från Hultsfreds slätt som Hugo Raab hade på näthinan när han såg det värnpliktiga preussiska infanteriets uppträdande i fält eller gång på gång underströk vikten av att en värnpliktig armé blev tillräckligt övad för att den skulle kunna vara användbar.

Skåne 1871 - den första moderna fälttjänstövningen

En röd tråd i Hugo Raabs militära tänkande var således vaktslåendet om realistiska och effektiva övningar för trupperna, såväl stam som beväring. Den indelta arméns rutinmässigt genomförda sommartida möten och storläger var fjärran

32. Mötesrapport 7/6 1850 i *Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv*, volym E IV, 1841-48, 1850, Krigsarkivet. För Hultsfreds slätt vid denna tid se även *Frode, 1984* samt *Edholm, 1880*, s. 85-89. Övningsplatsen Kulltorp beskrivs i *Edholm, 1880*, s. 80-85. Jfr även *Berg/von Konow, 1996*, s. 33 f.

från hans ideal. I ett debattinlägg år 1858 menade Hugo Raab att arméns fältmanövrer borde undvika stridsmoment, ”då detta ändå ej kan göras med sanning”. Istället skulle man koncentrera sig på att öva de inledande manövrerna och dispositionerna ”och sedan sluta innan attacken började”.³³ Det var onekligen ett konsekvent offer på realismens altare.

Steg för steg, om än oändligt sakta, utvecklades beväringens övningsverksamhet. Men länge släpade den långt efter stammens. År 1851 utökades den indelta stammens skjutövningar till 22 skarpa skott per man under rekrytmötet, men först 1871 fick den 1. klassens beväring skjuta tre skarpa skott per man och åtta skott per man under den 2. klassens möte.³⁴ Det säger sig självt att stridsdugligheten hos soldater med den utbildningen var begränsad.

En viktig milstolpe passerades år 1871, då arméns första moderna fälttjänstövning genomfördes under Karl XV:s ledning i trakten mellan Hörby och Osby. Samtliga skånska och småländska regementen utom Smålands husarer deltog tillsammans med en bataljon ur Svea livgarde och tre norska bataljoner. Under övningen lades stor vikt vid många och ansträngande manövrer och förflyttningar, som för inte så få deltagare utgjorde en mycket negativ kontrast till det mera behagliga livet på de vanliga indelta mötena. Under övningen uppenbarades många brister i såväl spaningen som i form av oförsiktiga förflyttningar i fiendens närhet.

Det nya exercisreglemente som utkom 1871 underströk

33. Protokoll 27/11 1858 i *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänners arkiv*, Krigsarkivet.

34. *Winberg, 1950*, s. 161.

vikten av den spridda ordningen, något som Hugo Raab hade tillhört tillskyndarna av alltsedan 1860-talet.³⁵ Nu försökte armén för första gången tillämpa den taktiken i ett större sammanhang. Även om framgången var blandad utgjorde därmed 1871 års stora fälttjänstövning ett viktigt steg i en moderniserande riktning.

Om de indelta trupperna hade stora svårigheter att uppträda i större förband i enlighet med det moderna krigets krav, så gällde det självfallet i än högre grad beväringen.³⁶ Varken i Skåne 1871 eller den stora fälttjänstövningen i Södermanland 1878 deltog beväringar.³⁷ Det var egentligen först i och med 1895 års stora Närkemanöver som beväringen hade blivit så pass övad, att den kunde fungera i större förband.³⁸

Hugo Raab, som nu hade blivit major, deltog själv i den skånska fältövningen som chef för ”yttre ärenden” i Konungens stab. För honom innebar 1871 års Skåneövning, att han fick möjlighet att studera den svenska arméns uppträdande i större förband och kunde jämföra med vad han sett i Preussen och Danmark. Vad han såg stärkte Raab i hans ständiga argumentering för värdet av tillräckligt lång och effektiv övningsverksamhet. Raab var också arkitekten bakom en övningsförutsättning som radikalt bröt med tidigare rutinmässiga

35. *Nelsson, 1993*, s. 73 f.

36. Grundhandlingar om 1871 års fälttjänstövning i samlingen *Övningsläger 21* (dagböcker) och *22* (övrigt material). Handlingar finns även i *Gustaf Rudolf Abelins arkiv*, volym 6. Samtliga volymer i Krigsarkivet. Jfr *Winberg, 1950*, s. 171-173 och *Dahlberg, 1936*, s. 282-284.

37. *Nelsson, 1993*, s. 81-88.

38. *Ericson, 1999*, s. 186 f; *Dens. 1997*, s. 155 f.

upplägg: En fientlig kår landsteg vid Landskrona och Hälsingborg, och den försvarande kåren hade till uppgift att förhindra ett fortsatt avancemang mot Småland. Raab betecknades av en deltagare som ”detta fälttågs Erik Dahlbergh”.

Raab och skarpskytterörelsen

Revolutionsvågen som drog fram över Europa 1848, i Tyskland, Ungern och på andra ställen slogs tillbaka, inte minst genom aktiva ryska militära insatser. Men kvar fanns bl a en vurm för en allmän folkbevapning, en vurm som fick ytterligare näring under det italienska enande som kröntes med framgång 1861.

Med exempel från skyttegillen i England och Schweiz argumenterade många även i Sverige för en allmän folkbevapning. Grundtankarna formulerades av bonderiksdagsmannen Nils Olsson år 1856. Han ansåg att Sverige och Norge måste förlita sig på egna krafter för sitt försvar, inte utländska staters och monarkers eventuella intresse av att bistå. I den situationen förslög ingen stående armé och ”icke några få beväringsskanser, utan blott en allmän folkbevapning av allt stridbart manskap i vårt land ... despotismen skapade legotrupper till värn för enväldet, men den lagbundna frihetens rätta stöd har alltid varit varje mans vapenplikt, ty vapen i medborgarens hand tryggar dess rättigheters bestånd”. Moderat-liberala grupper på Riddarhuset argumenterade enligt samma linje för ”försvarsverkets ordnande på den breda grunden av en allmän bevapning – skyddande på en gång vår yttre och vår inre frihet”. Här var fronten riktad inte bara mot ett yttre hot, dvs i praktiken Ryssland, utan även mot vad författaren August

Blanche kallade "vårt inre Ryssland", dvs reaktionära kretsar inom Sverige.

En rad lokala skarpskytteföreningar började växa fram. Liberala arbetarföreningar gick ofta i spetsen och leden fylldes av hantverkare, gesäller, lägre tjänstemän, bönder och deras söner. År 1860 förenades skarpskytteföreningarna i en nationell organisation, men rörelsen betraktades av breda kretsar inom militären med motvilja. Förutom den rent fackmilitära tveksamheten om skarpskyttarnas praktiska värde om det blev allvar, fanns underliggande misstankar om radikala politiska influenser. Vid mitten av 1860-talet nådde skarpskytterörelsen sin höjdpunkt med över 40 000 medlemmar i 300 föreningar. De övningar som hölls förvandlades inte sällan till stora folkfester, precis som den indelta stammens och beväringens övningar på de traditionella mötesplatserna.

Stegvis accepterades skarpskytterörelsen, samtidigt som dess radikala politiska inslag tonades ned. Karl XV bevistade mötena på Ladugårdsgärde i Stockholm, medan armén lånade ut vapen från sina förråd till de olika skarpskytteföreningarna. Från militär sida var det Julius Mankell som blev den främste yrkesmilitären i skarpskytterörelsens led. Han ansåg att den värvade och indelta stammen skulle avskaffas, för att ersättas "av en folkbeväpning". I samband med 150-årsminnet av Karl XII:s död år 1868 manifesterade skarpskytterörelsen åter sin styrka, men ganska snart därefter började den förlora mycket av sin kraft. Då hade den emellertid gjort en viktig insats genom att föra ut försvarsdebatten utanför riksdagen och, att aktivera försvarsviljan i bredare kretsar.³⁹

I många försvarspolitiska frågor stod Hugo Raab för en

annan ståndpunkt än kollegan Julius Mankell och så var det delvis även när det gällde synen på skarpskytterörelsen. År 1860 diskuterades den engelska skarpskytterörelse som uppstått under det föregående årets spänningar med Frankrike. Författare som Viktor Rydberg och August Blanche förespråkade livligt en sådan lösning för svensk del. Men Hugo Raab var skeptisk.⁴⁰

I en diskussion den 22 december 1860 inom *Sällskapets Krigsvetenskapens Vänner*⁴¹ dryftades frågeställningen ”Vad nytta för rikets försvar dragas av den nu pågående rörelsen för frivilliga skytteföreningar?”. Hugo Raab ansåg att ”den nuvarande rörelsen vore nyttig”, men likväl var han i grunden skeptisk. Enligt hans förmenande vore att ”förlösa landets krafter” genom att på detta sätt organisera flera 100 000 frivilliga. Brist på befäl och disciplin skulle göra skarpskyttekårens militärt oanvändbara, men likväl skulle de dra folk och resurser från försvaret.

Istället ansåg han att skolungdomen borde övas i vapens bruk ”några gånger i veckan för att ingifva håg för militäröfningar”. Här kunde grunden läggas för ett utbyggt värnpliktsförsvar. Intressant nog rekommenderade att folkskollärare skulle användas som befäl i landstormen. Kopplingen till Tyskland är given, där skollärarna utgjorde ryggraden i landets stora kår av underofficerare i reserven.

Raab är mycket tydlig i frågan om avvägningen mellan

39. *Ericson, 1999*, s. 88-92 och däri anförd litt.

40. Förutom nedan anförda källor jfr även *Tiseliuss, 1953*, s. 38-45.

41. Protokoll 22/12 1860 i *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänners arkiv*, Krigsarkivet.

kvantitet och kvalitet: ”Anser man att stående armén och beväringen för ringa till landets försvar, är intet som hindrar att öka bewäringsåldern; befäl kunde tagas bland afskedade Officerare och folkskolelärare”. I Stockholm krävdes en särskild organisation, men inte heller huvudstadens skarpskyttekår föll Raab på läppen. Istället ansåg han att borgerskapets egna militärkårer – som ursprungligen gick tillbaka på borgarnas medeltida skyldighet att bidra till stadens försvar⁴² – skulle utvidgas under ledning av överståthållaren.⁴³

I flera riksdagsdebatter fick Raab anledning att fortsätta sitt försvar mot att skarpskyttarna övertog beväringens uppgifter. En kunglig proposition år 1863 föreslog att skarpskyttar skulle befrias från det första årets beväringsexercis och i debatten den 10 januari tog Raab till orda.⁴⁴ Han fruktade att en sådan regel enbart skulle förvandla skarpskytterörelsen till ett medel att slippa undan beväringstjänsten. Han betonade också att skarpskyttarna endast hade förbundit sig att försvara den stad eller socken inom vilken deras förening hade bildats, vilket onekligen var hämmande för försvaret sett ur ett riksperspektiv. Raab menade att landet skulle komma att behöva en landstorm, men skarpskyttarna skulle aldrig kunna fylla den rollen, så länge de ”icke veta av några andra band än dem de pålägga sig själva”, som det hette i en riksdagsmotion.

Hugo Raab valdes in i det riksdagsutskott som behandlade frågan och den 20 juni 1863 var den åter uppe till debatt på

42. Wennerström, 1937.

43. Protokoll 22712, 1860 i *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänners arkiv*; Krigsarkivet.

44. Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll 10/1 1863

Riddarhuset.⁴⁵ Löjtnanten Raab argumenterade hårt emot den kungliga propositionen, något som ansågs anmärkningsvärt i en del kretsar. Raab menade att skarpskyttarnas marscher och manövrer var föga värda jämfört med den ordning och disciplin som bibringades beväringssynglingarna på deras möten. Istället försökte han finna former för att folkbeväringen skulle kunna integreras med och stödja beväringssinrättningen.

Raabs reservation vann på Riddarhuset, men i de tre andra stånden segrade propositionen och därmed befriades en del skarpskyttar från det första beväringsmötet. Hugo Raabs idéer om en landstorm vann framgång först genom 1885 års värnpliktslag och 1904 års landstormsförordning. I praktiken var landstormen någorlunda organiserad först vid världskrigets utbrott år 1914, men då var det en landstorm helt byggt på och integrerad med värnpliktsförsvaret. I så måtto vann Raabs idéer från 1860-talet framgång, men först många år efter hans död.

Distansen till skarpskytterörelsen behöll han livet ut. När Raab tillsammans med resten av styrelsen i *Föreningen Värnpliktens Vänner* år 1876 diskuterade ett förslag att erbjuda ordförandena i skarpskytteföreningarna medlemskap i föreningen, beslöt man enigt att bordlägga frågan.⁴⁶

Grundbulten i Hugo Raabs kritik mot skarpskytterörelsen var dess brist på disciplin och övning. Det framhöll han oförtroligt, bl a år 1873 i ett antal föreläsningar inför eleverna på

45. Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll 20/6 1863 ...

46. Protokoll 4/1 1876 i *Föreningen värnpliktens vänners arkiv*, Krigsarkivet.

artilleriläroverket i Marieberg. En folkbeväpning i stil med den schweiziska landstormen var inte tillräcklig för att värna ett land. Till det krävdes ett försvar byggt på ”trupper, fullt öfvade”. Enligt Raab var krigslydnaden det kitt som höll hären samman: ”Krigslydnaden, för att blifva stark, måste hafva öfvergått till vana, och kan således icke finnas första dagen oöfvadt folk träder under vapen”.⁴⁷ Det synsättet styrde också hans agerande i riksdagen.

Arbete i försvarsutredningarna⁴⁸

Redan som riksdagsman på Riddarhuset under den sista ståndsriksdagen kunde Hugo Raab engagera sig i försvarsutredningarna, närmast som en vass kritiker av det förslag som 1861 års lantförsvarskommitté hade lagt år 1865. Karl XV anslöt sig raskt till kommitténs tandlösa förslag om en fortsatt blandning mellan indelt trupp och beväring. Visserligen föreslog man en utökning av beväringens övningstid, men bara för en fjärdedel av de inkallade. Totalt skulle armén bara disponera 50 000 man i första linjen (”den mindre krigsfoten”), medan ett tillskott med av den oöfvade delen av beväringen skulle föra upp styrkan till mellan 70 000 och 100 000 man

47. Föreläsningarna ”Landstorm eller folkbeväpning” och ”Krigslydnaden” i *Hugo Raabs arkiv*, volym 2, Krigsarkivet.

48. Det följande avsnittet bygger, när inget annat sägs, på de noggranna forskningar som redovis i *Hultqvist, 1955; Dens. 1959* och *Nevéus, 1965*. Större delen av Raabs olika utkast till härordningsförslag förvaras i *Generalstabens arkiv, chefen för generalstaben* volym *FI a:1-24*. En kopia av ”Raabs första förslag” till härordning 1873 förvaras i *Broder Abraham Leijonhufvuds arkiv*, volym 1, medan en annan kopia föreligger i *Lantförsvarets kommandoexpedition* volym *FI: 1869-80*. Allt i Krigsarkivet.

(”den större krigsfoten”). Den spännvidd på 30 000 man som ingick i ”den större krigsfoten” var tänkt som ett slags anpassning och försvarskritiska röster höjdes omgående mot tankegångarna, främst i bondeståndet.

Hugo Raab å sin sida ansåg hela förslaget vara alldeles otillräckligt. Ett litet land som Sverige måste enligt honom spänna alla krafter man kunde uppbåda. Han krävde minst 100 000 man i fältarmén, ledda av väl utbildat befäl, något som varit en stor brist i den danska armén under det just avslutade kriget. En lösning som Raab föreslog var att låta varje indelt soldat genomgå korpralskolorna för att den vägen vaska fram så många befäl som möjligt, medan skarpskyttekårerna lagstiftningsvägen borde ordnas så att de kunde ställas till försvarets förfogande. Inget beslut fattades dock av riksdagen med hänvisning till den instundande representationsreformen. Ständsriksdagen lämnade över en olöst försvarsfråga till den nya tvåkammarriksdagen.

År 1867 väcktes en rad motioner i försvarsfrågan, bl a av Hugo Raabs far, Adam Christian Raab, i vars text man kan spåra en hel del av sonens tankar. Fadern ville dock, till skillnad från Hugo, värna indelningsverket, men han föreslog i alla fall en utökning av beväringssklasserna. Dessutom föreslog den äldre Raab att en landstorm skulle skapas med en stomme av indelta soldater och skarpskyttar. Frågan rörde dock knappast på sig, men samtidigt avisades andra motioner som krävde ett avskaffande av hela den stående armén och upphörande av all beväringsexercis, allt med hänvisning till den kraft som de frivilliga skarpskyttarna ansågs utgöra.

Från sin position på lantförsvarets kommandoexpedition

fick Raab 1867 krigsministern Abelins uppdrag, att instruera en tillsatt lindringskommitté, som främst skulle arbeta med indelningsverket och jordskatterna, ett uppdrag som han använde till att föra fram sin egen uppfattning. År 1869 lades en ny proposition som behöll indelningsverket nästan ograve- rat och bara innehöll militärt sett mindre förändringar i be- vringssystemet. Raab och andra yngre militärer var otillfreds- ställda. Förslaget föll vid riksdagsbehandlingen och frågan stod kvar och stampade på samma fläck som tidigare.

År 1871 lade regeringen fram ett nytt reformförslag som bl a innehöll en ökad övningstid till 82 dagar, men förslaget avvisades och riksdagen beviljade bara en del av försvarsansla- gen. Därför återkom regeringen med ett nytt förslag till en urtima riksdag. När det skulle behandlas satt Hugo Raab som sekreterare i försvarsutskottet. Denne ansåg att förslaget var slarvigt och helt otillräckligt, varför han knappast sörjde när det föll. Men samtidigt framstod nu ett renodlat värnpliktsför- svar alltmer som det enda realistiska alternativet till indel- ningsverkets bibehållande, medan de urvattnade bland- systemens tid började rinna ut. En av indelningsverkets främ- sta anhängare, lantförsvarsminister Abelin var vid sin avgång missnöjd med sin chef för kommandoexpeditionen. Det- samma gällde Karl XV, som några månader före sin död 1872 sade till Raab: ”Hur det går efter mig, kan jag inte veta, men inte får du bort indelningsverket så sant jag heter Kalle Vallin” (ett humoristiskt smeknamn på kungen). Den nye monarken, Oscar II, hade en helt annan och mera positiv grundinställ- ning till värnplikten. Kungen värderade också Raab mycket högre än sin företrädare, ”den unge både driftige och kun-

nige chefen för generalstaben”.⁴⁹

År 1873 antog riksdagen ett kompromissförslag som bl a innehöll en ökad övningstid för beväringen, samtidigt som indelningsverket skulle avskaffas under en 33-årsperiod. I praktiken hände dock inte mycket, den gamla surdegen med grundskatterna kvarstod olöst och blockerade mycket av initiativen i försvarsfrågan. Istället återkom regeringen 1875 med ett kraftfullare förslag. Armén skulle helt bestå av värnpliktigt manskap och alla skulle övas mellan 10 ½ och 17 månader beroende på befattning. Därtill kom repetitionsövningar på 80 dagar. Värnpliktstiden skulle utökas från 21-25 års ålder till 21-40 år. Trots att Raab var hjärnan bakom förslaget som låg helt i linje med hans idéer, avrådde han av taktiska skäl ändå regeringen från att lägga fram det, eftersom resultatet bara kunde bli ett. Raab föredrog ett mera taktiskt upplägg med flera små steg i den önskade riktningen, för att på det sättet garantera slutlig framgång. Regeringen lyssnade inte och förslaget förkastades mycket riktigt av riksdagen. Men 1875 års stora förslag skulle under det kommande kvartsseklets försvarsdebatt framstå som den främsta inspirationskällan för värnpliktsanhängarna.

Hugo Raabs centrala ställning, såväl i form av sina funktioner på kommandoexpeditionen och generalstaben som i riksdagen gjorde, att han kunde ha sin hand med i de flesta av de förslag som utarbetades mellan 1868 och 1875. Raab utarbetade redan 1868 ett kompromissförslag som dock efter flera överläggningar förkastades av Karl XV, eftersom denne i sitt

49. Citat ur Oscar II, *Mina memoarer. I. Med företal och kommentarer utgivna av Nils E. Holm* (Sthlm, 1960, s. 17).

trontal lovat att indelningsverket skulle behållas oförändrat. Kulmen på Raabs arbete blev 1875 års stora härordningsförslag.

Efter nya diskussioner 1878-80, där flera förslag av Raabs hand låg till grund för riksdagsdebatterna tillsattes en lantförsvarskommitté år 1880. Den föreslog två år senare, ett år efter Raabs död, en ökning av tjänstgöringstiden för de värnpliktiga till 90 dagar. En del av målet uppnåddes i 1885 års riksdag, men först 1892 lyckades regeringen vinna majoritet för den längre övningstiden. Men det var inte förrän 1901 som riksdagen fattade ett beslut som i stora drag överensstämde med vad Raab hade arbetat fram i 1875 års förslag. På det sättet kan man utan överdrift säga att hans idoga arbete under 15 år på en reformering av härordningen bar frukt först 20 år efter hans död. Raab hann dock uppleva att värnpliktsförsvaret placerades som ett konkret alternativ till det indelta försvaret. Av alla hans arbetsinsatser var denna förmodligen den som var mest arbetskrävande, samtidigt som de små framstegen ofta fick granskas med lupp för att ens upptäckas. Till slut kröntes dock arbetet med framgång, även om han inte själv fick uppleva det ögonblicket. Vid sidan av arbetet med härordningsfrågor i generalstaben och riksdagen var det den högre officersutbildningen som gav Raab möjligheter att inympa sina idéer om värnpliktsförsvaret i officersskåren.

Högskoleläraren och värnpliktsfrågan

Alltsedan år 1818 hade den högre officersutbildningen i Sverige bedrivits vid Artilleriläroverket i Marieberg, som under 1860-talet utvecklades till något som påminde om en

svensk krigshögskola. Här tjänstgjorde Hugo Raab som lärare i krigskonst och krigshistoria mellan 1866 och 1873. Bland eleverna tycks han ha åtnjutit extra respekt i sin egenskap av krigsveteran. Raab stod för en betydande del av undervisningen i organisationslära. I synnerhet den däri ingående härordningsläran gavs extra utrymme med anledning av den pågående försvarsdebatten.⁵⁰ Genom hans föreläsningar och diktamen gavs eleverna inblickar i svenska och utländska organisationsformer. Raab stack inte under stor del med den egna uppfattningen.

I februari år 1870 beskrev han hur alla stater ”i deras första uppträdande” hade byggt sitt försvar på ”den allmänna medborgerliga krigsbildningen gemensam för de frie vapenföremännen”. Senare hade deras försvarskraft ”förlamats med den allmänna krigsbildningens förfall och den allmänna värnpliktens råkande i glömska”.⁵¹

Raabs argumentation för värnplikten kunde ibland nå filosofiska höjder, som 1873: ”Likasom åskan, fastän dess blixtrar kunna sprida förödelse, rensas luften samt med ett varmt och fuktbringande regn uppfriskar den törstande naturen, likaså gör äfven kriget. Gamla föråldrade former, som ej längre öfverensstämma med tidens fordringar, brytas och ersättas af nya; menniskoanden gör under utomordentliga förhållanden utomordentliga ansträngningar”. Här möter vi tongångar som påminner i det tidiga 1800-talets store filosof tysken Hegel och dennes tankar om ”folkanden” som bärare av en nations

50. *Sylvan/Kuylenstierna, 1918*, s. 35, 116, 129.

51. Föreläsning i krigskonstens historia, februari 1870, i *Hugo Raabs arkiv*, volym 4, Krigsarkivet.

innersta idéer. Raabs syn på kriget som ett reningsbad för nationen var mycket utbredd hos militärer, politiker, filosofer och författare i Europa före 1914. Detta var, enligt Raabs synsätt, ett argument för hela folkets deltagande i krigsansträngningen, vilket inte minst Italiens befrielsekrig hade visat. Dessutom, menade han i en annan föreläsning, var det viktigt att ”ju mindre folket är, desto mera måste hela dess kraft tagas i anspråk”.

Allt detta pekade mot en mobilisering av hela den potentiella svenska försvarskraften. Raab framhöll i en föreläsning att ”det viktigaste medlet till ett lands försvar äro de *levande stridskrafterna*. Uti ett land der ’hvarje medborgare’ är en god krigare och hvarje krigare en god medborgare’ finnas de levande stridskrafterna till största antal och största godhet. Det är således det ideal, till hvilket man bör sträfva, och jag säger med flit ideal, för att dermed uttrycka, att målet aldrig fullkomligt uppnås”.

Budskapet framfördes utan all tillstymmelse till resone-mang för eller emot en viss organisationsform, istället framställs Raabs åsikter som en ovedersäglig sanning. Istället inpräntas gång på gång, bl a med hänvisning till Clausewitz, hur ”folkkriget är uti det kultiverade Europa en företeelse som tillhör det 19e århundradet”. För ett litet folkfattigt land som Sverige ansåg Raab det helt livsavgörande att varje man togs i anspråk för, att försvara landets oberoende mot Ryssland. En annan vinst såg han i det faktum, att ”den allmänna värnpligtens tillämpning” rev gamla skrankor i samhället. Men det var aldrig någon helt oreflekterande hyllning till värnplikstanken som framfördes. Tvärtom betonade Raab

hela tiden vikten av att de värnpliktiga blev väl övade och inympades disciplin.⁵²

Hans principiella syn framfördes gång på gång. Kanske är den allra bäst sammanfattad i följande rader: "Hvar och en, som eger rätt i Sverges land bygga och bo och att benämna sig *svensk*, måste således, så länge hans krafter medgifva det, både bidra till landets utveckling och förkofran och vara redo att försvara det mot hvarje främmande våld".⁵³

Inte heller i det stora förslag till en ny krigshögskola som generalstabschefen Raab utarbetade år 1876, kunde han helt avhålla sig från att låta sin syn på den rådande försvarsorganisationen skina igenom. Raab argumenterade för att den unge officeren efter genomgången krigsskola skulle tjänstgöra på trupp under ett par år, för att omsätta sina teoretiska kunskaper i praktiken, innan han gick vidare till skolbänken på krigshögskolan. Men medan officerarna vid de värvade förbanden och det indelta kavalleriet inte hade några problem att fylla de två åren på ett adekvat sätt, var förhållandet värre vid det indelta infanteriet. "Hvad skall den unge officeren, om han tillhör indelta armén, synnerligast det indelta infanteriet, taga sig till under de två gånger 3/4 år, som den indelta arméns korta vapenöfningar skola skänka honom den tillräckliga vana vid tjensten, som fordras för att han med fördel skall kunna besöka krigshögskolan?", frågade sig Raab. Genom denna och

52. Föreläsningarna "Krigets civilisatoriska förmåga", "Sammanhanget mellan krig och politik", "De lefvande stridskrafterna" och "Landstorm eller folkbevapning" år 1873 i *Hugo Raabs arkiv*, volym 2.

53. Odaterat manus om "Krigarbildning" i *Hugo Raabs arkiv* volym 3, Krigsarkivet.

andra liknande formuleringar lät Raab läsaren inte sväva i tvivelsmån om vad han ansåg om ”våra nu varande härordningsförhållanden”.⁵⁴ Indelningsverket begränsade inte bara tillgången på väl övat manskap, det försvårade också för en stor del av de yngre officerarna att förkovra sig för högre utbildning.

Aktiviteter i försvarsanknutna föreningar

Under perioden mellan hemkomsten från Danmark 1864 och utnämningen till generalstabens förste chef år 1873 verkade Hugo Raab intensivt i lantförsvarets kommandoexpedition och i en rad olika försvarsutredningar på olika nivåer. Därmed kom han i kontakt med nästan alla aktuella aspekter på försvarets reformering och blev också en drivande kraft bland de yngre officerare som ivrade för en omdaning av försvaret. Denna aktivitet avspeglade sig i Raabs intensiva insatser i en rad försvarsanknutna föreningar, där han kunde driva sina idéer.

Den 20 mars 1858 höll *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänner* sitt konstituerande sammanträde. Redan på hösten samma år gjorde Hugo Raab sina första inlägg inför sällskapets ledamöter, bl a om värdet av effektiva fältmanövrer. I mars 1859 framträdde han med två föredrag om ”tillståndet inom Preussiska armén”, ett givet ämne efter hans tid i Tyskland.⁵⁵

54. Raabs memorial om den högre militärutbildningen, dat. 16/11 1876, i *Generalstabens arkiv, chefsexpeditionen* volym B II, 1876. Större delen är tryckt i *Raab, 1877*.

55. Protokoll 20/3, 11/9, 27/11 1858 samt 12/3 och 26/3 1859 i *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänner* arkiv, Krigsarkivet.

Hugo Raab blev snart sällskapetets sekreterare och var en av dess aktivaste ledamöter. Hans inlägg i december 1860 mot ett försvar grundat på en folklig milis är ett, men han höll också hela sju föredrag om krigsutvecklingen i Italien mellan 1859 och 1861. Dessutom höll han fem andra föredrag i varierande ämnen mellan 1860 och 1863. Det är dock anmärkningsvärt få inlägg från Raabs sida som direkt berör värnpliktsfrågan, men i gengäld visar hans verksamhet i sällskapet på bredden i hans engagemang, från strategiska överblickar till materiellfrågor, som när Raab förevisar ett egenhändigt framtaget förslag till ny filthatt för armén.⁵⁶

Sällskapet Krigsvetenskapens Vänner gick år 1865 upp i *Militärsällskapet*, en stockholmsbaserad sammanslutning för officerare som ville träffas under gemytliga former och utbyta tankar i militära och andra frågor. Nu övertog man det upphörda sällskapetets krigsvetenskapliga uppgifter i sitt program. I det nya sällskapet fortsatte Raab som sekreterare till år 1868. Året efter uppträdde han med ett föredrag om slaget vid Ostrolenka under det polska upproret 1830-31.⁵⁷

Hugo Raabs militärvetenskapliga intressen ledde till att han år 1863 invaldes i *Kungl Krigsvetenskapsakademien*. Där redigerade han åren 1870-72 akademiens handlingar och tidskrift, sedan han i valet till redaktör år 1869 slagit ut sin mångårige antagonist Julius Mankell. Han var senare även invald i akademiens granskningsutskott.⁵⁸

56. Protokoll 30/4, 22/10, 17/11 1859, 12/1, 25/10 1860, 9/3, 14/10, 28/10 1861, 14/1, 27/3 1862, 6/2, 27/11 1863 i *Sällskapet Krigsvetenskapens Vänners arkiv*, Krigsarkivet.

57. *Björk*, 1952, s. 43, 48, 68, 203 och 206.

Viktigare ur värnpliktsfrågan synvinkel blev Raabs engagemang i föreningen *Värnpliktens Vänner*. Motgången för värnpliktsfrågan vid 1875 års riksdag stimulerade ett tjugotal män att den 30 augusti samlas för att diskutera hur man skulle kunna organisera ett bredare upplysningsarbete. Förutom Raab ingick militärerna Gustaf Björnin och Axel Rappe i kretsen tillsammans med bl a politikern Adolf Hedin och industrimannen Robert Almström.⁵⁹ Man kallade sig *Sällskapet för värnpliktens befrämjande* och sände ut ett cirkulär för att locka till anslutning.⁶⁰ Den 22 november 1875 bildades formellt föreningen *Värnpliktens Vänner*, som snart kunde räkna flera tusen medlemmar. Redan på grundningsdagen räknade föreningen 853 ledamöter, 296 militärer och 557 civila.⁶¹ Som varande en av grundarna räknades Raabs medlemskap från den 18 november⁶². Sin vana trogen verkade Hugo Raab, som en av 38 styrelseledamöter, för att undvika alltför radikala ställningstaganden och därmed förebygga spänningar inom föreningen. Redan 1876 och 1877 gav han i föreningens regi ut skrifter som förespråkade ett värnpliktsförsvar på indelningsverkets bekostnad.

Eftersom den här föreningens verksamhet faller inom Raabs aktiviteter som opinionsbildare, räcker det med att i

58. Ericson, 1996 c, s. 81; Glete, 1996, s. 158, 162, 167, 220-228; Kjellander, 1996, s. 67.

59. Tiselius, 1953, s. 132-138.

60. Cirkuläret 1875 i *Föreningen Värnpliktens Vänners arkiv*, volym B, koncept 1876-79, Krigsarkivet.

61. Protokoll 22/11 1875 i *Föreningen Värnpliktens Vänners arkiv*, volym A, protokoll 1875-86, Krigsarkivet.

62. Rullor 1875 i *Föreningen Värnpliktens Vänners arkiv*, Krigsarkivet.

detta sammanhang framhålla hur han aktiverade sig i detta sammanhang när han upplevde att värnpliktsfrågan hade kört fast ordentligt i riksdagen. Man bör dock komma ihåg att föreningens syfte var mera långtgående att bara verka i opinionsbildande syfte. På det politiska planet syftade man till att splittra det stora lantmannapartiet och åstadkomma en koalition mellan en värnpliktsvänlig center och skåningar i andra kammaren. Därmed skulle man bryta upp de positioner i riksdagen som blockerade försvarsfrågans slutgiltiga lösning i värnpliktsvänlig riktning. Föreningen misslyckades dock med att genomföra sin dolda agenda.⁶³

Hugo Raab aktiverade sig också i andra sammanhang. I december 1870 var han initiativtagaren bland de sju grundarna av *Militärlitteraturföreningen*, vars namn antyder precis vad man skulle syssla med, att ge ut skrifter rörande försvaret. En av föreningens första skrifter var en 1871 utgiven redogörelse för det danska arméorganisationen, där värnpliktskomponenten var en viktig del.⁶⁴

Som vi har sett argumenterade Hugo Raab tidigt för värdet av att skolungdomen vapenövades, som ett första förberedande steg innan den kom i ett, förhoppningsvis utvecklat, värnpliktsförsvaret. Därför var det helt följdriktigt att han även engagerade sig i *Föreningen för befrämjande av skolungdomens vapenövningar* som tillkom 1868, tre år efter det riksdagen fattat beslut om att exercis och bajonettfäktning med

63. *Cronenberg, 1968, s. 72 f.*

64. Kort information om Föreningens grundande och program på pärmens insida till dess skrift nr 3, *Kort redogörelse för Danmarks Arméorganisation* (Sthlm, 1871).

trägevär skulle genomföras vid skolorna. År 1869 togs ett steg till i och med införandet av skjutövningar vid läroverken. Raab verkade aktivt för att skjutbanor skulle byggas för huvudstadens läroverksungdom.⁶⁵

De olika föreningsaktiviteterna kan, tillsammans med Raabs alla andra yrkesmässiga åtaganden, ge ett splittrat intryck. Men sammantaget formas bilden av en person som intensivt grep varje möjlighet att direkt eller indirekt påverka försvarsfrågorna i den för honom önskade riktningen.

Raab och värnpliktsfrågan – en sammanfattning

Hugo Raabs närmast rastlösa aktiviteter på en lång rad formella och informella plan strävade alla mot samma mål, att främja en reformering av försvaret och då i synnerhet driva igenom en lösning på värnpliktsfrågan.

Visserligen kom inte de avgörande besluten i värnpliktsfrågan förrän efter Raabs död, åren 1885, 1892 och 1901, men hans roll för att driva frågan mot sin lösning kan inte underskattas. Utifrån sina tyska och danska erfarenheter, men också sina upplevelser av den svenska arméns föga professionella övningsverksamhet, formulerade Raab sina tankar om försvarets organisation.

Den röda tråden var en krigsmakt byggd på värnpliktens grund, men väl övad för att kunna lösa sina operativa och taktiska uppgifter i krig. En folklig milis av den typ som skarpskytterörelsen avfärdade Raab som ett slöseri med resurser,

65. Se text Raab till kommandören och riksdagsmannen Axel Adlersparre, dat. Sthlm 1/6 1876, i *Axel Adlersparres arkiv*, vol 3, Krigsarkivet.

samtidigt som han såg med skepsis på skarpskyttarnas politiska radikalism. I Raabs tankevärld krävde försvaret av det folkfattiga Sverige, att varje man mobiliserades för arméns behov. Men väl inkallade skulle de värnpliktiga ha den modernaste utrustningen, god utbildning och ledas av professionellt befäl. Det var enda sättet att möta vad Raab under hela sin karriär såg som det stora hotet mot Sverige: Tsarrysland.

Hugo Raabs engagemang på snart sagt alla försvarets område ledde inte bara till inflytande, utan också till att han blev centralfiguren för en växande skara reformvänliga officerare, som på olika sätt ville lyfta försvaret ur den djupa svacka som det befunnit sig i under 1850- och 60-talen. På artilleriläroverket i Marieberg, i lantförsvarets kommandoexpedition och från 1873 i den av honom ledda nya generalstaben samlade Raab kring sig en skara yngre reformsinnade militärer som under 1870-talet alltmer skulle vinna inflytande: Axel Ryding, Axel Rappe, Patrik Fries, Oscar Fåhraeus, Gustaf Kleen, Adam Thorén, Arcadius Berglund.⁶⁶ Inom denna krets utformades under Raabs ledning först förslaget till den nya generalstab som startade sin verksamhet 1873 och den 1878 inrättade krigshögskolan. Efter Raabs död 1881 fortsatte flera av "hans män" att stiga i graderna och både posterna som generalstabschef och lantförsvarsminister kom att besättas med "Raab-män". Det garanterade att hans idéer om värnpliktsförsvarets fundamentala betydelse för Sverige fördes vidare och baxades ända fram till slutgiltiga beslut i riksdagen.

Raab-anhängarnas inspiratör arbetade in i det sista på att

66. Betydelsen av denna krets kring Raab har tidigare påpekats i *Glete*, 1996, s. 190 f.

lösa sin hjärtefråga. Han förblev sin taktiska ledstjärna trogen, att hellre kompromissa och därmed föra fram sina positioner ytterligare en liten bit än, att aggressivt kräva att få igenom hela sin lösning och därmed riskera att inte vinna någonting alls. Raabs kompromissvänliga inställning, utan att någonsin förlora det slutliga målet ur sikte, kom för sista gången till uttryck alldeles innan hans död. I ett brev till generalbefälhavaren i 4. militärdistriktet och riksdagsmannen Sven Lagerberg den 1 november 1881 föreslog Raab denne, att i riksdagsförhandlingarna vid behov kompromissa om kravet på reservskvadroner och reservbatterier för kavalleriet och artilleriet. Däremot skulle man inte backa från kravet på reservbataljoner för infanteriet.⁶⁷ Därmed skulle utökad utrymme skapas för en utveckling av värnpliktiga enheter. Exakt en månad senare avled Hugo Raab.

Referenser

Krigsarkivet

Gustaf Rudolf Abelins arkiv

volym 6 Diverse handlingar från statsrådstitiden 1867-1871

Axel Adlersparres arkiv

volym 3 Mottagna brev, P-Ö

Biograficasamlingen

Hugo Raab

Föreningen Värnpliktens Vänner

volym A, Protokoll 1875-1886

B, Koncept 1876-1879

D, Rullor 1875-1888

Generalstaben, chefen för generalstaben

67. Hugo Raab t Sven Lagerberg, dat. Sthlm 1/11 1881 i *Sven Lagerbergs arkiv*, volym 13.

- volym F I a nr 1-24 Diverse härordningsförslag 1867-1880
Generalstaben, chefsexpeditionen
volym B II, Utgående skrivelser 1876
Sven Lagerbergs arkiv
volym 13, Brev till Sven Lagerberg, L-R
Lantförsvarets kommandoexpedition
volym E IV, Inspektions- och mötesrapporter 1841-48, 1850
F II, Handlingar rörande försvarets organisation 1869-
1880
Abraham Leijonhufvuds arkiv
volym 1 "Raabs första förslag" till härordning 1873

Hugo Raabs arkiv

- volym 1 "Minnen från kriget 1864"
2 Föreläsningar i Krigskonst I, 1873
3 Manus om "Krigarbildning", odat.
4 Föreläsningar 1869-1870
5 "Kriget i Tyskland 1813"
Sällskapet Krigsvetenskapens Vänner
volym Protokoll 1858-1864
Äldre mobiliseringshandlingar
volym 1853
1855:II
Övningsläger
volym 21 1862-1871
22 1871-1875

Samtida tryck

*Kort redogörelse för Danmarks Arméorganisation. Militärlitteratur-
föreningens skrifter nr 3, (Sthlm, 1871)*

Raab, Hugo, *Några ord om tidens krav på lätt infanteri*
(Sthlm, 1857)

- *Kriget i Italien 1859. Militäriskt utkast* (Sthlm, 1859)
- *Om ändamålet med Stockholms Befästade, i anledning af
Löjtnant J. Mankells skrift i samma ämne* (Sthlm, 1860)
- *Bör och kan svenska folket försvara sig?*, i *Kungl Krigsveten-
skapsakademiens Tidskrift, nr 1871:1 s. 1-22*
- *Memorial angående den högre militärbildningen, i Kungl*

Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift nr 1877:12 s. 00-00
Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll ..1863...

Bearbetningar

Berg, Ejnar/von Konow, Jan, *Vyer från hedar, moar och slätter. Arméns mötesplatser och deras bebyggelse* (Sthlm, 1996)

Björk, E, *Militärsällskapet i Stockholm 1852-1952. Minnesskrift* (Sthlm, 1952)

Cronenberg, Arvid, *Värnplikens Vänner och Lantmannapartiet, i Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan 1968*, s. 65-75.

– Från Karlsborg till Boden. Tillkomsten av Bodens fästning mot bakgrund av tidens operativa teori, i Bror Oscar Nyström/Sven Skeppstedt, red., *Boden. Fästningen, Garnisonen, Samhället* (Boden, 1990, s. 29-82)

Dahlberg, Erik, *Skåne och regementet. En bok om Skånes land och folk och om Kungl Norra skånska infanteriregementet för dess soldater* (Kristianstad, 1936)

Edholm, Edward, *Om svenska härens helsovård med särskild hänsyn till de militära etablisementen* (Sthlm, 1880)

Ericson, Lars, *Det indelta regementet under 1800-talet, i Göran Larsson, red., Norra skånska regementet 1811-1994. Ett bygderegementes historia. Del I* (Kristianstad, 1994, s. 22-57)

– *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred* (Lund, 1995)

– *Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen* (Lund 1996; 1996a)

– Hugo Raab, i *Svenskt Biografiskt Lexikon, hft 144* (Sthlm, 1996, s. 591-593; 1996b)

– Från Sällskap till Akademi 1796-1870, i Erik Norberg, red., *Fäderneslandets försvar. Kungl. Krigsvetenskapsakademien 1796-1996* (Sthlm 1996, s. 11-139; 1996c)

– Akrobater, bönder och marketenterskor. Ekonomi och folkliv kring övningsplatsen Sannahed under 1800-talet, i L. O. Berg/S Klingnéus/H Norman, red., *Krigsmakt och bygd. Soldater, ryttare och befäl i Örebro län under indelningsverkets tid. Närkes militärhistoria. Del II* (Örebro, 1997, s. 129-160)

– *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*

- (Lund, 1999)
- Frode, Rune, *Kungl. Kalmar regemente på Hultsfreds slätt 1685-1918* (Hultsfred, 1984)
- Glete, Jan, Krigsvetenskapsakademien, försvaret och den industriella samhällsomvandlingen 1870-1920, i Erik Norberg, red., *Fäderneslandets försvar. Kungl. Krigsvetenskapsakademien 1796-1996* (Sthlm, 1996, s. 141-260)
- Gäfvert, Björn, Hjälp till polackerna 1863 – en svensk officers krigsplan, i *Meddelanden 56. Armémuseum 1996* (Sthlm, 1996, s. 74-91)
- Holmberg, Åke, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt* (Gbg, 1946)
- Hultqvist, Per, *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873* (Gbg, 1955)
- *Försvarsorganisationen, värnplikten och skatterna i svensk riksdagspolitik 1867-1878* (Gbg, 1959)
- Jansson, Allan, *Den svenska utrikespolitikens historia. III:3, 1844-1872* (Sthlm, 1961)
- Kjellander, Rune, *Kungl Krigsvetenskapsakademien. Biografisk matrikel 1796-1995* (Sthlm, 1996)
- Lindberg, Folke, Sverige inför krigshotet år 1885, i Dens., *Kunglig utrikespolitik* (Sthlm, 1966 s. 38-61)
- Müllern, Herman, Bismarck och de svenska krigsfångarna 1864, i *Aktuellt och Historiskt. Meddelanden från militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan 1964* (Sthlm, 1964, s. 87-106)
- Nelsson, Bertil, *Från Brunkeberg till Nordanvind. 500 år med svenskt infanteri* (Sthlm, 1993)
- Nevéus, Torgny, *Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880-1885* (Uppsala, 1965)
- Ritter, Gerhard, *The Sword and the Scepter. The Problem of Militarism in Germany. Volume I: The Prussian Tradition, 1740-1890* (Princeton 1988)
- Rosell, Lennart, Organisation, utrustning, utbildning och övningar 1771-1907, i *Kungl Södermanlands regemente under 350 år* (Strängnäs, 1973, s. 193-218)

Hugo Raab och värnplikten

- Smålands ryttare under 1800-talet. Organisation, utrustning, utbildning 1812-1906, i *Kungl Smålands husarregementes historia* (Eksjö, 1975, s. 131-151)
- Sveriges lantförsvär 1873-1905. En studie rörande strategiska principer, i Erik Norberg, red., *Meddelanden från Krigsarkivet IX* (Sthlm, 1982, s. 7-137)
- Rudelius, Folke, *Kalmar regementes personhistoria 1623-1927. Biografiska anteckningar om officerare och likställda. Andra delen* (Norrköping, 1955)
- Skandinavien och Tyskland 1800-1914. Möten och vänskapsband. Nationalmusei utställningskatalog 599. Deutsches Historisches Museum/Nationalmuseum/Norsk Folkemuseum* (Sthlm, 1997).
- Sylvan, Per/Kuylenskierna, Oswald, *Minnesskrift med anledning af K. Högre Artilleriläroverkets och Krigshögskolans å Marieberg samt Artilleri- och Ingenjörhögskolans etthundraåriga tillvaro 1818-1918* (Sthlm, 1918)
- Tiselius, Elias, *Hugo Raab. Banbrytaren för vår värnpliktsarmé* (Sthlm, 1953)
- Wennerström, Thorsten, *Stockholms borgargarde genom tiderna. En kulturskildring* (Sthlm, 1937)
- Winberg, Torsten, *Södra skåningarna 1811-1949* (Malmö, 1950)
- Åselius, Gunnar, *The "Russian menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Élite in the Age of Imperialism* (Sthlm, 1994)

HUGO RAAB OCH DEN SAMTIDA KRIGFÖRINGENS UTVECKLING (1848-71)

Jan Glete

Innovatören Hugo Raab

"Handel och krig äro de förnämsta föreningslänkarne emellan nationer, båda nödvändiga för de lokala förbättringarnes kringspridande till människoslägtets nytta kriget med sina åskor gifver en bestämd fingervisning på hvad tiden oundvikligen fordrar och tvingar de krigförande, genom att sätta dem i närmare beröring med hvarandra, till ömsesidigt utbyte af den erfarenhet och de förbättringar, som de hvar för sig hafva förvärfvat. Men icke allenast de krigförande, äfven andra nationer, måste dervid blifva uppmärksamma på sig sjelfva och föranledas att tillägna sig den lärdom, som de förre så dyrt fatt betala."
Hugo Raab 1857¹

Åren kring 1850 var en genombrottsperiod för frihandel och liberalt tänkande i Europa och inte minst i Sverige. Frihandel har ofta även setts som pådrivare av utveckling och omvandling och

1. Hugo Raab, Några ord om tidens kraf på lätt infanteri, Stockholm, 1857, s. 1.

den tidiga industrialiseringen i Sverige tog fart på 1850-talet. Krig som innovationsspridare av samma betydelse som handel är en inte fullt lika vanlig tanke, om man bortser från vapentechnik och andra rent militära innovationer. Författaren, en 26-årig underlöjtnant vid Kalmar regemente som vid denna tid studerade vid Allgemeine Kriegsschule i Berlin, ansåg av texten att döma att krig hade en nyttig effekt genom att driva på förändringar i största allmänhet. Han skulle själv i hög grad komma att personifiera rollen som militär innovatör i ett snabbt föränderligt samhälle. Hugo Raabs far, den liberale politikern, officeren och godsägaren Adam Christian Raab, hade sänt sonen till Tyskland i syfte att denne skulle lära sig modern bryggeriteknik för att kunna förädla godsets produkter, ett tidstypiskt sätt att sprida industriella innovationer. Unge Hugo tog sig emellertid i stället in på tidens sannolikt främsta militärakademi. Tillspetsat uttryckt; i stället för att grunda ett bryggeri kom han hem för att grunda en ny armé.²

Tiden var onekligen gynnsam för militär innovationsspridning i växelverkan med snabba ekonomiska, sociala och politiska förändringar. Under drygt två årtionden från 1848 till 1871 förändrades Europas politiska karta och maktstrukturer drastiskt genom en serie krig och inre väpnade konflikter, de flesta av dem påfallande korta och dramatiska. Under samma period skakades Förenta Staterna av ett inbördeskrig som, till

2. Allmänt om Hugo Raab: Elias Tiselius, Hugo Raab. Banbrytaren för vår värnpliktsarmé, Stockholm, 1953, Lars Ericson, Hugo Raab, Svenskt Biografiskt Lexikon, 29, Jan Glete, Krigsvetenskapsakademien, försvaret och den industriella samhällsomvandlingen 1870-1920, i Fäderneslandets försvar, Kungl. Krigsvetenskapsakademien 1796-1996, Stockholm, 1996, i sht s. 220-234.

skillnad från de europeiska krigen, blev långvarigt. De tekniska, taktiska, strategiska och organisatoriska erfarenheter som samlades under denna krigsperiod blev bestämmande för de europeiska krigsmakternas utformning fram till 1914, då ett nytt storkrig gav en rad nya och markant annorlunda erfarenheter. Sverige-Norge var nära berört av flera av dessa krig och hade under något annorlunda politiska omständigheter kunnat bli en av de krigförande makterna. Hugo Raab valde att själv delta som frivillig i ett av krigen, det dansk-tyska kriget 1864.

Hugo Raabs roll i den svensk försvarspolitiska omvandlingsprocessen var till stor del bestämd av de erfarenheter och de genomgripande förändringsbehov som dessa krig gav upphov till. Huvudlinjen i det militära tänkande som han utvecklade med full kraft åren kring 1870 var att den svenska armén för att kunna göra sig gällande i ett modernt krig måste få en avsevärt utökad numerär, särskilt av väl utbildat infanteri, en effektiv mobiliseringsorganisation och en fast indelning i väl samövade operativa enheter. Detta kunde enligt Raab bäst uppnås med en ren värnpliktsarme, särskilt om ambitionen begränsades till renodlat defensiva uppgifter. Kostnaderna för utbildningen av en stor värnpliktsarme kunde till avsevärd del täckas genom avveckling av den existerande men numerärt begränsade yrkesarmen av indelt, roterad och värvad stam. Hugo Raab var naturligtvis inte ensam företrädare för reformarbetet inom armén men så länge han levde var han utan tvekan centralgestalten och ledaren i en grupp reformsinnade officerare som efterhand samlades runt ett sammanhållet program som främst formulerades av Raab. Hans snabba karriär

inom armén under 1870-talet visar även att han sågs som ledaren för något nytt, och att han hade kunskaper som krigsmakten och regeringen plötsligt hade stort behov av.

De upprepade krigen och deras ofta dramatiska resultat skapade inom olika kretsar ett aktivt intresse för förändringar och minskade därmed den *tröghet* som fanns inbyggd i den svenska militära organisationen och dess starka knytning till bondesamhället och de traditionella skatteförhållandena. Denna tröghet visade sig ändå vara formidabel. Under Raabs livstid formulerades visserligen både ett militärt handlingsprogram (värnpliktsarmen och en fast fredstida sammansättning av operativa förband) och en politisk lösning för de militära och skattemässiga reformbehoven (1873 års s k kompromiss), men det praktiska genomförandet av dessa lösningar tog lång tid. Först genom successiva riksdagsbeslut 1885, 1892 och 1901 förverkligades det program som Raab och andra dragit upp riktlinjerna för under några intensiva år i början på 1870-talet. Raabs tidiga död 1881 gjorde att han inte fick se detta förverkligat, men flera av hans medarbetare från hans år på Lantförsvarets Kommandoexpedition och Generalstaben kom att ha ledande roller när indelningsverk och grundskatter avskaffades och värnpliktsarmen byggdes upp. I synnerhet den under Raabs ledning uppbyggda Generalstaben kom att få en central roll för som planeringscentrum, lobbygrupp och idégivare för de militärer som aktivt deltog i detta arbete.³

De erfarenheter som de europeiska och nordamerikanska krigen gav var fullt tillgängliga för en bred allmänhet och för officerskåren i dess helhet. Nyhetsförmedlingen var nästan lika snabb som i nutiden och öppenheten om vad som hände

på slagfälten, arméernas sammansättning och vapnets prestanda var större än under både senare och tidigare krig. Man behövde inte vara militärt sakkunnig eller placerad i någon speciell militär position för att ta till sig och reflektera över vad som hände. Detta väcker frågan varför just Hugo Raab kom att spela en så central roll att det är värt att ägna en bok åt just honom och hans roll i den nya arméns skapande. Hur kan det komma sig att en ung och underordnad officer kom att få en så utomordentlig viktig roll i denna process? Varför spelade arméns etablerade ledning: erfarna generaler och uppåtsträvande regementsofficerare, så påfallande ringa roll i

3. Allmänt om den svenska militära och militärpolitiska utvecklingen: Per Hultqvist, *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873*, Göteborg, 1955, dens, *Försvarsorganisationen, värnplikten och skatterna i svensk riksdagspolitik 1867-78*, Göteborg, 1959, Torgny Nevéus, *Ett betryggande försvar. Värnplikten och armorganisationen i svensk politik 1880-1885*, Uppsala, 1965, Lennart Rosell, *Sveriges lantförsvar 1873-1905. En studie rörande strategiska principer*, Meddelanden från Krigsarkivet, ix, Stockholm, 1982, Jan Glete, *Kustförsvar och teknisk omvandling. Teknik, doktriner och organisation inom svenskt kustförsvar 1850-1880*, Stockholm, 1985, Agneta Guillemot, *Rask, Resolut och Trogen. De indelta soldaterna i det svenska agrarsamhället, Västerbotten 1860-1901*, Umeå, 1986, Åke Bernström, *Officerskår i förvandling. Den svenska armsofficerskårens tjänstgöringsförhållanden, utbildning och rekrytering från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm, 1988, Jan Glete, *Beredskap och vidmakthållande. Varvet och linjeflottan 1772-1866 i Karlskronavarvets historia, del I, 1680-1866*, Karlskrona, 1993, Gunnar Åselius, "The Russian Menace" to Sweden. The belief system of a small power security elite in the age of imperialism, Stockholm, 1994, Mats Hellstenius, *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt*, Lund, 2000 samt Lars Ericsons och Jan Gletes bidrag till *Fäderneslandets försvar. Norsk militärhistoria: Roald Berg, Norsk forsvarshistorie, del 2, 1814-1905: Profesjon, Union, Nasjon.*, Bergen 2001.

förhållande till en officer som till 1870 endast var andre kapten i Kalmar regemente.⁴ Det förhållandet att Hugo Raab tillhörde en etablerad adlig familj med politiska kontakter kan inte anföras som någon viktig förklaring. En betydande del av officerskåren, i synnerhet i de högre graderna, hade samma bakgrund och kontaktytor. Raabs tid vid preussiska Allgemeine Kriegsschule (1855-58) var med all sannolikhet av stor betydelse för hans förmåga att analysera krig och militär organisation, men möjligheten att ta sig in på denna skola hade sannolikt stått öppen för andra yngre svenska officerare om de haft intresse för grundlig teoretisk utbildning. Raab hade uppenbarligen ovanligt starka teoretiska och intellektuella intressen som han fick utlopp för under sin tid i Tyskland. Han hade kompetenser och ambitioner som i den dynamiska tid han levde i kunde ha fört in honom på många framgångskarriärer; företagare, politiker, forskare.⁵ Han valde att satsa på den militära bana som var traditionell inom familjen men samtidigt arbetade han som en av tidens typiska ekonomiska och politiska innovatörer med att bryta ned en rad traditioner inom den svenska krigsmakten.

Insiktströghet och oförmåga att finna positiva handlingslinjer för att ändra på ett invariant och etablerat förhållande är nor-

4. Temat innovationer, tröghet och dynamik i svensk militärhistoria under 1800-talet är tidigare diskuterat i Glete, 1985 och Glete, 1996.
5. Ett exempel på en innovativ och uppåtsträvande officer som valde en annan bana men bevarade sitt intresse för militära reformer är Andre Oscar Wallenberg, Stockholms Enskilda Banks grundare, Göran B. Nilsson, Andre Oscar Wallenberg. Del I, Odysseernas år, 1816-1856, Stockholm, 1984.

mala företeelser. Det behöver därför egentligen inte förklaras att de flesta yrkesofficerare inte reagerade lika snabbt som Raab på det som hände. Indelningsverket hade flera sekler av tradition bakom sig, det var accepterat inom breda folklager och det var för många även en central del i den inre ordningens upprätthållande. Ett halvsekel senare, när Raabs program (allmän värnplikt i ett år, sex likformiga linjefördelningar som arméns operativa kärna) förverkligats och generationer av armsofficerare indoktrinerats med detta program, hade det blivit en ny ortodoxi som arméns etablissemang inte ville diskutera vare sig internt eller med politiker. Nya idéer och nya metoder för att påverka politiska beslutsfattare utformades i stället av en ny grupp yngre innovatörer, den så kallade Ny Militär Tidskrift-gruppen med Helge Jung som ledare.⁶

Hugo Raab har aldrig sammanställt sin egen samlade syn på de samtida krigserfarenheterna på ett genomarbetat och överskådligt sätt. Det närmaste som han kom i detta avseende var föreläsningarna i Krigskonst 1873 vilka finns bevarade i fem manuskriptband. Dessa föreläsningar – som bl a visar hur Clausewitz-inspirerad Raab var i synen på kriget – tar dock inte på något systematiskt sätt upp de aktuella krigserfarenheterna.⁷ Han var två gånger Krigsvetenskapsakademiens föredragande i vetenskapsgrenen Krigskonst. Den första årsberättelsen, framlagd i januari 1870 (men delvis uppläst redan i november 1868) är helt inriktad på infanteriets taktik i ljuset

6. Arvid Cronenberg, Militär intressegrupp-politik. Kretsen kring Ny Militär Tidskrift och dess väg till inflytande i 1930 års försvarskommission, Stockholm, 1973.

7. Hugo Raabs samling, Krigsarkivet, vol 2.

av aktuella krigserfarenheter. Det är intressant att det var detta, och inte strategi eller operativ ledning som han ansåg sig böra lyfta fram när han hade chansen att vara akademiens språkrör. Raabs senare verksamhet som generalstabschef kom att bli uppbyggaren av en modern planering av mobilisering och operationer men taktik och de krav som denna ställde på arméns utbildning och ledarskap, stod av denna årsberättelse i centrum för hans tänkande. Raab utsågs även till föredragande i Krigskonst 1874 och hade därmed chansen att som nyutnämnd generalstabschef ta upp de samlade internationella erfarenheter som den nya staben hade att utgå från. Någon årsberättelse kom emellertid inte, sannolikt ett tecken på att den normalt flyhänte Raab var överbelastad med organisationsarbete.

Detta kapitel kommer därför främst att bygga på en läsning av Raabs publicerade arbeten från 1857 till 1871. Syftet är att av dessa texter få en bild av vilka intryck från den internationella utvecklingen som var av betydelse för Raab när han utformade de tankar som gjorde honom till den ledande talesmannen för långtgående militära reformer. Kapitlet är givetvis enbart en skiss. En bredare genomgång av hur de samtida krigen påverkade den svenska krigsmakten vore angelägen, men den bör då inte begränsas till att gälla enbart en aktörs reception av dessa erfarenheter. Det är lika intressant hur andra – i många fall ledande – aktörer drog andra och mer systembevarande slutsatser av samma erfarenheter. Värnpliktsfrågan, generalstabsidén, högskoleidén och den äldre krigshistoriens inverkan behandlas i andra kapitel i denna bok varför de endast nämns i den mån det erfordras för sammanhanget.

Kapitlet är koncentrerat på att försöka få fram hur Raabs tänkande utvecklades, och hur taktisk, strategisk och teknisk omvandling hängde ihop enligt hans sätt att uppfatta samtidens internationella krigserfarenheter.

Krigen 1848-71: erfarenheter och omvandling sytryck

De krig som Hugo Raab upplevde under sin livstid var inte de enda som utformade den mentala bilden av hur krig normalt fördes. Revolutions- och Napoleonkrigen (1792-1815) framstod ända till Första Världskriget som Det Stora Europeiska Kriget. Under 23 års krig förändrades Europas karta och maktförhållanden samtidigt som erfarenheterna från denna period i hög grad kom att präglade det militära tänkandet under hela 1800-talet. Under åren från 1848 till 1871 – även det en 23-årsperiod – inträffade emellertid en rad i huvudsak korta krig som i lika hög grad förändrade maktbalans, den politiska kartan och synen på hur moderna krigsmakter skulle organiseras. Raden av krig drev även på upprustning och modernisering av krigsmakterna genom att spänningen i Europa ökade och villigheten att ge militära anslag blev större. Krigen skapade ett *omvandlingstryck* på krigsmakterna och drev fram politiska och administrativa beslut om långtgående förändringar, även sådana som påtagligt försköt bestående maktförhållanden och normer för hur militära frågor borde hanteras.

Det finns flera likheter mellan dessa båda krigsperioder. Politiskt sett är den mest framträdande likheten att krigsperioderna initierades av revolutioner och inre konvulsioner inom etablerade statsbildningar. Militärt finns likheterna genom att båda perioderna drev på utvecklandet av stora värnpliktsar-

mées, och att krigen på land tenderade att avgöras genom en kort kampanj som kulminerade i ett eller ett par stora fältslag snarare än genom manöver- och utnöttningsstrategi av den typ som dominerat i de tidigmoderna krigen. I synnerhet Napoleons krigföring mot de kontinentala motståndarna byggde på effektivt organiserade offensiver som före 1812 alltid ledde till snabba franska segrar. Åren 1813-15 fördes i stället kampanjer där Frankrikes fiender vann avgörande segrar. Flera av krigen 1848-71 hade ett likartat förlopp och tycktes därför bekräfta en etablerad bild av att krig var något som alltid kunde avgöras i en kort kampanj om armén hade en kvalificerad ledning och var väl förberedd. Den uppenbara skillnaden att åren 1792-1815 var en nästan oavbruten krigsperiod berodde i huvudsak på den stora kampen mellan Frankrike och Storbritannien, en kamp som inte kunde avgöras till lands och inte heller genom avgörande slag till sjöss. Någon likartad kraftmätning ägde inte rum mellan 1815 och 1914. Den andra uppenbara skillnaden var att åren 1848-71 även präglades av en snabb teknisk omvandling som gav arméerna långt mer effektiva vapen och kommunikationsmedel samtidigt som flottorna på ett par årtionden fick en i grunden ny teknologi. I jämförelse med detta hade krigen 1792-1815 förts med en nästan stillastående och väl etablerad teknik.

För den svenska krigsmaktens del kom de två krigsperioderna att leda till stora förändringar men av helt olika slag. Förlusten av Finland och den tvångsvist genomförda föreningen med Norge gav från åren 1809-14 det svenska militära tänkandet en ny geografisk och politisk ram. I praktiken kom intresset att koncentreras på hur landet skulle försvaras mot

Ryssland, den enda makt som utgjorde ett möjligt hot mot Sverige-Norge som självständiga stater. Den från den offensivt präglade franska armén importerade kunglige överbefälhavaren Karl Johan (marskalk Bernadotte) visade sig i sina nya hemländer främst vara intresserad av att organisera en defensiv krigsmakt. För detta ändamål fann han och det militära etablissemanget att den äldre krigsmakten med en roterad och indelt armé av politiskt pålitliga bondesoldater, en linjeflotta samt en skärgårdsflotta, kunde behållas i stort sett oförändrad. Investeringar i materiel hölls av en sparsam riksdag på minsta möjliga nivå för att vidmakthålla det bestående, och några organisatoriska förändringar för att ändra detta gjordes inte. Den allmänna värnplikt som efter fransk förebild införts 1812, och som i avsevärd omfattning tillämpats under krigsåren 1813-14, fanns visserligen kvar i princip men det är påfallande att ytterst lite gjordes för att förändra krigsmakten i riktning mot att dra någon verklig nytta av att alla vapenföra män i åldern 20 till 25 år faktiskt var skyldiga att göra tjänst. Den liberala oppositionen mot kungamakten var i allmänhet negativ mot allt som kunde leda till ökade militära utgifter och förpliktelser för individen. Det politiska klimatet för reformer var således mycket ogynnsamt – vare sig regering eller opposition drev sådana frågor.⁸

Krigsperioden 1848 till 1871 fick långt större konsekvenser, trots att förändringarna i Sveriges säkerhetspolitiska läge egentligen var begränsade och snarast gynnsamma. Ryssland

8. Försvarsfrågan: Allan Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, Uppsala, 1935. Flottan: se även Glete, 1985 och Glete, 1993.

pressades i viss mån tillbaka under 1850-talet, den stora ryska östersjöflottan förvandlades på 1860-talet till en kustförsvarsflotta med låg amfibisk kapacitet, och Preussens/Tysklands makttillväxt skapade en ur svensk synvinkel gynnsam maktbalans i östersjöområdet. Trots detta drev krigen och den militära utvecklingen fram långt större förändringar i svensk militär organisation än på århundraden. Flottan omstöptes radikalt, i huvudsak under 1860-talet när nästan alla äldre fartyg uttrangerades och ersattes med nya, sjöofficerskåren reorganiserades och professionaliserades och deltidsbåtsmän ersattes med heltidsanställd stampersonal. arméns förändring påbörjades men gick betydligt långsammare. Orsaken var främst inrikespolitisk eftersom reformerna krävde lagstiftning (samfälliga beslut i Riksdagens båda kammare) och skattereformer. *Tankarna* på hur reorganisationen borde ske växte dock fram med stor snabbhet och under stark påverkan från dels krigserfarenheterna, dels de ekonomiska, sociala och politiska förändringar som under denna snabbt omskapade Europa. Krigserfarenheterna visade inte minst på att industriell och teknologisk omvandling även förändrade krigen, må vara att de främst tycktes öka möjligheterna att åstadkomma snabba avgöranden av den typ som redan präglat Napoleonkrigen. Den allmänna och snabba omvandlingen av Europa underlättade emellertid även radikala reformer av etablerade samhällsinstitutioner, av vilka arméerna var de största.⁹

Vilka var de erfarenheter som gjorde att en radikal omorganisation av den svenska armén ganska plötsligt framstod som närmast oundviklig? Den första krigsperioden var åren 1848-50 då stora delar av Väst- och Centraleuropa skakades av

revolutioner, uppror och olika krig mellan stater eller nationella grupper som hade ambitionen att bilda stater. Den första revolutionen ägde rum i Frankrike i februari 1848 och ledde efter ett republikanskt mellanspel till ett återupprättat bonapartistiskt kejsardöme under Napoleon III. För Europas militära omvandling var detta främst av betydelse genom att den nya regimen kom att driva en aktiv utrikespolitik med militära maktmedel. I Sverige kom den franska armén att för två årtionden framstå som förebildlig. Regelrätta krig utspelades 1848-50 främst i samband med försöken att ena Italien och Tyskland. I Italien var det främst en konfrontation mellan Österrike och kungariket Sardinien, medan det tyska försöket att nå enighet ledde till uppror i Schleswig-Holstein och krig mellan de upproriska och preussiska trupper å den ena sidan, den danska armén å den andra. Sverige-Norge berördes nära av detta och en svensk-norsk armsstyrka fanns 1848 i beredskap på Fyn samtidigt som en större styrka hölls i beredskap i Skåne. Under 1849-50 sändes en svensk-norsk arméenheter till Schleswig för att upprätthålla ordningen under pågående stil-

9. Framställningen om den europeiska militära omvandlingen i detta avsnitt bygger i första hand på Alf W. Johansson, Europas krig. Militärt tänkande, strategi och politik från Napoleontiden till andra världskrigets slut, Stockholm, 1988 (flera senare uppl). Den franska krigsmakten: André Corvisier (red), Histoire militaire de la France, vol 2, de 1715 å 1871, Paris, 1992. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift ger en bild av hur information om krigen nådde den svenska militären men det bör observeras att årsberättelser i Taktik (Krigskonst) är nästan obefintliga före 1866. De båda unga officerarna Julius Mankell och Hugo Raab (båda även redaktörer för tidskriften) spelade en avgörande roll för att genom årsberättelser och långa artiklar systematiskt börja analysera de samtida krigen för en professionell svensk läsekrets.

lestånd och internationell medling. Politik förd med våldsamma medel var plötsligt åter en realitet i Norden.

De rent militära erfarenheterna av dessa krig var dock av ringa betydelse för Sverige. Det faktum att Sverige var ett av de få länder i Europa där ordningen utan större svårigheter kunde upprätthållas kan ha stärkt den existerande krigsmaktens ställning bland konservativt sinnade grupper, bl a officerare. Soldater rekryterade från landsbygden hade runtom i Europa visat sig stödja de existerande maktstrukturerna mot liberala och radikala krafter. Österrike hade med hjälp av sådana soldater lyckats återuppbygga sin maktställning i Norditalien, Tyskland och Ungern i kamp mot nationalistiska och liberala grupperingar. Omvälvningarna och det faktum att kriget berörde Skandinavien medförde dock att den svenska riksdagen från 1850 blev mer positiv till att ge den existerande krigsmakten ökade resurser, en ny inställning som främst kom flottan till del i form av ökade underhållsanslag. Det militära försvarets stärkande hade kommit upp på den politiska dagordningen och liberala och skandinavistiska grupper – dit den unge Hugo Raab i rätt hög grad räknade sig – hade fått en mer positiv syn på försvarets roll.

Betydligt mer av intresse fanns då att hämta i den stormaktskonfrontation på långa avstånd som ägde rum 1853 till 1856 (i huvudsak åren 1854-55) och som kommit att gå till historien under namnet Krimkriget.¹⁰ Detta krig präglades av att

10. Ett modernt standardverk som hävdar att den brittiska strategin under detta krig till stor del var inriktad på Östersjön: Andrew Lambert, *The Crimean War. British grand strategy against Russia 1853-56*, Manchester, 1990.

huvudmotståndarna fanns i Öst- och Västeuropa och att ingen centraleuropeisk makt deltog. Det utspelade sig därför i huvudsak i Svartahavs- och Östersjöområdena med Ryssland på ena sida, Frankrike, Storbritannien, det Ottomanska imperiet och Sardinien på den andra sidan. Det italienska kungadömet något förbluffande deltagande i ett krig mot Ryssland var ett resultat av de båda västmakternas ambitiösa försök att värva allierade. Sverige hade varit en mer nära till hands liggande allierad, och från kungahusets sida och inom vissa liberala grupper fanns ett intresse att föra in landet i kriget. Det vann dock föga anklag inom den etablerade politiska och militära eliten, där man hade stora farhågor för att armén inte skulle klara offensiva operationer.¹¹ I Sverige höjdes dock den militära beredskapen och beväringinstitutionen fick en något ökad betydelse genom att övningstiden efter kriget ökades från 12 till 30 dagar. Någon effektiv fredstida samordning mellan stam och beväring kom dock inte till stånd.

Kriget klargjorde att även stormakterna efter många års europeisk fred hade mycket att lära om modern krigföring, något som den unge Hugo Raab även betonade i sin första publicerade skrift från 1857.¹² Erfarenheterna ledde till en intensifierad upprustnings- och reformperiod följde. Till de för Sverige intressanta erfarenheterna hörde att Storbritannien och Frankrike lyckats genomföra långväga amfibiska operationer med ångdrivna fartyg, medan Ryssland av transporttekniska skäl haft svårigheter att koncentrera sina stora resurser för krig på ett begränsad område, Krim. Eftersom

11. Hellstenius, 2000, s. 111-141.

12. Raab, 1857, s. 2.

Sverige främst ansågs hotat av en sjöburen invasion från Ryssland kunde detta föranleda både optimistiska och pessimistiska slutsatser och det borde ha fäst intresset på hur detta land moderniserade sina transporttekniska resurser på land och hav.¹³ För den svenska arméns del var sannolikt det förhållandet att den franska armén föreföll ha fungerat bra under kriget av stor betydelse. Denna armé hade trots nederlagen 1812-15 bevarat mycket av sin prestige från Napoleons segrar och Krimkriget tycktes bekräfta dess ledande ställning. Fram till 1870-71 var det denna armé, med ett starkt inslag av långtidstjänstgörande soldater kompletterade med korttidsutbildade värnpliktiga, som var huvudmodellen för svenska arméreformatorer, inte minst inom kungahuset. En svensk armé byggd på indelt och värvad stamtrupp och en måttligt förlängd värnplikt föreföll höra framtiden till.

Den franska arméns prestige stärktes ytterligare av dess deltagande i kriget i Italien 1859, där den spelade en avgörande roll för att på två månader besegra Österrike och öppna vägen för Italiens enande under Sardinians kungahus. Krigets snabba förlopp kunde delvis förklaras av att den franska armén kunnat förflyttas till Norditalien via järnväg och ångfartyg. För anhängarna till ett frivilligt, lokalt organiserat försvar

13. Frågan om det verkligen gjorde det är obesvarad. I offentlig svensk debatt finns från denna tid förbluffande få försök till realistiska analyser av vilken militär styrka det ryska imperiet verkligen kunde utveckla i Östersjöområdet. Den mest detaljerade analysen av ryska transportresurser som påträffats presenterades 1879 av den norske överstelöjtnanten Jacob Raeder i Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift, se Glete 1996, s 209. En studie av rysk militär närvaro och planering i Finland: Pertti Luntinen, *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808-1918*, Helsinki, 1918.

var framgångarna för Giuseppe Garibaldi's frivilligstyrkor av stor betydelse, trots att de nåtts under mycket speciella politiska omständigheter. I Sverige tog sig entusiasmen uttryck i skarpskytterörelsens uppsving under 1860-talet. Hugo Raab hörde till dem som tog bestämt avstånd från denna typ av militär organisation, och i den skrift som han publicerade om detta krig berördes Garibaldi enbart i förbigående.

1861 utbröt inbördeskriget mellan Nord- och Sydstaterna i Nordamerika. Erfarenheterna från detta krig fick i Sverige och Norge främst betydelse för flottorna, som under 1860-talet koncentrerade sig på att bygga monitorer av John Ericssons konstruktion. De europeiska arméerna var genomgående rätt ointresserade av detta krig som i allmänhet ansågs föras av amatörer, åtminstone på Nordstatssidan. Det faktum att Sydstaterna, trots stor numerär underlägsenhet och ekonomisk blockad, lyckades hålla ut i fyra år kunde tolkas som ett belägg för att Nordstaternas snabbt organiserade förband var av föga värde gentemot den mindre, men mer professionella Sydstatsarmen. Många av Unionens yrkesofficerare hade anslutit sig till Sydstaterna och dess armé kunde bygga på relativt väl övade milisförband. För anhängarna av ett liberalt betonade frivilligt försvar (i Sverige skarpskyttarna) var svårigheterna att organisera nordstatsarmen ett bakslag (motsatsen skulle sannolikt ha utnyttjats som ett bra argument för ett skarpskytteförsvar), men det är osäkert om detta fick något större genomslag i den svenska debatten.

Lärdomarna av ett krig där båda sidor hade långtgående och helt oförenliga politiska mål (Sydstaternas frigörelse eller totala underkastelse), och där långvarig mobilisering av de

krigförande samhällenas ekonomiska och industriella resurser fälde avgörandet, väckte inget större intresse. En orsak till att de europeiska krigen under denna period i allmänhet blev korta var att de fördes om begränsade politiska mål. Det gjorde att den inledningsvis förlorande parten blev angelägen om att få en snabb fred, hellre än att totalmobilisera samhällena som vid denna tid var präglade av inre politiska, sociala och nationella motsättningar. Hellre en samhällsbevarande fred med vissa förluster än ett totalt krig som kunde leda till totalt sammanbrott. För svensk del kunde det dock vara av intresse att en mindre stat kunde hålla ut länge mot en betydligt större, om armén var väl förberedd och operationerna måste utföras över långa avstånd.

1864 års krig mellan Danmark å ena sidan, Preussen och Österrike å den andra, utkämpades mellan alltför ojämlika parter för att ge så många allmänna lärdomar för något land. Sverige som – efter inledande politiska lättsinnigheter från Karl XV:s sida – hölls borta från aktivt deltagande av det politiska och militära etablissemangen, kunde naturligtvis ha anledning att noga studera hur ett litet land försvarade sig mot stormakter, men lärdomarna var mer politiska än militära. Danmark hade, liksom Sydstaterna i Amerika, faktiskt lyckats fördröja ett avgörande under så lång tid att andra europeiska stormakter hade kunnat intervensera militärt, men eftersom de danska politiska målen i kriget saknade starkt stöd hos andra makter kom inget sådant ingripande. För Hugo Raab, som själv deltog i kriget, torde en viktig lärdom ha varit att en talrik och väl utbildad befälskår och längre utbildning av värnpliktiga var av stor betydelse för att en liten

armé skulle kunna fördröja en anfallande stormaktsarmé.¹⁴ Det var i varje fall åren efter detta krig som han energiskt började driva sådana tankar i Sverige.

Nästa europeiska krig innehöll flera viktiga lärdomar. Preussens snabba seger över Österrike (som samtidigt besegrade Italien till lands och sjöss) 1866 var det första europeiska krig där järnvägarna spelade en central roll för mobilisering och underhåll. Den preussiska värnpliktsarmen, koordinerad genom effektivt generalstabsarbete, framträdde som en tydligt vinnande organisationsform. Det extremt snabba krigsförloppet (en månad från krigsutbrott till det avgörande slaget vid Königgrätz) var överraskande för de flesta och gjorde det än mer uppenbart att det var den bäst förberedda armén – snarare än den största – som hade framgång i krig. Detta pekade dock inte entydigt på att värnpliktsarmen var den överlägsna organisationsformen eftersom även gav rimliga argument för att en yrkesarmé med stamtrupp kunde vara att föredra. I Sverige fortsatte regeringen att driva reformkrav efter linjen att stammen skulle förbättras och endast en mindre del av de värnpliktiga ges längre utbildning.

Kulminationen för de europeiska krigen under den här aktuella perioden var det fransk-tyska kriget 1870-71, som avgjorde vilken makt som skulle bli den ledande på den europeiska kontinenten. Här ställdes fransk armsorganisation mot preussisk och utfallet blev entydigt. En ren värnpliktsarmé med lång utbildningstid präglad av realistiska fälttjänstövningar, professionella och teoretiskt utbildade officerare och

14. Tiselius, 1953, s. 85f.

en omsorgsfullt utarbetad mobiliseringsorganisation, vann över en kombination av långtidstjänstgörande stam och korttidsutbildade värnpliktiga utan starkare sammanhang mellan de två delarna. Den franska, till stor del professionella, armén genomförde en mindre väl förberedd mobilisering och upp-marsch för en offensiv in i Tyskland, men fann nästan genast att den inte förmådde genomföra en sådan operation. Den preussiska armén hade tack vare effektiv mobilisering snabbt nått numerär överlägsenhet i gränsområdet. Den kunde därför fanga upp anfallen och därefter omringa stora franska armsstyrkor genom väl koordinerade operationer. Liksom under kriget mot Österrike 1866 lyckades den preussiska ledningen under generalstabschefen Helmuth von Moltke lägga upp operationerna så att motståndaren lockades att genomföra taktiska offensiver som möttes med den förödande eldkraften hos de nya gevären, varefter preussarna snabbt gick över till motoffensiv mot den skakade fienden.¹⁵

Efter endast ca två månaders krig nådde tyskarna Paris. Napoleon III togs till fånga, republik utropades och stora styrkor av värnpliktiga organiserades till ett förtrivlat försvar långt inne i Frankrike. Med en stor del av den mest erfarna kadern av officerare och manskap i tysk fangenskap visade det sig dock omöjligt att ställa upp förband som kunde driva tillbaka tyskarna. För svensk del innebar detta att den franska modell för arméns modernisering som regering och riksdag arbetade

15. Händelseutvecklingen i kriget följdes i detalj i så gott som varje nummer i den av Hugo Raab redigerade Krigsvetenskapsakademins Tidskrift under sommaren och hösten 1870. Artiklarna är osignerade men åtminstone den i nr 22 (15/11 1870) är omisskännligt skriven av Hugo Raab.

med i slutet av 1860-talet; stam och beväring, lidit ett avgörande nederlag. Stam och beväring fortsatte i flera årtionden att vara den reellt existerande svenska armén, och modellen hade fortfarande många förespråkare, men militärledningens och regeringens mera långsiktiga reformarbete handlade i fortsättningen om hur en ren värnpliktsarmé skulle byggas upp. Den ledande företrädaren för denna idé var Hugo Raab, vars snabba karriär efter 1870 är svår att förklara utan utgången av det tyskfranska kriget.

Erfarenheterna av krigsperioden låg på flera plan. Den hade vapentekniskt sammanfallit med den största omvandling som eldvapnen gått igenom sedan de först utvecklats under senmedeltiden. Räfflade och bakladdade gevär och kanoner ersatte på några årtionden slätborrade och framladdade vapen. Eldhastighet, räckvidd och precision stegrades på ett dramatiskt sätt. Denna utveckling lämnas här därhän även om det är viktigt att komma ihåg att gevärens ökade eldkraft var ett centralt argument för Hugo Raab när han talade för behovet av att reformera infanteriet. Vapenteknik stod dock inte i centrum för Raabs intresse och den var inte heller särskilt kontroversiell i den svenska försvarsdebatten. Alla förordade moderna vapen och diskussionen inskränktes till val av tillverkare och modell. Det var inte heller entydigt så att överlägsen vapenteknik gav seger. 1866 hade österrikarna det bättre artilleriet medan preussarna hade de bättre gevären. 1870 var det Frankrike som hade de bättre gevären medan tyskarna hade de bästa kanonerna. I båda fallen var det dock förmågan att taktiskt *utnyttja* vapnen som fällde avgörandet.

Kommunikationernas snabba utveckling gav upphov till

nya strategiska lösningar på gamla problem. Telegrafi gjorde det således möjligt att koordinera armsförband på stora avstånd från varandra för både försvar och anfall. Armsledningen behövde inte längre ha arméns huvudmassa inom räckhåll för hästburna ordonnanser för att leda den effektivt utan kunde dela upp den på ett friare sätt än tidigare. Järnvägarnas och det förbättrade landsvägsnätet gjorde det även möjligt att mobilisera, förflytta och underhålla arméer på ett nytt sätt. Militära operationer kunde genomföras betydligt snabbare än tidigare och förråd kunde läggas upp överallt där de kunde nås med järnväg. Järnvägarnas sträckning och kapacitet blev därmed en militär fråga av samma dignitet som t ex fästningsbyggande, och förmåga att dra nytta av järnvägarna blev en central faktor bakom tillkomsten av generalstaber. Fästningarnas betydelse som centra för förråd och som operationsbaser minskade i motsvarande mån. Fästningar blev i framtiden främst skyddade positioner för artilleri på strategiskt viktiga platser. Den tillbakadragna och till ytan vidsträckt förrådsfästningen Karlsborg vid Vättern och det framskjutna systemet av befästningar vid Boden, som genom artilleri skulle förhindra eller fördröja fientlig övergång av Lule älv, illustrerar skillnaden. En följd av telegrafins och järnvägarnas tillkomst var att större arméer kunde mobiliseras snabbt och på ett smidigare sätt än tidigare flyttas till avgörande operationsområden. Järnvägarna måste dras in i krigsplaneringen, och militären hade viktiga intressen att bevaka vid beslut om järnvägarnas sträckning, en viktig fråga under de årtionden när Sveriges järnvägsnät fick sin för lång tid bestående struktur.

De sammantaget viktigaste erfarenheterna av krigsperioden som kom att bli avgörande för Hugo Raabs tänkande, var dock att arméer med stor numerär kunde ledas och underhållas effektivt samt att mobiliserings- och uppmarschfaserna i moderna krig räknades i veckor. Tidigare svensk armsplanering hade mer eller mindre uttalat byggt på tanken att armén hade god tid på sig för mobilisering, utrustning och sammanfogning av stam och beväring till enhetliga bataljoner och skvadroner. Nyckeln till framgång i moderna krig låg i stället i förmågan att utnyttja samhällets totala resurser för att ställa stora förband på krigsfot, genom att mycket snabbt sammanföra dem till stridsdugliga operativa enheter och transportera dem till en avgörande krigsskådeplats, där ett avgörande kunde falla inom loppet av några veckor. Detta krävde noggranna förberedelser i fred men däremot inte en stående armé i den traditionella betydelsen fast anställda meniga soldater. För en rent defensiv krigsmakt utan ambition att hålla trupp stationerad i andra länder eller i kolonier, fanns det därmed inget tvingande behov av att ha en stående armé av yrkessoldater. Det kunde vara bättre att organisera hela kadern av unga vapenföra män i försvaret men på ett sådant sätt att de, under större delen av sin tid i arméns första linje, kunde arbeta produktivt i näringslivet.

Improvisationer i planering, mobilisering och formering av operativa enheter, av det slag som den existerande svenska armsorganisationen med separat stam och korttidsutbildad beväring byggde på, skulle leda till nederlag och sammanbrott av det slag som drabbat Frankrike 1870. arméns operativa styrka måste bli större och armén måste kraftfullt förbättra sin

organisatoriska kapacitet för snabb mobilisering av en stor styrka som redan i fredstid hade övat tillsammans. En värnpliktsarme skulle vara en färdigutbildad och färdigorganiserad men hempermitterad armé, som med täta intervaller inkallades för realistiska och fältmässiga repetitionsövningar. Freds- och krigsorganisationen måste i allt väsentligt sammanfalla så att de värnpliktiga smidigt kunde mobiliseras och föras ihop till fullt operativa enheter före de sändes till krigsskådeplatsen. De värnpliktiga skulle bo nära mobiliseringsplatserna och förbanden skulle förses med full utrustning redan vid mobiliseringens början - centraliserade förråd av mobiliseringsmateriel var olämpliga. Förbanden måste vara färdigorganiserade och samövade som operativa förband (fördelningar, bataljoner osv) redan före kriget. Deras chefer och staber måste vara utsedda redan i fred för att övervaka att mobiliseringsorganisationen var i fullt trim, vapen och förråd på plats, alla befattningar besatta med tjänsteduglig personal osv. Grundprinciperna hade utan tvekel hämtats från den preussiska armén och Hugo Raabs förtrogenhet med denna spelade säkerligen en stor roll för att han snabbt kunde formulera ett genomtänkt program för en värnpliktsarme. Men hans väg till dessa slutsatser präglades inte av okritisk och ensidig beundran för det preussiska systemet utan av en bred reception av olika strömningar i tiden.

Kriserfarenheterna och utvecklingen av Hugo Raabs tänkande

Hugo Raab var inte bara yrkesmilitär utan även en i hög grad politiskt aktiv och medveten person. Hans far var riksdags-

man, han hade själv som adelsman deltagit i riksdagar före tvåkammarreformen 1866 och hans halvbror Emil Key blev en av det stora Lantmannapartiets ledare. Det är därför mycket troligt att Hugo Raab även tog starka politiska intryck av de omvälvande händelser i Europa som krigen var en del av. Det får här räcka med att peka på en inrikespolitisk och en utrikespolitisk lärdom som han tydligt tog till sig. Den inrikespolitiska var att krigsmaktens omvandling i den nya tidsåldern måste ha brett folkligt stöd. Det räckte inte med att vinna stöd vid hovet och inom den militära byråkratin för att förankra reformer. Officerare måste lära sig att agitera och upplysa, att smidigt förhandla med politiska grupper som kunde tänkas vinnas för krigsmaktens stärkande och att tänka i termer av vad som var politiskt möjligt i en stat med ett inflytelserikt parlament. Generalstaben förefaller ha blivit något av en plantskola för politiskt drivna officerare, som fram till 1900-talets början spelade en stor roll för att vinna brett stöd för värnpliktsarmen: Axel Rappe, Jesper Crusebjörn, Gustaf Björlin, Lars Tingsten. De gled lätt mellan rollerna som fackmannaspecialister, politiska lobbyister, agitatorer och problemlösande politiker på ett sätt som senare generationer högre officerare inte lyckades med. I vad mån de såg Hugo Raab som förebild är inte känt men otvivelaktigt fortsatte de i en anda som han infört i Generalstaben under sin tid som dess chef.¹⁶

En andra lärdom var att den svenska krigsmaktens betydelse som offensiv styrka eller interventionsstyrka utomlands i

16. Glete, 1996.

en kunglig allianspolitik var utspelad. Krimkrigets och det dansk-tyska krigets erfarenheter hade visat att det politiska stödet för en sådan politik sviktade så snart den blev aktuell. armén och flottan borde för framtiden organiseras uteslutande för försvar av det egna territoriet, vilket förenklade planeringen och gjorde det lättare att vinna politiskt stöd för reformer. Eftersom det inte fanns några medelstora eller mindre stater i Sveriges omgivning som hotade landet, så innebar det i praktiken att krigsmakten kunde inriktas på ett enda krigsfall: invasion från en stormakt. Detta var en mer eller mindre given utgångspunkt för Raabs militära tänkande, åtminstone efter 1864.¹⁷

Med Sveriges geografi och dåtidens kommunikationer betydde detta i praktiken en sjöburen invasion av en stormakt. Här var Sverige unikt i dåtidens Europa. Inget annat land hotades av att ett betydligt större land med starkare armé och flotta kunde tänkas invadera det sjövägen. Andra mindre stater hotades av invasion över landgränsen och Storbritannien kunde se stora kontinentala arméer som invasionshot, men detta land hade världens största flotta som första försvarslinje. Hur avvägningen mellan land- och sjöförsvar borde se ut i det speciella svenska situationen fanns det inga internationella förebilder för.¹⁸ Hugo Raab valde att i sitt strategiska tänkande ange vissa allmänna linjer för hur en sammanhållen försvarsplanering mellan armé och flotta borde se ut, men han undvek att gå in på flottans tekniska, taktiska och organisatoriska frågor. Här skilde han sig tydligt från företrädaren

17. Se Raabs uttalande i riksdagen 1865, citerat av Tiselius, 1953, s. 86.

18. Glete, 1985, s. 37-44.

som redaktör för Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift, Julius Mankell, som gärna och ofta drev sin egen uppfattning om flottan, något som förde honom i konflikt med sjöofficerare och Oscar 11.¹⁹ Inom Generalstaben utvecklades, till en början under Raabs ledning, en tradition att inte diskutera flottans frågor utan endast planera för arméns användande. Här kom i praktiken att finnas ett utrymme för kungamakts och politiker att ta ställning till avvägningar och prioriteringar utan att ha någon sammanhållen fackmannaopinion emot sig.

Förhållandet kan sägas ha varit likartat i de flesta stater fram till första världskriget. Samordnad planering och militärpolitisk avvägning mellan armé och flotta var ovanliga och professionella militära överbefälhavare för den samlade krigsmakten nästan obefintliga.²⁰ Sådillvida kan Raab och huvudparten av krigsmaktens officerare sägas ha influerats av utländska erfarenheter. Frågan i vad mån dessa verkligen var relevanta för Sveriges speciella förutsättningar blev dock rätt lite diskuterad. Den nära samordning som faktiskt ägde rum mellan arméns och flottans strategiska tänkande och arbetsuppgifter när båda koncentrerade sig på rent defensiva uppgifter, fick inte något genomslag i militär teori eller offentlig debatt, trots att omställningen var stor och för framtiden avgörande. Efter 1870-talet diskuterades inte längre öppet det faktum att hela krigsmakten var inriktad på ett krigsfall där Ryssland var angriparen och en sjöburen invasion av mellan-

19. Julius Mankell, se artikel av Göran Andolf i Svenskt Biografiskt Lexikon, band 25.

20. Per Thullberg, Krigsmaktens högsta ledning 1895-1920. Från kongungslig makt till parlamentarisk kontroll och professionell ledning, Stockholm, 1986.

sverige det stora hot som både flotta och armé planerade och övade för att möta. Den strategiska helhetsbilden fanns sannolikt som en inofficiell och "tyst" kunskap inom den militärpolitiska eliten. Det var först när nya grupper, utanför denna elit, under tidigt 1900-tal snabbt tog över politisk kontroll och regeringsansvar, som en offentlig debatt och formella utredningar om avvägningsfrågor och övergripande strategi bröt ut.²¹

Den första skrift som Raab publicerade var "Några ord om tidens kraf på lätt infanteri" (1857). Den utarbetades under hans tid vid Allgemeine Kriegsschule men handlar inte om preussiska förhållanden. Skriften var en studie i det lätta infanteriets framväxt och den betydande roll som det fått i den franska armén under kriget på Krim 1854-55. Samma år utkom även en av Raab gjord översättning från franska av hertigen av Aumales skrift "Zuaverna och fotjägarna".²² Lätt infanteri var jägarbetonade elitförband som, självständigt eller under större fältslag, uppträdde i spridda formeringar som skitiralfjörer. Sådant lätt infanteri var väl utbildad, fysiskt topptrimmat och ofta beväpnat med långskjutande precisionsvapen av annat slag än den traditionella muskötens som linjeinfanteriet använde. Under Krimkriget hade franska skitiralförband, utbildade för krig i Algeriet, och Vincennes jägarna utmärkt sig särskilt. Raabs skrift var till stor del en stu-

21. Kent Zetterberg, *Militärer och politiker. En studie i militär professionalisering, innovationsspridning och internationellt inflytande på de svenska försvarsberedningarna 1911-1914*, Stockholm, 1988.

22. Raab 1857, Henri d'Orleans, hertig av Aumale, *Zuaverna och fotjägarna* (i översättning av Hugo Raab) Stockholm, 1857, Tiselius 1953, s. 20-22.

die av dessa erfarenheter, bl a med ryska officerares rapporter om striderna som underlag. Han framhöll att soldater som fått god utbildning i skjutning och individuellt uppträdande och som genom fysisk träning blivit snabba och uthålliga, numera kunde spela en betydande och rentav avgörande roll i strider mellan stora arméer genom flankerande operationer, prickskytte mot fientlig artilleripersonal och förmåga att utnyttja bruten terräng som var olämplig för linjeinfanteri med dess stela formationer.

Hugo Raabs skrift avslutades med ett förslag om hur lärdomarna borde utnyttjas i Sverige. Han tänkte sig att de tre värvade infanteriregementena; de båda gardesregementena i Stockholm samt Värmlands fältjägare, borde ombildas till verkliga elitförband med inriktning mot tjänst som lätt infanteri. Detta krävde reformer och ökade förmåner för att locka en verklig elit till dessa förband. Men Raab funderingar kom att gå längre. De tre regementena borde även utvecklas till förebild för det övriga infanteriet. Vad det skulle betyda utvecklade han inte i skriften men i avslutningen framhölls att lätt infanteri präglades av god skjutskicklighet, förmåga att uppträda självständigt i spridd formering och förmåga att genom att utnyttja terrängen finna svaga punkter i fiendens formering för att bryta igenom denna. Soldater borde utbildas så att de bibringades eget omdöme och självständighetskänsla, en plädering som Raab avslutade med att citera Karl XII:s exercisreglemente från 1701: "i handgemäng med fienden brukas icke kommando-ord, utan hvar och en gör sitt bästa".

En armé uppbyggd kring enskilda soldater med självstän-

digt omdöme och förmåga att agera efter eget initiativ på slagfältet var något annat än de traditionella arméernas betonande av maskinmässig precision i manövreringen av tätt sammanslutna linjer eller kolonner. Det var ett budskap som naturligtvis passade väl in i tidens allmänna uppvärdering av individualism, initiativförmåga och den enskildes förkovran som en grund för samhällliga framsteg. Hugo Raab var med all sannolikhet influerad av detta liberala tänkande och han sökte i denna skrift finna praktiska tillämpningar för det inom armén. Skriften om lätt infanteri visar att redan den mycket unge Raab hade ett starkt, och av internationella erfarenheter styrt intresse för de infanteritaktiska innovationer som senare blev en hörnsten i hans syn på behovet av svenska armsreformer. Det fanns däremot inget i skriften som pekade fram mot värnpliktsarmen. Den betydelse han tillmätte det elitbetonade lätta infanteriet kunde tvärtom ses som ett argument för en yrkesarme.

Hugo Raabs främsta insats som analytiker av ett samtida krig är skriften "Kriget i Italien 1859". Den skrevs ursprungligen som artikelserie för Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1859 i nära anslutning till krigshändelserna på sommaren detta år.²³ Raab var nu 28 år och hade i november 1858 erhållit avgångsexamen från Allgemeine Kriegsschule. Den 90-sidiga skriften ger en analys av operationernas förlopp som visar att hans preussiska krigshögskoleutbildning givit honom god förmåga att se sammanhang mellan politiska ambitioner,

23. Hugo Raab, Kriget i Italien 1859. Militäriskt utkast, Stockholm, 1860. Tidigare publicerad i Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1859, s. 469-506, 529-559 och 569-598.

strategi, logistik, teknik och händelseförloppen på det taktiska planet. Skriften innehåller däremot inga tankar om vilka erfarenheter som den svenska armén särskilt borde ta till sig.

Det gör däremot skriften "Om ändamålet med Stockholms befästade", vilken var ett inlägg i den svenska försvarsdebatten i polemik mot en annan ung militär tänkare på uppåtgående, Julius Mankell. Mankell hade 1859, med hänvisning till internationella erfarenheter, föreslagit att Stockholm skulle byggas ut till ett befäst härläger dit den svenska armén skulle koncentreras vid ett ryskt storanfall. Den ingick i en debatt om Stockholms befästade som sannolikt inspirerats av den långa belägringen av Sevastopol 1854-55.²⁴ Raab – och flera andra debattörer – framförde gentemot detta den sedan årtionden etablerade svenska centralförsvarsprincipen. Han framhöll bl a att armén i fredstid var spridd över landet och därför inte vid ett överraskande anfall skulle hinna koncentreras till vad som i praktiken var en gränsfästning. Däremot borde Stockholm befästas för att, med stöd av huvudstadens garnison och beväringssmanskap kunna stå emot ett överraskande angrepp och erbjuda segt försvar mot begränsade fiendliga förband, detta inte minst för att hindra att fienden fick kontroll över Mälaren. I Raabs tänkande – som senare blev Generalstabens – var det nämligen av stor vikt att armén kunde koncentreras till områdena kring Mälaren och Hjälmaren utan att störas av att fienden med Stockholm som bas opererade på insjöarna. Det

24. Hugo Raab, Om ändamålet med Stockholms befästade i anledning af löjtnant J. Mankells skrift i samma ämne, Stockholm, 1860, J. Mankell, Hvilket bör ändamålet vara med Stockholms befästade? Några undersökningar svenska folket tillägnade, Stockholm, 1859, Rosell 1982, s. 37-40, 46.

originella med Raabs skrift var inte hans stöd för den etablerade doktrinen utan hans genomgång av hur andra länder resonerade i samma fråga. Han fann då att Preussen, Österrike, Frankrike och Belgien hade tänkt sig att använda befästa armläger av den typ Mankell föreslog som en sista reträttplats för en slagen fältarme, inte som gränsfästning. Något förslag att bygga en sådan reträttplats framförde han inte, rimligen därför att Sverige redan hade en sådan fästning i Karlsborg.

Efter återkomsten från tiden som krigsfrivillig i Danmark 1864 kom Hugo Raab att snabbt bli en central person i arbetet med att reformera den svenska armén. Raab blev sekreterare i fälttjänstreglements-kommitten 1864, lärare i taktik, reglemente, krigskonst och krigshistoria samt en flitig författare av härordningsförslag åt krigsministrarna. Det sistnämnda arbetet utförde han på Lantförsvaret kommandoexpedition där han år 1872 blev chef. Frågan om i vad mån Raabs egna åsikter och erfarenheter från de samtida krigerna kom att präglade dessa arbeten har här inte undersökts eftersom det inte är sannolikt att de återspeglar Raabs personliga åsikter. De regeringar han arbetade för före 1870-71 inte beredda att gå in för en ren värnpliktsarme utan arbetade med reformer efter linjen "stam och beväring". Raab framträdde före 1871 sällan skriftligt i den offentliga debatten, vilket kan sammanhålla med att hans tjänsteuppdrag gjorde det känsligt att gå i polemik med regeringen. Han hade dock som riksdagsman 1865-66 tydligt tagit ställning mot regeringens proposition om reformer av den existerande armén av stam och beväring. Raab framhöll att det nu var massorna som gav utslag i krig, förutsatt att de var väl övade och väl ledda. Behovet av talrikt

befäl hade inte minst visat sig under Danmarks krig 1864. Stamtruppen borde därför i första hand övas i att vara befäl så att största möjliga antal värnpliktiga skulle kunna organiseras för försvarskrig inom landet under kompetent ledning. Detta var en tydlig skillnad till den officiella linjen där arméns fältstyrka i första hand skulle bestå av stam samt en fjärdedel av bevärningen (50 000 man) medan huvuddelen av de värnpliktiga bara skulle få kort utbildning.²⁵

Hugo Raabs personliga åsikter i dessa frågor framträder främst i hans verksamhet i Krigsvetenskapsakademien. Han var där i slutet av 1860-talet föredragande i vetenskapsgrenen taktik (från 1870 namnändrad till krigskonst), samt redaktör för akademiens tidskrift från 1869. I dessa egenskaper författade han korta men synnerligen intressanta texter som tillsammans gav en väl genomarbetad syn på hur en ny armé skulle kunna försvara Sverige. Som föredragande i taktik höll Raab på högtidssammanträdet 12/11 1868 ett anförande koncentrerat på taktiska frågor. En utvidgad version av denna text publicerades i början av 1870 i akademiens Handlingar som årsberättelse i taktik.²⁶ Raab koncentrerade sin framställning till infanteriet som nu enligt honom mer än någonsin framstod som huvudvapnet. Utgångspunkten var en genomgång av en rad utländska armsers nya exercisreglementen, vilket var den då gängse termen för taktiska reglementen – hur trupp och soldat skulle övas i att uppträda under strid.

25. Tiselius, 1953, s. 85f.

26. "Uppläst 12/11 1868" (Krigsvetenskapsakademiens högtidsdag), Hugo Raabs samling, Krigsarkivet, volym 3, Årsberättelse i taktik av Hugo Raab, Krigsvetenskapsakademiens Handlingar 1870, s. 89-118.

Raab övergick emellertid snabbt till att framföra ett bestämt ställningstagande till hur arméns utbildning borde utformas och målen för denna utbildning. Under fred borde såväl befäl som trupp utbildas till verkliga soldater, som vid varje tillfälle kunde fatta beslut om vad som borde göras och välja den taktik som behövdes för att utföra beslutet under olika förhållanden.

Exercisreglementet borde därför äga elasticitet så att grundformerna lätt kunde anpassas efter olika förhållanden och "underlätta den taktiska improvisationstalenten". Raab betonade även behovet av sammanhållning i rotar och kompanier till "stridskamratskap". Han framhöll att särskilda tiraljörplutoner (lätt infanteri) inte längre användes i andra länder utan att hela kompanier skulle kunna utföra tiraljörstrid. Här kunde Raab således hävda att utvecklingen för det lätta infanteriet internationellt snabbt hade gått i den riktning som han förutspått i sin skrift från 1857. Raab fortsatte med en analys av de nya lång- och snabbskjutande eldhandvapnens inverkan på taktiken. Många ansåg att de skulle betyda en fullständig revolution i krigskonsten medan Raab anslöt sig till dem som menade att behovet av förändringar endast marginellt ökat utöver det behov som redan tidigare funnits. Uppfinningar måste utprovas vilket tog tid men människorna och marken på vilka strider utkämpades var oförändrad.

Raabs ställningstagande kan synas överraskande konservativt men i fortsättningen gör han det tydligt att hans tanke var att tekniken i sig inte borde stå i centrum för en analys - det var truppens utbildning och terrängen som borde vara det centrala. Behovet av och möjlighet till reformer av taktik och

utbildning hade enligt Raabs synsätt funnits redan före den tekniska revolutionen men nu hade de blivit oundvikliga och akuta. Infanteriets eld hade snabbt vuxit i kraft och ovillkorligen tvingat stridande att mindre än förr utsätta sina truppmassor för denna eld. I stället för att ställa upp trupperna i slutna formeringar som skulle manövreras enhetligt var det nu nödvändigt att sprida ut trupperna i glesa tiraljörinjer där enskilda soldater och små grupper kunde agera på eget initiativ även om tiraljörinjerna kunde följas av slutna formeringar med möjlighet att avge kraftig eld på längre avstånd. Raab gav därefter exempel på de komplicerade manövrer och formeringar som numera krävdes för att infanteriet skulle kunna agera framgångsrikt. De nya vapnen ställdes således krav på *”en vida bättre utbildning och större skicklighet både hos befäl och trupp än den som i allmänhet finnes”* (i Sverige). Befäl på låg nivå måste vara beredd att snabbt ta självständiga beslut och utföra snabba manövrer, vilket hos truppen krävde mer ordning, stadga och lystring, något som enbart kunde nås genom långa övningar. Raab avslutade detta med skarp kritik av hur övningarna med arméns indelta stamtrupp utformades. Här stod manövrering av bataljoner på exercisfält i centrum. Han slutade med att starkt beklaga att de stora ansträngningar som i andra länder gjordes för att ständigt hålla trupperna väl övade inte hade någon motsvarighet i Sverige, vare sig för stam eller beväring.

I talet inför Krigsvetenskapsakademien i november 1868 hade Raab avslutat framställningen med en anmärkningsvärd slutsats om hur taktiska förändringar påverkade läget i Europa. Han ansåg att den franska armén hade genomfört

överilade taktiska reformer som man nu höll på att rätta till. Denna armé var därför i ett övergångstillstånd som för "åtminstone den närmaste framtiden torde vara Europa den säkraste borgen, att freden åtminstone ej af Frankrike kommer att störas". Med tanke på att talet hölls på Akademiens högtidssammanträde med många företrädare för etablissemanget på plats är kritiken mot den i Sverige så beundrade franska armén anmärkningsvärd. Mindre än två år senare, på sommaren och hösten 1870, visade erfarenheterna från fransk-tyska kriget att Raabs bedömning hade haft fog för sig, även om svagheterna i den franska armén gällde betydligt mer än enbart infanteriets taktik.

Raab följde intensivt med i krigsutvecklingen 1870 och det är sannolikt redaktören (Raab) som var författare till många av de osignerade artiklar som i Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift refererade händelseförloppet. I november 1870 finns en sammanfattande analys som till stil och innehåll är sådan att Raab måste vara författaren. I denna artikel koncentrerades intresset på det preussiska värnplikssystemets fördelar jämfört med det franska systemet med långtids-tjänstgörande soldater. Den franska armén hade enligt Raab i realiteten varit en soldatesk som tjänat kejsar Napoleon III mot inre fiender, och Frankrike hade till följd av självgodhet och inre politiska låsningar inte tagit till sig andras utveckling. Värnplikssystemet hade bl a fördelen att även den bildade delen av befolkningen kom in i armén och kunde tjänstgöra som befäl, något som i det moderna kriget med dess krav på initiativ på låg nivå, var en stor fördel. Den franska yrkesarmen hade kämpat tappert men med påfallande brist på initia-

tivförmåga, och när yrkessoldaterna till stor del gått förlorade kunde de hastigt mobiliserade och föga utbildade värnpliktiga inte göra effektivt motstånd.²⁷

Detta krig är uppenbart orsaken till att Hugo Raab under hösten 1870 sammanfattade sitt tänkande om behovet av svenska försvarsreformer i artikeln "Bör och kan svenska folket försvara sig?", publicerad i nummer 1, 1871 i Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift.²⁸ Raab gav här en kraftfull plädering för en total reorganisering av lantförsvaret till en värnpliktsarme och en skiss till hur en sådan kunde användas operativt för att försvara Sverige mot invasion. För tidskriften var det sistnämnda ytterst ovanligt och likartade artiklar skulle inte återkomma i krigsmaktens ledande tidskrift under mer än ett halvt sekel.²⁹ Artikeln är uppenbart skriven för att dra nytta av det intresse som det pågående kriget väckt för försvarsfrågor, men analysen måste vara resultatet av en längre tids tankeverksamhet. Den inleddes med att framhålla att Danmark efter de bittra erfarenheterna 1864 inte reagerat med att avrusta utan med reformer av försvaret. Små länder borde och kunde försvara sig mot stormakter. Raab framhöll vidare att Sverige och Norge tillsammans hade sex miljoner innevånare och att de vid ett uttag av 5 % av befolkningen – vilket Preussen nått 1813 – skulle kunna mobilisera 300 000 man. Raab ansåg att detta kunde ge underlag för en linjearme av väl övade soldater på 150 000 man, men han gick inte när-

27. Kriget mellan Tyskland och Frankrike, XIV, Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1870, s. 673-686.

28. Bör och kan svenska folket försvara sig?, Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1871, s. 1-22, även tryckt som separat skrift.

29. Glete, 1996, s. 233f.

mare in på hur en gemensam unionsarme skulle utformas. Sveriges andel av linjearmen skulle utgöra drygt 100 000 man, en styrka som i de följande årtiondenas svenska försvarsdiskussion blev normerande för vad som kunde och borde åstadkommas med en ny värnpliktsarme. Raab framhöll att erfarenheterna från det fransk-tyska kriget entydigt talade för värnpliktsarmens överlägsenhet, och han ansåg det inte erforderligt att ytterligare argumentera för det. I stället sökte han, med ledning av de senaste årtiondenas krigserfarenheter, belägga att den svensk-norska linjearme på 150 000 man som han föreslog verkligen var tillräcklig. Raab framhöll då att förhållandena var annorlunda än i det pågående fransk-tyska kriget där långt större arméer hade förts i fält. För en invasion av Sverige stod i praktiken endast sjövägen till förfogande eftersom vägen över Haparanda med hänsyn landets fattigdom och bristen på kommunikationer inte var framkomlig för en stor armé. Fiendens beroende av sjöförbindelser var enligt Raab (och, ska det tilläggas, enligt de flesta dåtida svenska militära tänkare) en avgörande orsak till att en invasion skulle kunna begränsas till en sådan omfattning att det var möjligt för Sverige (och Norge) att ställa upp ett realistiskt försvar. Han pekade på att Storbritannien och Frankrike lyckats sätta i land 62 000 man vid landstigningen på Krim 1854 men de var Europas båda ledande sjömakter. Mer än så kunde ingen fiende förväntas sätta i land på en gång i Sverige. Vid en fortsatt invasion skulle det i första hand vara fiendens underhållsresurser som skulle begränsa invasionsarmens storlek. Raab pekade här på att de allierade (Storbritannien, Frankrike, Sardinien, Turkiet) aldrig lyckats underhålla mer än 180 000 man

på Krim samtidigt. Möjligheterna att hämta underhåll i det ockuperade landet var, enligt vad Raab tyckte sig se i det pågående kriget i Frankrike, begränsade.

Raab hade även synpunkter på hur krigsindustrin borde vara lokaliserad, detta bl a mot bakgrund av de aktuella erfarenheterna från Frankrike, där armén delvis nyuppsattes efter det att betydande delar av landet ockuperats. De existerande gevärsfaktorierna (i Eskilstuna och Husqvarna) låg i alltför utsatta områden och ett nytt borde förläggas till Fryksdalen i Värmland. Även kanontillverkningen i Finspong låg i ett alltför exponerat läge, men Raab angav ingen ort för ett nytt styckebruk. En betydande del av texten handlade om hur svenska och norska järnvägslinjer borde planeras för att passa ihop med försvarets behov. Detta var uppenbart en följd av att det senaste decenniets krig visat järnvägarnas stora betydelse, vilket Raab även uttryckligen angav i texten. Bl a framhöll han starkt behovet av järnvägslinjer längs Mälarens norra och södra stränder som stöd för arméns operationer i detta, enligt Raab, avgörande område. Strategiskt sett företrädde Raabs artikel däremot inget nytänkande. Trots att han i denna skisserade hur en stor och väl förberedd värnpliktsarmé skulle operera så är de strategiska principerna likartade de som gällt sedan tidigt 1800-tal även om Raabs idéer sannolikt var mer "mälardalsorienterade" än de som en gång lett till anläggandet av Karlsborgs fästning. Armén skulle kraftsamlas mellan Mälaren och Hjälmarens och fästningar och järnvägar borde anpassas till detta. Stockholm borde försvaras hårdnackat, men huvudarmén skulle inte sättas in här, och ett uppgivande av huvudstaden borde inte ses som en katastrof.

Raab hade således inte tänkt sig att arméns reformering skulle betyda att centralförsvarsprincipen skulle ersättas av någon form av periferiförsvar i syfte att hindra en fiende att överhuvudtaget komma i land i Sverige. Syftet var snarare att göra armén verkligt operativt användbar enligt den gällande strategiska doktrinen. Erfarenheterna från det pågående kriget kan till och med ha stärkt motviljan mot att exponera armén nära gränsen – den franska katastrofen inleddes med att arméns framskjutna förband isolerades av överlägsna tyska trupper. 1866 års krig hade också avgjorts mycket snabbt genom att den österrikiska armén besegrats i gränsområdena. Outtalat kan även ambitionen att få med starka norska trupper till försvaret av Sverige ha spelat en roll. Det kunde av politiska och militära skäl ta tid att få fram dem långt österut men möjligheterna att de skulle komma borde bli bättre om striderna kom närmare Norge. Raabs tankar om att flytta vapenindustrierna till den Skandinaviska halvöns mest centrala delar visar också på att han föreställde sig att ett framtida krig skulle avgöras genom att fienden fördröjdes och försvagades genom utdragna underhållslinjer och behovet att avdela trupp för att kontrollera ockuperat territorium. Sverige kunde aldrig snabbt besegra en invaderande stormakt men försvar var meningsfullt om stormakten inte kunde driva fram en avgörande seger och om Sveriges huvudarmé förblev intakt och kunde försörjas med nya vapen.

Hugo Raabs skrift var ovanlig såtillvida som han i skissen till operativ planering angav ett mål för både flottans och arméns användande. Flottan skulle ”*skydda Stockholms skärgård, spärra inloppet till Mälaren och hindra en fientlig land-*

stigning uti Södertörn och den närmast hufvudstaden belägna delen af Roslagen”, och om möjligt borde denna ambition utsträckas till hela kuststräckan mellan Gävle och Söderköping. Det första målet avsåg sannolikt vad den existerande flottan kunde tänkas klara av, medan det mer ambitiösa bör ses som Raabs tanke om vad en förstärkt framtida flotta borde ha som ambitionsnivå. I sista hand skulle flottan om Stockholm gick förlorat dra sig in i Mälaren och samverka med arméns huvudstyrka i detta område som Raab såg som krigsavgörande. Flottan (den svenska och den norska) skulle även söka förhindra blockad av Sveriges och Norges kuster. Han ställde sig negativ till att behålla Karlskrona som befäst bas, en just då aktuell fråga inom försvarsdebatten. Raab ansåg att flottans uppdelning mellan Karlskrona och Stockholm var olycklig och att den del som fanns i den södra basen riskerade att gå förlorad för försvaret, medan en flotta baserad i Stockholm aktivt kunde delta i försvaret av det mest hotade området, Mellansverige. Om flottan kunde försvara Stockholms skärgård vore det av ”ofantlig vigt för hela landets försvar”. Raab såg optimistiskt på detta eftersom skärgården i kombination med minor och moderna fartyg borde vara lätt att försvara mot en fiende som sökte sätta i land en stor armé.

Om uttalandet jämförs med Raabs öppet redovisade syn på arméns operationsplaner förefaller han mena vad han säger om flottan. För honom var Mellansverige det helt avgörande operationsområdet, och om flottan kunde förhindra ett frontalangrepp på Stockholm och Mälaren och tvinga fienden att välja en landstigningsplats långt norr eller långt söder om Mälardalen, så underlättades arméns operationer påtagligt.

Just denna del av artikeln vållade emellertid kraftig opposition från Karlskrona och Tidskrift i Sjöväsendet. Av allt att döma var orsaken främst Raabs ställningstagande i den aktuella och infekterade frågan om moderniseringen av Karlskronas befästningar, en fråga som avgjordes på ett för den södra örlogsbasen positivt sätt på 1871 års riksdag.³⁰ Från Karlskrona hävdades att just denna hamn var den bästa i Sverige och att den därför var ett sannolikt mål för en invasionsarmé. För Raab var tanken att en fientlig landstigning i Karlskrona skulle vara ett allvarligt hot mot Sverige sannolikt smått absurd. Hugo Raabs tänkande var egentligen inte oförenligt med en central roll för flottan i ett invasionsförsvar, men han hade en annan syn än Karlskronaintressenterna på vilken del av landet som var mest hotat. Intressant nog var det en företrädare för flottan som opponerat sig mot hans tankar 1871, Fredrik Wilhelm von Otter, som under de följande åren utformade en ny sjöförsvardoktrin som passade in i Raabs och den nya Generalstabens strategiska tänkande. Den centrala tanken i den nya doktrinen var att flottan skulle utformas för att angripa en invaderande fiendes transportflotta, försvara landets viktigaste hamnar (viktiga som utlastningsplatser för en invasionsarmé) samt behärska insjöarna.³¹

F. W. von Otter blev 1874 sjöförsvarsminister och som

30. F. W. von Otter, Om de fördelar som nyare tiders uppfinningar bereda för kustförsvaret samt den nytta vi deraf borde kunna draga, Föredrag i Kungl Örlogsmannasällskapet 15/2 1871 (feldaterat till 1870), Tidskrift i Sjöväsendet, 1871, s. 39-57, i sht s. 57, Hvartil skola vi då använda vår flotta? (osignerat debattinlägg), Tidskrift i Sjöväsendet 1871, s. 58-62.

31. Glete, 1985, s. 69-81.

sådan den centrala personen i regeringens arbete med att förverkliga de nya idéerna för flottan, samtidigt som Hugo Raab sedan slutet av 1873 som generalstabschef hade en likartad nyckelposition i arbetet med att reformera armén. von Otters ambition var främst att tillföra flottan snabba och sjögående fartyg med möjlighet att genomföra taktiskt offensiva operationer mot en fientlig flotta av trupptransportfartyg. Hugo Raab gillade uppenbarligen tanken, vilket framgår av hans föreläsningar i Krigskonst 1873 där han nämnde att fiendens möjligheter att föra förstärkningar över Östersjön skulle försvåras om flottan hade snabbgående fartyg som störde dessa transporter. Flottans uppgift var att hindra fienden att landstiga på de platser som var gynnsammast för fienden samt att försvåra transporterna genom att utsätta transportflottan för hot om angrepp.³² Detta skulle ”i väsentlig grad” verka hämmande på fiendens operationer till lands, även om flottan aldrig enligt Raab kunde ersätta ”de levande stridskrafterna till lands” som den utslagsgivande kraften i försvaret. Eftersom centralförsvarsprincipen gick ut på att fördröja och försvaga en anfallande fiende passade flottans nya doktrin väl ihop med arméns doktrin sådan den utvecklades av generalstabschefen Raab. Ironiskt nog förefaller det som om F. W. von Otter ännu på 1890-talet inte accepterat eller förstått centralförsvarsprincipen för arméns del, trots att hans egen sjöförsvardoktrin var väl anpassad till denna.³³

32. Hugo Raab, Föreläsningar i krigskonst 1873, I, fol 10, 42-44, Hugo Raabs samling, krigsarkivet, volym 2. Raabs tankegång om angrepp på transportflottan med snabba fartyg ligger nära flera programmatiska (osignerade) artiklar som publicerades i Tidskrift i Sjöväsendet 1873, s. 210-216, 238-270 och 271-281.

I dessa frågor hade vare sig flotta eller armé några internationella förebilder att falla tillbaka på. Man var hänvisad till att tänka själv. I vad mån det var en lycklig slump, en obönhörlig strategisk och teknisk logik eller ett diskret ingripande från Oscar II (som från olika sammanhang kände både Raab och von Otter och som sannolikt befrämjade deras karriärer), som gjorde att två relativt unga och snabbt stigande officerare utformade ett strategiskt tänkande där armé och flotta kunde samverka och undvika uppslitande inbördes strider under flera årtionden framåt har aldrig blivit fullt klarlagt.³⁴ Ställningstagandena bland tongivande yngre officerare inom armén och flottan samt inom den militärpolitiska eliten (regeringskretsar och högre officerare) under åren 1871 till 1875 var emellertid avgörande för lång tid framåt. Försvarsfrågan kom att handla om hur den stora och väl utbildade värnpliktsarmén och den sjögående kustförsvars- eller anti-invasionsflottan skulle förverkligas, och den militära planeringen inriktades på enbart försvar, inte på deltagande i eventuella allianser och en aktiv utrikespolitik.

33. Arvid Cronenberg, *Från Karlsborg till Boden. Tillkomsten av Bodens fästning mot bakgrund av tidens operativa teori*, i B. O. Nyström & S. Skeppstedt (red), *Boden. Fästningen, garnisonen, samhället*, Boden, 1990, s. 62-66, se även Glete, 1996, s. 238.
34. Oscar IIs tänkbara roll i den strategiska planeringen på 1870-talet diskuteras i Rosell 1982, s. 47f. Ett odaterat brev från Oscar II till F. W. von Otter (troligen från dennes tid som sjöförsvarsminister 1874-80) i F. W. von Otters samling, Riksarkivet, vol 1, visar att kungen, trots enighet i sak med von Otter, ändrat formuleringar i en av honom skriven promemoria för att förekomma anmärkningar från "systemvapnet". Detta ger en antydning om hur kungen arbetade för att samordna försvarsgrenarna.

Hugo Raab, krigen och den svenska arméns omvandling

Vilken roll spelade Hugo Raab för att kanalisera det omvandlingstryck som raden av krig under åren 1848-71 skapade på den svenska armén? Hade det spelat någon roll för det svenska försvaret om han 1855 satsat på tysk bryggeriteknik i stället för studier av preussisk krigskonst? Kontrafaktiska frågor är nyttiga att ställa men vanskliga att besvara. Det är emellertid uppenbart att individen Hugo Raab gjorde en rad insatser för att finna praktiska militära och militärpolitiska lösningar på akuta problem och det är påfallande att det inte fanns särskilt många vare sig äldre eller yngre officerare som överhuvudtaget tog tag i dessa problem. Den ende yngre arméofficer som sökte samma roll var den tre år äldre Julius Mankell, som hade ett större intresse för skarpskytterörelsen och som stod för en politiskt radikalare liberalism än Hugo Raab. Hans stora tid var 1860-talet men därefter marginaliserades han inom det militära etablissemangen och övergick till att främst vara liberal politiker. Valet av redaktör för Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1869 där Raab slog ut den tidigare redaktören Mankell framstår här som symboliskt.³⁵

Raab förmådde uppleva tidens snabba förändringsprocess med betydligt större känslighet och intensitet än huvuddelen av den svenska officerskåren. Han förmådde även utforma ett konkret och sammanhängande handlingsprogram som på längre sikt visade sig vara både politiskt och militärt realistiskt. Hans intresse för ny infanteritaktik, värnplikt, utbildning, stra-

35. Andolf i Svenskt Biografiskt Lexikon.

tegi, operativ planering och officerskårens intellektuella utveckling var utslag av en snabbt utvecklad helhetssyn på hur en effektiv armé borde se ut i ett nytt samhälle som de flesta aktörer bara hade högst ofullständiga föreställningar om. Raab blev i hög grad en kreativ innovatör, och han hade den för entreprenören kännetecknande egenskapen att under stor osäkerhet om framtiden kunna agera på flera arenor samtidigt för att åstadkomma konstruktiva och praktiskt tillämpbara lösningar som förde utvecklingen framåt. Hans konkreta framgångar var bildandet av Generalstaben och Krigshögskolan samt påbörjandet av en systematisk planering av arméns mobilisering och strategiska användning under försvarskrig. Det var i och för sig mycket betydande resultat för en individ som inte hann verka mer än en kortare tid på ledande befattningar.

För Raab var dock det stora målet härens totala omorganisation till värnpliktsarmé och han lade ned ett stort arbete på hur denna skulle utformas och hur omorganisationen skulle genomföras. Eftersom han inte trodde på att detta kunde genomföras snabbt var det inget misslyckande att han inte fick uppleva att verket fullbordades. Den internationella militära utvecklingen fram till 1914 präglades dock i så hög grad av erfarenheterna från åren 1848-71 att Raabs tänkande länge kunde stå orubbat som vägledning för officerskåren. Tänkan- det inom denna präglades alltmer av den generalstab och den krigshögskola som Raab i så hög grad varit med om att utforma. Mer än någon annan individ kom Raab därmed att prägla den armé som byggdes upp fram till tidigt 1900-tal och som, trots successiva anpassningar till nya förhållanden, levde

Hugo Raab och den samtida krigföringens utveckling (1848-71)

vidare ända till det sena 1900-talets drastiska förändringar.

HUGO RAAB OCH SJÖFÖRSVARET

Thomas Roth

Inledning

Denna uppsats skulle kunna göras mycket kort: Hugo Raab tycks inte ha haft några särskilt utvecklade tankar om flottans roll vad gällde försvaret av riket. Detta kan kanske tyckas överraskande eftersom ett militärt hot mot Sverige under 1800-talets senare del rimligtvis måste ha bestått av ett anfall över havet, en kustinvasion. Denna situation gjorde fö att den svenska försvarsproblematiken var unik, inget annat land stod inför en liknande situation. Det kan kanske därför vara av intresse att försöka utreda varför Raab *inte* i någon högre utsträckning ägnade sig åt flottans problem, när han nu var en sådan märkesman när det rör lantförsvarets modernisering. Låt oss börja med att kortfattat beskriva flottans situation fram till 1870-talet, Raabs mest produktiva decennium.

Den internationella marina utvecklingen

Perioden 1850 till 1880 var minst lika omvälvande för världens flottor, som för dess arméer. Krimkriget 1853-56, Nordamerikanska inbördeskriget 1861-65, Andra Slesvigiska kriget 1864, Preus-

sisk-österrikiska kriget 1866 och Tysk-franska kriget 1870-71, medförde stora förändringar.¹ Den tekniska utvecklingen till havs, där segel ersattes av ånga, trä av pansarplåt och rundkullor av spränggranater, kan sägas ha varit större och snabbare än på land. Helt nya medel och motmedel uppfanns vilket ledde till att såväl strategi som taktik utvecklades mycket hastigt. Minor och torpeder innebar att även mindre fartyg nu effektivt kunde hävda sig mot större. En del av denna utveckling ledde visserligen in i återvändsgränder, som rammens återinförande c:a 1860 eller de två ryska cirkelrunda kustförsvarsfartyg (diameter 31 m) som byggdes under åren 1872-77 i försök att kombinera tungt artilleri med litet djupgående. Så sent som 1861 sjösatte visserligen britterna ånglinjeskepp, men redan 1859 innan hade Frankrike sjösatt det första pansarfartyget, fregatten *Gloire*, avsett för strid till sjöss. *Gloire* var utrustad med såväl ångmaskin som segelrigg, men ångmaskinen var redan sedan tio år det viktigaste framdrivningsmedlet för alla stridsfartyg. Rigg behölls för att öka uthålligheten och som reserv vid maskinhaveri. För att lösa problemen med att ställa upp tunga kanoner så att de kunde ge eld i alla riktningar samt att ge pansrat skydd åt dessa pjäser infördes kanontornet. År 1862 byggdes pansarfartyget *Monitor*, det första fartyget med vridbart torn, byggt för nordstaternas räkning av svensken John Ericsson. Idén hade utvecklats parallellt i Förenta Staterna och i Storbritannien och brittiska flottans första tornfartyg kölsträcktes ungefär samtidigt som striden mellan *Monitor* och det s k kassematfartyget *Merrimac* ägde

1. Lindsjö, s. 120-150.

rum.

Andra Slesvigiska kriget 1864 mellan Danmark å ena sidan och Preussen med Österrike å den andra, gav den svenska flottan impulser på närmre håll. Den danska "flytande batteriet" *Rolf Krake*, ett bepansrat fartyg med två kanontorn och hjälprigg, inverkade på striderna till lands genom att utföra kustbeskjutningar, men även klassiska sjöstrider förekom. Sjöslaget vid Helgoland då två danska ångfregatter och en ångkorvett mötte en preussisk-österrikisk styrka om två ångfregatter och tre kanonbåtar kom att avsluta det nio månader långa kriget. Slaget blev oavgjort utan fartygsförluster och vid fredsslutet tvingades Danmark avträda både Slesvig och Holstein. Ett nederlag vid Helgoland skulle troligen ha förvärrat Danmarks nederlag än mer. Eftersom Hugo Raab själv deltog i detta krig, finns möjligheten att hans åsikter om flottans uppgifter grundades på erfarenheterna därifrån. Något direkt stöd för denna uppfattning har jag dock inte kunnat finna.

Det tidigare omnämnda drabbningen vid Lissa ägde rum 1866 mellan österrikiska och italienska fartyg, Italien var i allians med Preussen. Vid striden mellan *Monitors* och *Merrimac* använde det senare fartyget sig av rammtaktik. Ångmaskinernas förbättring som medförde högre fart och ökad manöverförmåga samt fartyg byggda helt i järn gav förutsättningar för en sådan taktik. Slaget mellan österrikiska och italienska fartyg vid ön Lissa i Adriatiska havet år 1866 gjorde också att rammen åter uppmärksammades. Efter fyra timmars strid hade italienarna förlorat ett bepansrade fartyg genom ramning (ett annat hade exploderat), trots att de österrikiska fartygen inte var utrustade med någon egentlig ramm. Fram till seklets slut

kom nu de flesta länders större fartyg att utrustas med ramm, trots att den snabbt blev inaktuell. Artilleriets och senare torpedens utveckling medförde nämligen att sjöstrid kom att föras på allt längre avstånd. Närstriden försvann så gott som helt och den lyckade ramningen vid Lissa blev en engångsföreteelse var betydelse överdrevs.

Under samma år som slaget vid Lissa utkämpades använde Österrike minor för försvaret av vissa kustavsnitt och några år senare utarbetades den första tillförlitliga avfyringsanordningen för kontaktminor. Minor hade dock redan använts under Krimkriget och under Amerikanska inbördeskriget. Utvecklingen gick snabbt framåt och i Sverige tillsattes år 1863 en kommitté för att utprova vissa mintyper. Kommitténs arbete, varom mera nedan, ledde till att en särskild minavdelning inom flottan bilades år 1870. I skärgårdarna utanför Stockholm och Karlskrona anordnades fasta minförsvarssystem med kontrollerbara mineringar.

Under det nordamerikanska inbördeskriget hade sydstaterna försökt använda små, låga farkoster som i förstaven hade en framskjutande stång med en sprängladdning. Dessa skångtorpeder kom snart att användas vid de flesta av världens flottor och särskilda stångtorpedbåtar konstruerades. Dessa kunde bl.a. användas för överraskande anfall i skärgårdar, där de hade goda möjligheter att hålla sig dolda. Samtidigt med stångtorpeden utvecklades bogsertorpeden som hade längre räckvidd och som kunde användas på öppna havet. Sverige inköpte 1871 tio bogsertorpeder för utprovning av det nya vapnet, men detta ledde inte till ytterligare anskaffning. År 1866 konstruerades den första egentliga torpeden av engels-

mannen Robert Whithead för Österrikes räkning och på mycket kort tid blev det nya avancerade vapnet en komponent i de flesta örlogsflottor. De pansrade fartygen stod nu inför ett helt nytt hot. Sverige inköpte tjugofem torpeder 1876, som hade en kaliber av 38 cm och en fart av 19 knop. Distansen var 400 meter och laddningen bestod av 26 kg bomullskrut. Det dröjde till 1910 innan Sverige började med egen torpedtillverkning.

Den svenska flottan 1850-1880

Vid seklets mitt levde den svenska flottan fortfarande på arvet efter såväl den gamla högsjöflottan som skärgårdsflottan. Vid slutet av 1850 bestod flottans stridsfartyg bl a av 8 linjeskepp (två under byggnad), åtta fregatter, 96 kanonslupar, två ångkorvetter och ett mindre ångfartyg.² Ångan hade gjort sitt intåg i och med att hjulångkorvetten *Thor* sjösattes 1841, men sedan dröjde det till 1854 innan linjeskeppet *Karl XIV Johan*, sjösatt 1824, byggdes om till ånglinjeskepp.

För att rationalisera framställningen kan de doktriner som var rådande för flottan under senare hälften av 1800-talet beskrivas på följande sätt:³

1. *Positions- och skärgårdsförvar*: Denna inriktning kan sägas ha varit ett arv från skärgårdsflottan och levde i hög grad kvar under 1860- och 1870-talen. I första hand skulle inseglingslederna mot Stockholm försvaras och därigenom ersätta den ofta diskuterade fästningsutbyggnaden runt huvudstaden. Det var dessa tankar som låg bakom flottans delning 1865/66 då Kungl. Skärgårdsartil-

2. Glete, s. 49.

3. Glete, s. 41.

leriet bildades (baserat i Stockholm), med denna typ av krigsföring som huvuduppgift. Den fartygstyp som symboliserade denna doktrin var de 10 små pansrade kanonbåtar (senare kallade 3. klassens pansarbåtar) som levererades 1868-75. Denna doktrin hade politiskt stöd i bondeståndet, senare i Andra kammaren.

2. *Offensivt skärgårdsförsvar.* Denna doktrin är svår att sammanfatta, men kan sägas vara en kompromiss mellan doktrin 1 och 3. Positions- och skärgårdsförsvar är här ryggraden i kustförsvaret, men man har även viljan att nå större resultat genom framstötter med snabba fartyg eller genom rörliga operationer med defensivt starka pansarfartyg. Vid uppdelningen 1865/66 avsågs Kungl. Flottan (stationerad i Karlskrona) ägna sig åt denna verksamhet. De fartyg som byggdes för detta ändamål var ångfregatten *Vanadis* 1862 och ångkorvetten *Balder* 1870. De avlöstes på 1870-talet av de för ändamålet speciellt byggda snabba kanonbåtarna av *Blenda*-klassen.
3. *Angrepp mot transportflottan samt positionsförsvar.* Denna doktrin är intressant då den kom att vara vägledande för flottans upprustning under 1880- och 1890-talen. Huvudsyftet var att agera vid själva invasionstillfället när den fientliga invasionsflottan närmade sig den svenska kusten. Detta krävde sjögående fartyg som snabbt kunde ta sig till platsen och bryta igenom den eskorterande flottan. Skärgården skulle utnyttjas som skydd och basområde för den sjögående kustförsvarsflottan, samtidigt som den skulle vara en försvarslinje mot fientliga flottor. Här skulle små fartyg, minor och befästningar utnyttjas. Mot den fientliga invasionsflottan kunde en mängd olika fartygstyper användas. Medelstora kustpanzerskepp, mindre kryssare, snabba kanonbåtar och olika slag av torpedfartyg var tänkbara alternativ. Under den här aktuella perioden var snabba kanonbåtar (*Blenda*-typen, 1. klass pansarbåtar (*Svea*-typen), sjögående torpedfartyg

(*Ran*) och de lätta torpedbåtarna avsedda för denna doktrin.

4. *Slagflottedoktrinen*. Detta var den traditionella svenska doktrinen för en sjögående flotta. Den avvecklades som officiell vägledande doktrin i och med att de traditionella linjeskeppen slopades på 1860-talet, efter att man försökt modernisera dem till ånglinjeskepp. Under åren 1860-65 levde dock tanken på att bygga upp en pansrad linjeflotta, vilket också förordades av 1861-62 års parlamentariskt förankrade sjöförsvarskommitté.

Som framgår ovan var utvecklingsarbetet inom flottan minst lika omfattande som inom armén och olika kommittéer och utredningar kom att arbeta med sjöförvarsfrågor under en följd av år. Det skulle föra för långt att här gå in på de olika förslagen som utarbetades och de resultat dessa fick. Det räcker här med att nämna 1861 års sjöförsvarskommitté, 1863 års minkommitté, utredningen som ledde till uppdelningen i skärgårdsartilleri och flotta 1866 (återförenad redan 1873) samt 1880 års fartygskommitté. Viktiga i sammanhanget är också sjöminister Leijonhufvuds uttalanden i 1871 års statsverksproposition och sjöminister von Otters dito i 1875 års proposition. Leijonhufvud ansåg att flottan skulle ha tre huvuduppgifter, nämligen att genom offensiva företag hålla fienden borta (vilket av kostnadsskäl var uteslutet), att ge armén stöd vid försvar av vissa kuststräckor samt att tjänstgöra som hjälp åt en allierad sjömak. von Otter hävdade däremot att målen borde vara att:

- Utestänga fientliga flottor från de viktigaste hamnarna
- Försvåra, om icke förhindra, landsättandet av fientliga trupper vid våra kuster, var än sådan landsättning företas

Om en fiende lyckats landstiga, oroa och försvåra hans kom-

munikationer med eget land samt genom operationer på våra insjöar och andra inlandsfarvatten understödja egen och motverka en fientlig härs framträngande.⁴

Dessa formuleringar kom att spela en betydande roll då regeringarna kom att följa denna linje i cirka 30 år framåt. Alla fartyg som byggdes under de följande årtiondena var anpassade till dessa mål och då i synnerhet till punkt 2, invasionsförsvaret. Utan att i detalj gå in på de olika fartygstyperna som gick av stapeln under perioden, bör dock den första monitoren (2. klass pansarbåt) *John Ericsson* sjösatt 1865, nämnas, såväl som 1. klass kanonbåten *Blenda*, sjösatt 1874. Dessa två innebar nämligen viktiga teknikomslag i flottans historia.

Utvecklingen innebar att flottan i slutet av 1880-talet förfogade bl a över fyra monitorer, tio pansarbåtar, åtta opansrade kanonbåtar, tio dito av mindre typ, ett sjögående torpedfartyg och sju stångminbåtar.⁵ Bestyckningen på dessa fartyg var nästan enbart räfflade pjäser tillverkade under 1870-talet. Vid denna tid uppgick flottans personal bl a till 228 officerare, 270 underofficerare, 360 underofficerskorpraler, 720 korpraler, 1 020 stamanställda sjömän samt omkring 1 500 värnpliktiga per år. Det gamla båtsmanshållet med anor från 1680-talet, var under avveckling och vakantsattes helt år 1887.⁶

Raab och flottan

Så kommer vi då fram till denna uppsats kärnfråga: Vad ansåg

4. Glete, s. 74.

5. Glete, s. 84.

6. Svenska flottans historia, del III, s. 145 ff.

Raab om flottans roll i den svenska krigsmakten? Som jag tidigare antytt är källorna till denna frågas lösning mycket få. Naturligtvis har vi här att göra med ett mörkertal och det är fullt möjligt att det existerar källor som jag inte har upptäckt. Jag kan därför inte påstå att min uppfattning om svaret på fråga är den enda. Med detta sagt kan jag endast redovisa två källor som jag lyckats finna, den viktigaste av dessa är Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift no. 1 1871. I den omtalade artikeln ”Bör och kan svenska folket försvara sig?” ställer Raab själv frågan (s. 13) ”Hvartill skola vi då använda vår flotta?” Han ser i stort sett endast en uppgift, nämligen att skydda Stockholms skärgård, spärra inloppet till Mälaren och hindra en fientlig landstigning på Södertörn samt södra Roslagen. Möjligen skulle denna verksamhet kunna utvidgas till Gävle respektive Söderköping. Dessutom skulle inloppet till Kristiania skyddas. Raab avisar tankarna på att förhindra landstigning längs den långa kuststräckan från Haparanda till Varangerfjorden. Till detta skulle flottan aldrig räckta till, hur stort hopp man än må fästa på minors och minfartygs användande – ”den som vill betäcka allt, förlorar allt”. Vidare varnar han för att satsa på ett Karlskronabaserat sjöförsvaret, eftersom flottan riskerade att bli instängd där till ingen nytta. I samklang med detta hävdar Raab att en av de viktigaste förberedelserna till ett försvar av Stockholms skärgård är att rensa upp Baggenstaket, så att flottan fick tillgång till en utfallsport i sydlig riktning och möjligheter till bättre kommunikationsleder i skydd av skärgården. Denna borde vara lätt att försvara med hjälp av minor och moderna fartyg. I detta sammanhang ivrar han också för befästningar, såväl vid kusterna som inne i

landet.

Den andra källan i sammanhanget är Raabs manuskript till föreläsningar i krigskonst, varur framgår att fiendens förmåga att genomföra trupptransporter över Östersjön, skulle försvåras om flottan hade snabbgåendefartyg, lämpliga för anfall mot konvojer. Härvid anslöt sig Raab alltså till von Otters tankegångar.⁷

Med stöd av ovanstående kan man alltså hävda att Raab anslöt sig till doktrinen om ett positions- och skärgårdsförsvar eller möjligen ett skärgårdsförsvar med offensiva drag. Eftersom denna åsikt kom att vara dominerande under hans livstid hade han därför ingen direkt anledning att propagera för den. Som generalstabschef ville han kanske heller inte blanda sig i flottans angelägenheter i onödan. Härtill kommer att man inom flottan kommit långt med avvecklingen av båtsmanshållet och att det därför inte heller i detta fall fanns någon akut anledning att understryka behovet av värnpliktens införande för flottans del. Som ovan visats pågick det även i andra frågor en utvecklande debatt om flottan under Raabs aktivaste tid och kanske ansåg han det vara bäst att koncentrera sig på sina egna huvuduppgifter.

Avslutningsvis kan det vara intressant att konstatera att Raab som generalstabschef tillämpade de principer som han själv anfört i ovannämnda artikel två år innan utnämningen till denna befattning. Krigsplanläggning och fältövningar följer nämligen uppfattningen om att flottan är i stånd att försvara Stockholms skärgård och inloppen till huvudstaden.⁸

7. Raab, Föreläsningar i krigskonst 1873, Hugo Raabs samling, volym 2, KrA.

Jag tackar professor Jan Glete för viktiga synpunkter vid denna artikels tillkomst.

Referenser

Krigsarkivet

Hugo Raabs arkiv, volym 2, föreläsningar i Krigskonst 1, 1873.

Armémuseum, biblioteket

Raab, Hugo, Bör och kan svenska folket försvara sig?, i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1871:1*, s. 1-22.

Bearbetningar

Glete, Jan, *Kustförsvaret och teknisk omvandling. Teknik, doktriner och organisation inom svenskt kustförsvaret 1850-1880*. Svenskt försvar och utländska impulser nr 1, Militärhistoriska förlaget, Lund 1985.

Lindsjö, Ronny, *Marinhistoria*, Värnamo 1993.

Rosell, Lennart, Sveriges lantförsvaret 1873-1905. En studie rörande strategiska principer, i *Meddelande från Krigsarkivet IX*, Stockholm 1982.

Svenska Flottans historia, del III, Malmö 1945.

8. Rosell, bl a, s. 75.

HUGO RAABS NÄTVERK OCH HISTORISKA BETYDELSE: EN SKISS

Kent Zetterberg

Hugo Raab var en av de viktigaste nydanarna i det svenska försvaret under 1800-talet.

Hans stora insats var att länge och envist driva på kravet på en modernisering av armén och en förändring av den svenska officersutbildningen mot en internationell standard.

Det senare skedde bl a genom inrättandet av Krigshögskolan och Generalstaben på 1870-talet, men även genom ett idogt berednings- och påtryckningsarbete inom försvaret och i den svenska offentligheten, där Raab verkade genom skrifter och debattinlägg.

Hugo Raab var en i flera nationella nätverk pådrivande kraft, utåt och inåt.

I denna uppsats kommer fokus att läggas på Hugo Raabs insatser i olika nätverk i syfte att lyfta det svenska försvaret till en europeisk standard. Detta nätverksbyggande ledde till partiella försvarsreformer under Raabs levnad och till större försvarsreformer under epoken efter Raabs förtidiga död år 1881.¹

Den unge Hugo Raab söker sina nätverk

Som ung officer upplevde Hugo Raab ett svenskt försvar i lägervall; när han dog i förtid 1881 var det svenska försvaret inne i en dynamisk moderniseringsprocess, till icke ringa del tack vare hans personliga, självupppoffrande insats. Raab tillhörde säningsmännen för ett modernt svenskt försvar, skörden kom generationerna efteråt. Utbildad både i Sverige och Preussen hade Raab en klar blick för behovet av en teknisk förnyelse och internationalisering i den militära utbildningen.²

Raab var lärare i taktik vid Krigsskolan på Karlberg från 1865 och blev snart även lärare i krigskonst och krigshistoria vid Högre artilleriläroverket i Marieberg på Kungsholmen i Stockholm och vid arméns krigshögskola. Därmed hade han nått en betydande ställning när det gällde att skola arméns unga officersgeneration. Samtidigt hade han genom sin centrala placering i Stockholm fått goda förutsättningar att verka genom opinionsbildning för en modernisering av det svenska försvaret, värnpliktstanken och ökade försvarsanslag. Denna militära plattform blev ett viktigt nätverk för Raab.

Vid Krigsskolan verkade han en längre tid, åren 1867-1873, innan han blev chef för den nya Generalstabens, som efter

1. Om nätverksanalys i forskningen se t ex K. Borell & R. Johansson, *Samhället som nätverk: om nätverksanalys och samhällsteori*, Sthlm, 1997.
2. Efter examen vid Karlberg påbörjade Raab en utbildning vid AIHS, dvs med artilleristisk-teknisk inriktning, men denna avbröts p g a sjukdom. Hans förståelse för ny teknik och en internationellt präglad, modern militär utbildning grundlades tidigt. E. Tiselius, *Hugo Raab*, Sthlm, 1953, s. 32 ff.

Preussens mönster inrättades 1873. Det var en snabb karriär av den målmedvetne Raab, som väl förstod att odla sina förbindelser inom militärledningen och bland politikerna, men även med kungahuset, främst prins Oscar Fredrik, senare Oscar II.

Hugo Raab var mycket energisk i sitt långsiktiga arbete för att modernisera det svenska försvaret, främst armén. Han använde sig av en rad civila och militära nätverk för att påverka debatten och politiken i försvarsfrågorna. Det är även viktigt att för Raabs del lyfta fram samverkan mellan transnationella och nationella nätverk och inflytanden i hans gärning.

Raab förstod i hög grad vikten av att det svenska försvaret moderniserades efter ledande internationella förebilder.

Europeisk utblick

Av mycket stor vikt för småstaten Sveriges förmåga att modernisera sitt försvar har länge varit förmågan att i en europeisk och internationell kontext kunna anpassa de egna försvars-satsningarna efter ledande förändringskoncept i omvärlden. Det gällde i Hugo Raabs tid, det gäller även idag.

Detta moderniseringskrav accentuerades med industrialiseringen under 1800-talet, vilken sköt fart i Nordeuropa från mitten av 1800-talet. En tydlig klyfta växte fram mellan stormakter och småstater i Europa när de militära rustningarna ökade, taktik och teknik utvecklades och stormaktsallianser formerades. Skandinavien, särskilt Danmark, utsattes nu för ett ökat säkerhetspolitiskt tryck. För unionen Sverige-Norge uppkom ett säkerhetspolitiskt och resursmässigt dilemma. Frå-

gan var om de skandinaviska småstaterna skulle kunna stärka sitt nationella försvar och bevara sin självständighet gentemot stormakterna. Denna fråga blev ett livsprojekt för Hugo Raab med fokus på frågan om att skapa en modern svensk armé.

Hugo Raab gjorde flitiga studieresor på kontinenten och följde initierat den militära utvecklingen hos stormakterna. Han hade med andra militära reformvänner ett fungerande transnationellt nätverk, främst genom kontakter i Danmark, Preussen, Österrike och Frankrike, och dessutom förmågan att lyfta fram de grundläggande militära reformbehoven.

I själva verket var Europa vid denna tid till stora delar transparent i fråga om den militära moderniseringen. Mycket av förnyelsen av militär ledning, beväpning, och stridssätt gick att inhämta i militära tidskrifter och genom studiebesök i de ledande länderna.

Kunskapsinhämtningen var vid denna tid inte något större problem, men däremot analysen och tolkningen i fråga om lämpliga applikationer för Sverige (och den svensk-norska unionen) när det gällde vad som var möjligt att åstadkomma i en nationell kontext.

Här behövdes både ökad kunskap, nya resurser, tid och ett militärt genomförande (implementering) i stor skala. I Sverige var den politiska och militära trögheten betydande, varför det gällde för Raab att utnyttja alla nätverk som stod till buds för att driva på den svenska försvarsfrågan i riktning mot en europeisk modernisering. Målet var en stor militärreform och denna måste gå genom regering, riksdag och ett stort reformarbete i den egna krigsmakten. Det var en stor uppgift som det skulle ta generationer att genomföra.

Raabs försvarsprogram på Riddarhuset 1865

Senast år 1865 hade Hugo Raab utformat ett försvarsprogram. Det syftade till en kraftfull modernisering av den svenska armén, vilket krävde höjda försvarsanslag i riksdagen. Raab presenterade sitt förslag i ett stort tal på Riddarhuset 1865. Danmarks nederlag mot de tyska staterna 1864 spökade här märkbart i debatten. Hugo Raab hade själv deltagit som frivillig på dansk sida 1864; först i högkvarteret, sedan som ledande i den skandinaviska frikåren.³

Frågan var nu om de skandinaviska rikena skulle kunna bevara sin frihet och självständighet gentemot det ökade trycket från stormakterna, dvs västmakterna, Preussen och Ryssland. Polens delning och undergång var här ett avskräckande exempel. Det ryska kuvandet av det polska upproret 1863 var ett annat färskt exempel, där sympatierna för Polen hade varit stora i Sverige. Flera talare på Riddarhuset var nu inne på tanken att de skandinaviska rikena snart kunde bli en del av Tyskland och ”Svenska handelsfartyg uti en kanske ej

3. Om detta se uppsats av G. Artéus i denna bok. Raab fick till stånd en god samverkan mellan svenska, danskar och norrmän i sin frikår och visade sig även i fält vara en sann skandinavist. Påfallande var att den danska armén hade samma svagheter i stort som den svenska med brister på övningar, modern materiel och svagheter i den högre ledningen och i reservofficerarnas träning. Trots alla dessa brister kämpade danskarna tappert på alla fronter och förundrade Raab genom den godmodighet och sävlighet med vilken man stred utan att knota. Det danska folket stred gemensamt och var ett folk i vapen på värnpliktens grund. Raab skrev: ”Jag tillskriver /den danska viljan och plikttroheten / utan tvivel den höga grad av bildning, på vilken hela folket står, och den allmänna värnpliktens följdriktiga tillämpning, som förde alla, såväl fattiga som rika, till att dela samma faror och samma ära för fosterlandet.” (Tiseliuss, *Hugo Raab*, s. 76 ff).

avlägsen framtid komma att segla under tysk flagga”. Ett motförslag var nu att förena de skandinaviska flottorna till en gemensam, för att kunna hävda sig i Östersjön och Västerhavet och för att undgå att ”bli föreskriven lagar av Tysklands sjö-makt.” Hotet mot Skandinavien och den svensk-norska unionen sågs som överhängande; nu gällde för nationen att vakna och att se om sitt hus medan tid ännu var. Motsättningen mellan lant- och sjöförsvaret gick igen i flera diskussioner. Krigsteoretikern J. P. Lefréns skugga frammanades av flottans förespråkare, Mauritz Brakel, som menade att sjöförsvaret var en nyckel för de skandinaviska rikenas överlevnad i framtiden. Lefréns hade för sin del kategoriskt hävdats arméns företräde (”Är armén tillbörligen övad och rustad, vill jag åtaga mig att försvara Svea land utan att hafva en åra i sjön”), men Brakel menade att en balans måste råda inom försvaret.⁴

Hugo Raab undvek detta avvägningstema men anknöt till behovet av en stor och slagkraftig svensk armé i det nya Europa. Han gick nu i elden för sitt reformförslag. Huvudfrågorna var värnplikten, den indelta armén och försvarets storlek. Ett åsiktsläger i riksdagen höll hårt på den indelta armén och ansåg att man skulle bygga vidare på denna och förstärka med beväring i orostider. Det andra lägret ville på sikt gå in för en värnpliktsarmé och snabba reformer. Hit hörde Hugo Raab. Han ansåg att regeringens förslag om en armé på högst 100 000 man efter mobilisering var otillräckligt jämfört med tänkta motståndare, vilket de senaste krigen hade visat. Den reguljära armén på ca 40 000 man ansåg han vara god, men

4. Ridderskapets och adelns tryckta protokoll 1865, s. 83 f.

alltför liten, och anförde här som stöd Fredrik den stores yttrande: "Le bon Dieu aime les gros bataillons" (Den gode Guden älskar de stora bataljonerna.).

Sveriges krigsmakt var enligt Raab alltför liten och Kungl Maj:ts proposition för klen för att åstadkomma en förändring. Det var klartext. I kriget 1808 hade det fattiga Sverige ändå tagit ut 2-3 procent av rikets befolkning till armén, nu var siffran klart lägre. Ett ryskt anfall mot östra Sverige med ca 100 000 man skulle knappast kunna avvisas enligt Raabs beräkningar, då armén liksom 1808-09 även måste kunna skydda andra delar av riket samtidigt. Av stor vikt var därför att utöka officerskåren och att bygga upp en officersreserv genom de beväringsskyldiga. Inte minst Danmark hade haft dystra erfarenheter i sitt krig 1864 av att armén var för dåligt utbildad för att gå i krig. Det var tydliga besked från den från danska kriget hemkomne Raab.

Även de frivilliga skarpskyttarna och landstormen måste nu integreras med en större armé. Raab bekände här att han först inte trodde att skarpskyttarna skulle få något militärt värde.

Nu hade han delvis tänkt om, då de behövdes för det lokala försvaret och för att stärka försvarsviljan. Allt detta gjorde enligt Raab att Sverige nu borde satsa mer på sin krigsmakt och särskilt förstärka sin armé medan tid var:⁵

När ett litet folk, såsom vi, med stora minnen, vittnande om intelligens, mannakraft och ädel uppoffring, skall ordna sitt försvarsväsende för att, då så behövs, gente-

5. Ibidem, s. 146 ff (citat s. 148).

mot mäktiga grannar kunna värna sitt oberoende samt bevara och hävda sin plats i historien, måste det anstränga sina krafter och uppsätta vida mera krigsfolk i förhållande till sin folkmängd än vad större stater behöva. Det är också till stor del härigenom ett litet folk bliver stort, och det är endast härigenom det kan försäkra sig om att fortfarande existera.

Det bör observeras att Raab inte polemiserade mot den indelta armén i detta läge. Denna var ännu den fasta grunden i det svenska systemet, men på dess grund borde en värnpliktsarmé byggas upp. Uppenbart skulle denna först bli en form av reservarmé, men utvecklingen utomlands visade att de värnpliktiga massarméerna var framtidens lösen. Sverige borde därför börja detta reformarbete i tid. Hugo Raab var till formen hovsam i sin kritik mot den kungliga propositionen men i sak skarp. Här stod han i Riddarhuset 1865 som krigserfarens officer från Danmarks och Skandinaviens kamp mot stormakterna, och formligen varnade för att Sverige hade ett omodernt militärt försvar. Utan en stor försvarsreform och en kraftig satsning på en utbyggd armé skulle Sveriges förmåga att värna det egna landet hastigt minska och landets självständighet äventyras på sikt:

*Napoleons fältherretalang bestod till största delen däri att på slagfältet veta att samla stridskrafter överlägsna motståndarnas, och, Mine Herrar! För de fakta, som de senaste hundra årens krigshistoria lämnar, måste vi böja oss, ty de tala befallande.*⁶

Att Hugo Raab polemiserade mot den kungliga proposi-

6. Ibidem.

tionen var djärvt. Det var närmast ett regelbrott att som aktiv officer polemisera mot ett av kungen godkänt förslag till riksdagen. Raab hade nu sitt reformprogram klart och han valde att presentera det öppet.

Hans budskap hade även en klar säkerhetspolitisk udd: Skulle Sverige och Skandinavien överleva och bevara sin självständighet gentemot stormakterna krävdes det ett nationellt uppvaknande och en kraftfull satsning på ett modernt försvar.

Raab gick nu vidare och började aktivt arbeta inom armén, i departement och i statliga utredningar och inte minst genom en rad nätverk för ett modernt svenskt försvar.

Raabs fem nätverk

Konkret kan man tala om fem olika nätverk som Raab verkade igenom:

1. Genom *kungahuset* där prins Oscar Fredrik, senare Oscar II, var en särskild vän som trodde på hans moderniseringsidéer, medan kung Karl XV (1859-72) visserligen uppskattade Raab men var mer skeptisk till Raabs reformer och möjligheterna att åstadkomma något i riksdagen.
2. Genom *riksdagen* där Hugo Raab uppträdde på Riddarhuset fram till riksdagsreformen 1866. I den nya riksdagen sökte han särskilt påverka lantmannapartisterna, som dominerade andrakammaren från 1866 och var en nyckel för positiva försvarslösningar. Viss lobbyverksamhet hörde här till den gängse bilden.
3. Inom den militära sektorn och i den *fackmilitära debatten* där Raab gjorde inlägg i Krigsvetenskapsakademiens tidskrift och handlingar och verkade på de inre linjerna. Även här förekom viss lobbyverksamhet.
4. I den mer *offentliga debatten* i dagspress och genom olika skrifter av debattkaraktär. Försvarsfrågan debatterades

ständigt i Sverige utan att särskilt mycket hände under långa år i riksdagen och inom det svenska försvaret. Här gällde det särskilt att vara med i debatten när gynnsamma tillfällen gav sig.

5. Genom *tidens förenings- och sällskapsliv*, främst i Stockholm, som gav möjligheter att nå ut till opinionsbildare och opinionsförmedlare ("de bildade klasserna") i informella former. Hit hörde förutom dåtidens populära ordensväsende – Raab var medlem av bl a Idun – även Föreningen Värnplikts Vänner, Krigsvetenskapens Vänner m fl.

Detta var en form av informell lobbyverksamhet.

Till detta kom vad som här kallas *det internationella nätverket* för kunskapsinhämtning och personliga kontakter. Ett tydligt exempel på detta är Raabs kontakter och kompetensuppbyggnad i Preussen, dåtidens militärt ledande land.

Preussen som förebild och slagskugga

Vid tre välbesökta möten i Krigsvetenskapens Vänner 1859 redogjorde Raab för den moderna utvecklingen inom den preussiska armén med de massiva satsningarna på en stor här, en ny taktik och teknisk modernisering, lantvärnets infogande i armén (uppbyggandet av en massarmé på värnplikts grund), den utökade övningstiden osv. Här hade Raab direktkunskap genom sin treåriga utbildning vid Krigsakademin i Berlin 1855-58 och fortsatta kontakter i Berlin. Raab hade använt sina år i Berlin väl. Han var adjutant i Berlin hos den svensk-norske ministern, generallöjtnant Karl von Mansbach, och tjänstgjorde i sin praktik växelvis vid artilleri- och gardesregementen och hos pionjärerna (en ingenjörsavdelning). Väl hemkommen utnämndes han till generalstabsofficer, där

han blev kapten efter hemkomsten från det danska kriget 1864.⁷

Raab konstaterade nu i Stockholm 1859 kallt att den svenska armén befann sig i tillståndet ”på stället vila” medan utvecklingen hos stormakterna, och då särskilt Preussen, gick mycket snabbt. Genom sin internationella utblick och kunskapen om Preussens dynamiska militära utveckling vågade Hugo Raab nu säga att det svenska folket måste kunna försvara sig självt och i längden inte lita på något fungerande jämviktssystem mellan makterna i Europa. Budskapet var klart: Sverige behövde modernisera sitt försvar och här var Preussen i mycket en förebild. Det var klara besked. Raabs föredrag fick uppenbart en direkt påverkan på en viktig elitopinion, där inte minst prins Oscar Fredrik, den blivande Oscar II märktes, men även en rad andra ”coming men” inom den svenska armén.⁸

Karl XV och Oscar II

Under ståndsriksdagarna fram till år 1865 var det påfallande svårt för kungamakten, ministären och militären att få igenom höjda försvarsanslag därför att det krävde ett stort lobbyarbete och förankring hos de fyra stånden. Med tvåkammarriksdagen från 1866 underlättades arbetet något, men den avgörande frågan var utvecklingen av stats- och nationalinkomsterna, vilken kunde bädda för nya försvarsutgifter. Först i slutet av 1800-talet ökade inkomsterna kraftigt, vilket gav möjligheter till en upprustning av det svenska försvaret i

7. Om Raabs biografi se uppsats av Gunnar Artéus i denna bok.

8. E. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 20 f, s. 32 f.

stor skala. Fram till dess förbereddes marken av förespråkare för olika militärreformer varvid Hugo Raabs nätverk var drivande i utvecklingen.

Den svenska armén var, som kritiska röster i officerskåren uttryckte det, präglad av erfarenheter från en gången epok med magasinförplägnad, flintlåsgevär, slätborrade kanoner, kolonntaktik och månadslånga krigsförberedelser. Talande var även att arméns mobilisering knappast var förberedd och att man till stor del saknade rullföring av de värnpliktiga!

I händelse av krig gällde det således att göra ett hastigt överslag för att se vilken trupp man kunde räkna med; eventuellt kunde man återgå till forna metoder, dvs uppmana folk att gå man ur huse och skydda land och hembygd... Ett ytterligare belysande exempel på Sveriges låga militära status anger Per Hultqvist i en studie av riksdagspolitiken och försvaret: *Tillgången på artilleripjäser var ytterst knapp. Armégeväret var det sämsta i Europa näst efter Portugals. Sjukvårds-, träng- och intendenturorganisation för högre förband på fältfot sänkades.*⁹

Riksdagens ”snålhet” i fråga om nya försvarsanslag var smått legendarisk under en stor del av 1800-talet. Endast i utbyte mot reformer för bonde- och borgarståndet kunde smärre tillskott på försvarsbudgeten vanligtvis åstadkommas. Böndernas makt växte efterhand i riksdagen och en huvudfråga i svensk politik kom att gälla en försvarsreform som skulle ”köpas” mot avskaffandet av indelningsverket och de

9. Per Hultqvist, ”Klasspolitik och statsintresse” i S. Hadenius (red), *Historia kring Oscar II*, Sthlm, 1963, s. 98ff (Även tryckt i *Scandia* 1959).

grundskatter som vilade på bondeklassen.¹⁰

Detta var den politiska och ekonomiska kontext i vilken Hugo Raab med stöd av kungamakten och ett nätverk av försvarsvänner i riksdagen, förvaltningen och inom den allmänna opinionen sökte göra sitt inflytande gällande. Raab ville lägga grunden för ett modernt svenskt försvar i nivå med den europeiska utvecklingen, men för att komma dit krävdes ett stort militärt reformarbete, insatser i försvarsdebatten, ett omfattande lobbyarbete och ett politiskt genombrott i riksdagen. Det var ett svårt och motigt arbete att bearbeta den tröga, svenska mentaliteten och försvarsopinionen och att få denna att svänga.

Oscar II skrev om tidsandan och den materialistiska utvecklingen i landet följande i sina memoarer, som kom ut 53 år efter hans död :

/ Under 1860-talet / kom liksom en förändrad anda snabbt över och in i vårt folk. Ridderskapet försvann ej blott såsom politisk institution. Det bleknade också i svenska hjärtan och sinnen, där mera demokratiska åsikter och känslor rodnade. Materiella intressen upptogo mer och mer allas tankar/ . . . / Pressen begynte sina härnadståg mot militarism och militärutgifter. /

Den historieromantiskt lagde Karl XV, som ägnade föga intresse åt militära strategiska och operativa frågor, var däremot ett bekymmer för reformvännerna inom försvaret. Karl

10. Ibidem s. 95-117. Jfr K. Zetterberg, "Det strategiska samspelet" i L. Wedin - G. Åselius (red), *Mellan byråkrati och krigskonst*, FHS Acta B 19, Sthlm 1999, s. 15ff och Lars Ericsons uppsats om Hugo Raab och värnplikten i denna bok.

XV hade en stark förkärlek för skandinavismen, studenterna och den indelta armén. Han var mycket militärt intresserad och kunnig i frågor på det taktiska planet, men hade föga sinne för moderniseringsfrågorna i stort. Han var i praktiken motståndare till tanken på en utvidgad värnpliktsarmé och trodde inte att det skulle gå att få med riksdagen på upprustningsförslag.

Under åren 1867- 72 föll tre härordningsförslag, utarbetade av G. R. Abelin, kungens personlige vän och meningsfrände. Alla förslagen byggde på den indelta stamtruppen och en något ökad övningstid för de beväringsskyldiga. I sin helhet var de dock helt otillräckliga för att lägga grunden till en värnpliktsarmé. Hugo Raabs biograf Elias Tiselius tolkning var att Raab hade glädjen att se värnpliktsidén gentemot regeringens förslag kämpa sig fram som försvarets enda grundval och tillägger: *Man började tvivla på axiomat om det förträffliga i lång tjänstetid och lätt övning, och man började tro på ändamålsenligheten i kort tjänstetid och fullständig övning.*¹¹

I grunden tycks dock Karl XV ha hyst en förståelse för reformvännerna, då han några månader före sin död 1872 med ett vemodigt tonfall yttrade att Raab och hans meningsfränder nog kunde ha rätt men också tillade: *Hur det går efter mig, kan jag inte veta, men inte får du bort indelningsverket, så länge jag heter Kalle Vallin.*¹²

Karl XV fick också rätt. Först genom härordningen 1901

11. E. Tiselius, *Hugo Raab*, Sthlm, 1953, s. 93 ff, citat s. 97.

Jfr Lars Ericsons uppsats i denna bok.

12. Ibidem s. 98. Kalle Vallin var en populär lustspelsfigur i pjäser av Johan Jolin. Stockholmshumorn hade döpt kronprins Karl, senare Karl XV, till samma namn under hans ungdomsdagar.

avskaffades den indelta armén till sist som grunden för det svenska försvaret. Hugo Raabs karriär gick nu fort vidare. 1869 blev han kapten vid sitt hemregemente, Kalmar regemente, 1870 major i armén och 1872 överstelöjtnant i armén och expeditionschef i lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition, en post som gav ett stort inflytande inte minst i fråga om utredningar och kungliga propositioner till riksdagen. Hugo Raabs nätverk växte nu raskt.

Raab bygger nya nätverk

Men Hugo Raab kämpade vidare genom sina nätverk för försvarsreformer. Genom sitt militära skriftställerier sökte han påverka omvärlden. I sällskapet "Krigsvetenskapens Vänner" höll han redan 1859 föredrag om befästandet av Stockholm och i en skrift samma år om det italienska kriget 1859 mellan Österrike och Frankrike påpekade han, med viss syftning på Sverige, vådan av en detaljerad fredsutbildning, som inte gick att tillämpa i krig.

1871 var Raab med och stiftade Militärlitteraturföreningen (MLF). Syftet var att söka höja den svenska officerskårens kunskaper och öka intresset för militära studier. Här fick han värdefullt stöd av prins Oskar Fredrik som ordförande. Raab var sekreterare. *En här utan kunskaper är en här utan vapen* hette det i en skrift från sällskapet 1872, som på 50 år kom att ge 175 volymer om krigshistoria, taktik, organisation, strategi m fl ämnen. MLF tjänade därmed väl sitt syfte. Den bidrog till en andlig lyftning av officerskåren och försvarsdebatten i landet, och visade klart att även ordet kan vara ett viktigt vapen.

Den på sin tid berömde Hans Forssell recenserade 1871

under rubriken "Värnplikt" åtta arbeten från MLF med stor sympati. Forssell var en utbildningsreformator, statsråd hos Oscar II, och en stor vän av en försvarsreform. Han pekade på vikten av att reformera härens befäl, en utökad värnplikt och att höja nivån på det svenska försvaret efter förebilder i omvärlden.¹³

Allt detta var helt i linje med Raabs reformidéer och visade att dessa nu började slå igenom i rikets ledning. Oscar II:s trontillträde 1872 lovade i detta sammanhang gott. Oscar var sjömilitärt utbildad och väl befa ren – bl a med i den svensk-norska flottan till Danmarks hjälp 1848-49 – och kom som kung att arbeta hårt för en stor försvarsreform.

1871 skrev Raab en viktig uppsats i Krigsvetenskapsakademins tidskrift med titeln *Bör och kan det svenska folket försvara sig?* Han besvarade frågan med ett rungande ja men passade även på att understryka kravet på att det svenska svärdet kunde föras med både kraft och självförtroende. Han räknade med enhet mellan Sverige och Norge i försvarsfrågan och att man gemensamt skulle försvara sig mot en inkräktare. Skriften kom ut mitt under det fransk-tyska kriget 1870-71 och var ämnad som en väckarklocka.

Hugo Raab ville skaka om det svenska folket och den svenska samhällseliten genom att påminna om krigets krav och dess fasor. I Frankrike fördes kriget hårt och brutalt och i pressen protesterade man mot krigföringen: *Kommer kriget en gång till våra trakter; så kommer det ock med alla dess fasor; det kommer med eld och blod på samma sätt som nu i*

13. Tiseli us, *Hugo Raab*, s. 99 ff. Om Hans Forssell se artikel i SBL.

Frankrike! Det enda botemedlet var enligt Raab ett folk i vapen, som var fullt rustat och kapabelt att ta upp striden. Raab krävde nu ett mer professionellt försvar och att Sverige i tid skulle rusta upp sitt försvar i takt med omvärlden. Han fortsatte att verka i försvarsfrågan genom sina nätverk i debatt och politik, i kungahuset och inom armén, där generalstaben och krigshögskolan blev viktiga plattformar för att skola en ny generation officerare i ett modernt tänkande.

Generalstaben som Raabs nätverk

Åren 1874-78 genomförde Hugo Raab energiskt och målmedvetet uppbyggandet av den svenska generalstaben. Förebilden var den preussiska generalstaben och den kom att innehålla avdelningar för kommunikation, militärstatistik, krigshistoria och topografi. Totalt tjänstgjorde ca 40 officerare vid generalstaben, vilka som en elit inom arméns officerskår i princip skulle få en snabbare befordran, men måste följa ett passage-system, dvs med växelvis tjänstgöring i andra delar av armén. Raab lyckades på rekordtid organisera verksamheten och rekrytera de officerare han trodde på som formare av framtidens svenska armé. Här skapade han sig raskt ett maktorgan, som inte minst verkade genom sitt professionella exempel vid planering, fältövningar och genom sin föredömliga organisation och sammanhållning. Generalstaben blev en arméns tanke-medja (think tank) som starkt kom att påverka Sveriges militära utveckling fram till sin formella nedläggning år 1937, då Försvarsstaben organiserades.¹⁴

Trögt i riksdagen

Utvecklingen i riksdagen gick trögt men smärre försvarsreformer kunde dock genomföras. Lantmannapartiet stod som vanligt splittrat i försvarsfrågan vid 1877 års riksdag. Hugo Raab verkade nu i lobbyarbetet bakom kulisserna och hade en god vapendragare i sin halvbror, Emil Key, Ellen Keys fader och en framstående försvarspolitik. Regeringens förslag om värnpliktslag, skrivet av Raab, accepterades nu av statsutskottet i riksdagen, men fälldes i kamrarna, som inte kunde enas om ett gemensamt beslut. I övrigt kan noteras att Hugo Raab ofta använde den radikale publicisten, liberalen S. A. Hedin som "lekmannakonsulent" i försvarsfrågan, dvs för att pröva sina idéer och för att föra ut sina förslag i riksdagen och i pressdebatten.¹⁵ Det var ett viktigt liberalt nätverk som Raab kunde använda och påverka i försvarsfrågan genom S. A. Hedin. Risken var dock att det kunde fjärma Raab från kungen, Oscar II, varför detta nätverk måste skötas med stor försiktighet och diskretion. Även i detta tycks Raab ha varit en taktikens mästare. Den store försvarsvännen, liberalen S. A. Hedin, kämpade i den offentliga debatten i årtal "som ett lejon för sin unge", dvs Raabs förslag, men detta hjälpte föga då opinionen i riksdagen inte var mogen för en stor militär reform.¹⁶

Raab ville 1875 och 1877 ha en värnpliktslag, utöka beväringsovningarna och minska en del av grundskatterna. Fram-

14. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 112 ff. Om arméns ledning och generalstaben se A. Cronenberg i L. Rönnberg (red.) *Arméns ledning från Västtid till nutid*, Sthlm, 1995, s. 29 ff.

15. G. Hellström, *Adolf Hedin*, Sthlm, 1948, s. 192 ff. Jfr E. Tiselius s. 129 f.

förallt vände han sig mot ”Stam och beväring”, dvs ett bevarat system av indelningsverket och värvad trupp, som han ansåg dyrbart och ineffektivt.

Debatten visade att opinionen började svänga i värnpliktsfrågan. Det var ett klart steg framåt. Den hetsige Emil Key ansåg dock utgången dålig – ”Några benknor av det 1871 dödade Abelinska förslaget, fosterländskt draperat” hade stoppat värnpliktslagen, hävdade han.

Raab beklagade kallt utgången i en tid då en stor del av Europa var på väg mot värnpliktsarméer och Sverige släpade efter i utvecklingen. Det nya rysk-turkiska kriget 1877 visade också att moderna makter nu uppträdde med stora, modernt utrustade värnpliktsarméer. Den svenska trögheten var en broms, som endast kunde brytas genom ett nationellt uppvaknande.¹⁷

Vid 1880 års riksdag föll på nytt förslaget till en värnpliktslag. Lantmannapartiet satte sig ånyo emot. Den gamle Louis De Geer, som hade inkallats av Oscar II för att kämpa under fanorna, avgick nu som statsminister med hänvisning till att lantmannapartiet vägrade grunda försvaret på värnplikten och satsa mer på försvaret. Excellensen De Geer hade tidigare varit skeptisk mot Raabs reformförslag, som han ansåg vara alldeles för dyrbara, men han hade nu helt vunnits för

16. E. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 127 ff. Ett stort reformförslag, skrivet av Raab, framlades i januari 1875 av en i upplösning varande regering varvid sex statsråd reserverade sig mot förslaget främst av ekonomiska skäl. Bland dess märktes finansministern, den lantmannapartivänlige Gustaf Åkerhielm. Att inte ha finansministern med på ett regeringsförslag förefaller föga konstruktivt, det kan man gå säga.

17. Tiselius, *Hugo Raab*, s. 138 ff.

Raabs och försvarets sak. Inte minst utvecklingen hos stormakterna i Europa bidrog till hans ändrade inställning. Långsamt växte en försvarsvänlig opinion fram i Sverige.

Raab hade nu både Emil Key och Gustaf Björnin som vapendragare i riksdagen. Björnin var en känd militär skribent och hade varit sekreterare i viktiga särskilda utskott vid flera riksdagar. Han kritiserade liksom Raab den bristfälliga övningen av den svenska truppen enligt det gamla systemet, vilket gav varken dugligt befäl eller dugliga soldater. Han tillät sig även att gyckla med de negativa lantmannapartisterna och den ”hemmasvenska” åsikten att fienden skulle springa sin kos när de starka och storväxta svenskarna uppenbarade sig på slagfältet!¹⁸

Sällskapet Idun och nya försvarsutredningar

Till Hugo Raabs nätverk hörde även det kulturellt framstående *sällskapet Idun* där särskilt Harald Wieselgren, Axel Key (en bror till Emil), Adolf Erik Nordenskiöld (Nordvästpassagens upptäckare) och Hjalmar Stolpe stod honom nära. Raabs hälsa blev sämre från 1877 och då kom Idun att betyda mycket för hans fortsatta kontakter och inflytande. En konvalescentresa till franska Rivieran 1877-78 gjorde Raab betryckt inför ”det moderna Babel i cocostetil” (Det dekadenta Europa) och han längtade hem till nyttig verksamhet.¹⁹

Men nu började Raabs nätverk att få en tydlig effekt. Oscar II tillsatte två försvarskommittéer, en för armén och en för flot-

18. Ibidem, s. 144 ff.

19. Ibidem, s. 145 f. Om Idun se *Sällskapet Nya Idun 100 år*; Sthlm, 1984.

tan. I lantförsvarskommittén var Raab och Emil Key medlemmar och sekreterare var den dynamiske Jesper Crusebjörn, Raabs militära lärjunge. Vintern 1880-81 sammanträdde kommittén ofta i Raabs våning i Stockholm, mycket beroende på Raabs ohälsa.²⁰

Samarbetet med Axel Rappe, som för arvet vidare

En viktig samarbetspartner för Raab långsiktigt blev *Axel Rappe (den äldre)* (1838-1918) som 1859 blev underlöjtnant vid Upplands regemente. Rappe och många andra unga, progressiva officerare kom i hög grad att inspireras av Hugo Raabs kamp under två årtionden för ett modernt svenskt försvar. Rappe blev 1865 generalstabsofficer och vistades på uppdrag av regeringen vintern 1869-70 i Paris för studier av den franska krigsorganisationen, som vid denna tid ansågs vara ledande i världen. Frankofilen Rappe tog starka intryck i Paris och anmälde sig i maj 1870 vid fransk-tyska krigets utbrott som frivillig och begärde anställning i den franska armén. Detta beviljades både i Paris och Stockholm, och Rappe kämpade som generalstabsofficer vid andra armékårens andra fördelningsstab vid Rhenarmén. Här sårades Rappe och fick på slagfältet hederslegionen för visad tapperhet. Han fortsatte att kämpa i en rad strider och bevistade 15 fältslag och drabbningar, främst vid Nordarmén. Rappe avrundade sin utlandssejour i Frankrike, Nordafrika och Italien och fick sedan en snabb befordran i Sverige. Här kom han att tjäna under Raab vid generalstaben där han snart blev major. Efter att ha fört

20. Tiselius, s. 148.

regemente som överste (Bohus regemente) blev han 1882 tf. chef för Generalstaben och förde arvet efter Hugo Raab vidare, bl a som krigsminister.

Under den långa tiden 1885-1905 var Rappe generalmajor och chef för Generalstaben och tillika 1892-99 statsråd i den Boströmska ministären (lantförsvarsdepartementet), varvid han inte upprätthöll generalstabsbefattningen. Det var just Rappe, med stöd av Oscar II och en vaknande försvarsvänlig opinion i landet, som kom att planera och genomföra reformerna till en modern värnpliktsarmé i Sverige (främst 1892) och stegvis fick riksdagen med på att bygga en ny försvarsstruktur inom främst armén. I generalstaben lyckades Rappe föra arvet efter Raab vidare genom att utveckla en elitorganisation efter mönster från Frankrike och Preussen, vilket sedan kom hela armén till godo i det fortsatta reformarbetet.

Denna nyckelkompetens och nyckelpersonal, fylkad i generalstaben, fick stor betydelse för höjandet av den svenska arméns effektivitet fram till utbrottet av det första världskriget 1914. Organisationen utvecklades, beväpningen och intentionen höjdes till europeisk standard och det fasta försvaret, särskilt i Norrland, utökades betydligt.

Rappe behöll sina franska sympatier i mycket, men var liksom Raab i grunden skandinavist och förstod liksom denne vikten av att Sverige och dess försvar närmade sig det nya Tyskland, lett av Preussen. Det gällde i hög grad den militära utvecklingen, men kunde också ses som önskvärt när västmakternas inflytande i Östersjöområdet försvagades och Sverige behövde en motvikt till Ryssland i sin traditionella balanspolitik i området.

Det märkliga är att både Raab och Rappe genom sin utlandstjänst i Danmark och Preussen respektive Frankrike kunde lyfta sig över sin provinsiella, svenska militära samtida och tillföra friskt blod och idéer i fråga om framtidens organisation och krigföring. Båda gick utan tvekan – *sans peur et sans reproche* – i fält mot tidens ledande makt, Preussen/Tyskland, för Danmarks respektive Frankrikes sak, men kunde just genom denna krigserfarenhet i grunden förstå vikten av den pågående moderniseringen av krigsoperationerna i Europa.

Båda hade dessutom den militära ledarförmågan att effektivt överföra krigets nya lärdomar till svenska förhållanden och båda arbetade konstruktivt i debatt och politik och genom sina nätverk för att driva på den nödvändiga omdaning av det svenska försvaret.

Utän Hugo Raab och dennes nätverk och uppföljarna Axel Rappe och Oscar II hade den svenska armén sannolikt varit föråldrad vid sekelskiftet 1900. Nu var den i stället mitt inne i en tillväxt- och moderniseringsprocess vilket tjänade landet väl inför de mörka tider som skulle komma.

Krigsministern Axel Rappe och statsminister E. G. Boström lyckades till sist den 21 november 1892 få bifall för en utökad värnplikt och höjda försvarsanslag i båda kamrarna. Striden i andra kammaren var hård men slutade till sist med röstsiffrorna 142 för regeringen och 82 emot. Oscar II var glädjestrålade:²¹

Debatten om de 90 dagarna och värnpliktsklasserna

21. Oscar II, *Mina memoarer I*, Sthlm, 1960, s. 251.

m m fördes med häftighet om ej bitterhet. Baron Rappe kastade hela sin auktoritets och sin krigserfarenhets Brennusvärd i vågskålen och så besegrades den ena motståndaren efter den andra. Vi vakade den sista aftonen tills långt efter midnatt för att höra den efterlängtrade nyheten, till och med drottningen gick icke till vila, och lika litet hennes tjänsthavande hovdamer ! Gränslöst blev jublet över segern. Aldrig skall jag glömma det ögonblick då biljardsdörrarna, kl omkring 1 på natten, flögo upp, och statsrådet Essen flög in medförande bekräftelsen av det glada, nyss genom telefonen bragta budskape./ ... /Jag hade ovanligt nog, denna natt svårt att somna så livad var jag !”

Genom 1901 års härordning infördes till sist en allmän värnplikt i Sverige och riksdagen antog en plan för en modernisering och utbyggnad av det svenska försvaret. Armén skulle nu lämna sina övningsläger och flytta in i kaserner i garnisonsstäderna. Övningstiden utökades efter en kompromiss mellan högern och vänstern till 150 dagar med 90 dagars repetitionsövningar.²² Hugo Raabs reformplaner hade till sist segrat.

Sammanfattning: Raabs historiska betydelse

Den rationellt och systematiskt tänkande militärreformatorn Hugo Raab ville efter bästa möjliga mönster och förebilder i Europa modernisera det svenska försvaret så att det väckte respekt och kunde bidra till att trygga Sveriges och Skandinavien självständighet gentemot stormakterna. Politiskt var han

22. K. Zetterberg, *Militärer och politiker*, Lund 1988, inledningen, jfr Lars Danius, *Samhället och försvaret*, MLF, Uppsala, 1956, s. 55ff.

liksom fadern frisinnad och skandinavist och arbetade länge inom dessa politiska nätverk för en stor försvarsreform i Sverige. Oscar II:s försiktiga omläggning av den svenska utrikespolitiken från franskorientering till tyskorientering efter det fransk-tyska kriget 1870-71 tycks Raab i princip dock ha stött, eftersom huvudmålet för den svenska politiken var att kunna få stormaktsstöd i Östersjöområdet mot det expanderande och som hotfullt uppfattade Ryssland. Ryssland sågs i alla politiska läger i Sverige som det stora hotet medan det växande Tyskland främst sågs som en akut fara för Danmark, inte minst efter kriget 1863-64. På sikt kom Tyskland att framstå som en säkerhetspolitisk motvikt mot Ryssland och ett tänkbart stöd för Sverige vid ett storkrig.²³

Hugo Raab arbetade med mycket stor målmedvetenhet och energi och sökte genom sina nätverk påverka försvarsfrågan på alla plan, i debatt och politik, inom försvaret och genom skriftställeri. Hans arbetsinsats under 1860- och 70-talen var enorm och kom att knäcka hans hälsa. Motorn i nätverken var vanligen Raab själv, men det viktiga var spridningseffekten i omgivningen. Delar av samhällets elitgrupperingar kunde efterhand vinnas för en mer progressiv försvarssyn – inklusive skeptiker som Louis De Geer (1818-1896) – men motståndet i riksdagen och folket mot ökade försvarsutgifter och ökade försvarsbördor var länge starkt. Raab kunde skickligt utnyttja sina nätverk för att påverka både debatten och politiken, men kunde under sin levnad endast notera partiella

23. Om den ryska hotbilden hos svensk säkerhetspolitisk elit se Gunnar Åselius, "The Russian Menace to Sweden", Akad avh, Sthlms univ, 1994.

reformer i riktning mot ett modernt och slagkraftigt svenskt försvar i det industrialiserade Europa. Hans reformverksamhet inom generalstabens och krigshögskolans betydde också mycket för en ny generation officerare, vilken blev ett nätverk och en plattform för framtiden.

Hugo Raab hade ett ljust intellekt och en stor taktisk förmåga att spela på sin tids viktiga nätverk inom försvaret, i försvarsdebatten och i politiken. Han lyckades få stöd från så omaka grupperingar som frisinnade och liberala försvarsvänner samt delar av lantmannapartisterna, som dominerade riksdagen, Oscar II med en konservativ samhällssyn men en progressiv försvarsuppfattning, militära reformvänner på olika nivåer, dock främst i den yngre generationen, vidare tongivande personligheter i förenings- och sällskapslivet, främst i huvudstaden, och sist, men inte minst, en radikal politiker som S. A. Hedin som gick in för linjen försvar, rösträtt och reformer och annars var en stor kritiker av Oscar II och det bestående samhället. Även den moderna pressen bearbetades och fick vid denna tid en allt större opinionsbildande betydelse. Ett exempel är den radikale publicisten S. A. Hedin som

Sammanfattande förstod Hugo Raab väl vikten av opinionsbildning, ett nätverksbyggande och lobbyverksamheter både öppet och i det tysta. Genom sitt energiska arbete bidrog han och nätverken till att svänga den negativa försvarsopinionen i landet från år 1859, då Raab kom hem till Sverige efter sin treåriga utbildning vid Krigsakademin i Berlin, fram till hans död 1881.

Raab och hans nätverk lade grunden, nästa generation

skördade frukterna. Resultatet blev en betydande höjning av den svenska försvarskraften. Talande är följande bedömning av sedermera försvarsstabschefen, arméchefen m m Carl August Ehrensvärd (1892- 1974) om det svenska försvarets status under det första världskriget 1914-18:

Den dåtida svenska försvarsorganisationen hade brister men också förtjänster; exempelvis linjeförbandens stadga och det aktiva befälets höga ståndpunkt. / . . . / Stormaktsarméernas kärna utgjordes ännu av gevärsbeväpnat infanteri, 6 à 8 kulsprutor per regemente var allt som fanns av automatvapen. / . . . / Vår vapenutrustning var – med reservation för bristen på kulsprutor – i stort likvärdig med vad en motståndare kunnat sätta in mot Sverige.²⁴

Raabs reformidéer hade därmed efter några generationer fått effekt; ett efter våra förhållanden starkt försvar skyddade nu Sverige. Detta var Hugo Raabs stora historiska betydelse.

Referenser

- K. Borell & R. Johansson, *Samhället som nätverk: om nätverksanalys och samhällsteori*, Sthlm, 1997
- A. Cronenberg "Från vasatid till andra världskriget" i L. Rönneberg (red.), *Arméns ledning från Vasatid till nutid*, Sthlm, 1995
- Lars Danius, *Samhället och försvaret*, MLF, Uppsala, 1956
- C. A. Ehrensvärd, *I Rikets tjänst*, Sthlm, 1965
- Lars Ericson, "Hugo Raab", *SBL*, Sthlm, 1996
- Gustaf Hellström, *Adolf Hedin*, Sthlm, 1948
- Per Hultquist, "Klasspolitik och statsintresse" i S. Hadenius(red.) i *Historia kring Oscar II*, Sthlm, 1963 (Även tryckt i *Scandia*, 1959)
- Sällskapet Nya Idun 100 år*, Sthlm, 1984

24. C. A. Ehrensvärd, *I Rikets tjänst*, Sthlm, 1965, s. 28 f.

Kent Zetterberg

Elias Tiselius, *Hugo Raab, Banbrytaren för vår värnpliktsarmé*, MLF, Sthlm, 1953

Oscar II, *Mina memoarer, I*, utg av Nils F. Holm, Sthlm, 1960

Ridderskapets och adelns tryckta protokoll 1865

K. Zetterberg, *Militärer och politiker; En studie i innovationsspridning och internationellt inflytande på försvarsberedningarna 1911-1914*, Lund, 1988

Gunnar Åselius, *The Russian Menace to Sweden: the belief system of a small power security élite in the age of imperialism*, Sthlm, 1994.

FÖRFATTARNA

Gunnar Artéus är professor i historia, särskilt militärhistoria, vid Försvarshögskolan.

Lars Ericson är docent i historia vid Åbo akademi och huvudlärare i Krigshistoria vid Försvarshögskolan.

Jan Glete är professor i historia vid Stockholms universitet.

Thomas Roth är förste intendent och chef för forskningsavdelningen vid Armémuseum.

Kent Zetterberg är professor i modern politisk historia, särskilt säkerhetspolitik, och chef för Militärhistoriska avdelningen vid Försvarshögskolan.

Gunnar Åselius är lektor i militärhistoria vid Försvarshögskolan.

